

หนังสืออ้างอิง
(REFERENCE BOOK)
ให้ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

เรื่องโยนีสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมี
วิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอโบโน : การศึกษาเปรียบเทียบ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะศาสนาและปรัชญามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

กรกฎาคม ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มีมร

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอขอบคุณ

**YONISOMASASIKARA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
WITH CRITICAL THINKING OF EDWARD DEBONE :
A COMPARATIVE STUDY**

SAKORN KONGPECH

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
JUNE, B.E. 2558 (2005)
(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)**

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ของ ศาสตราจารย์ กงเพชร ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัยได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ดร. กงเพชร อุทาพันธ์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระมหาสุรวุฒิ จันทธมโม, คร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธาน
(พระมหามหามวินทร์ ปรีสุตตโม, ศศ.คร.)

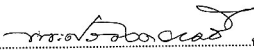

.....กรรมการ
(ดร. กงเพชร อุทาพันธ์)

.....กรรมการ
(พระมหาสุรวุฒิ จันทธมโม, คร.)

.....กรรมการ
(พระมหาประสงค์ กิตติญาณ, คร.)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ แสนบุราณ)

คณะศาสนาและปรัชญา อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

.....คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา
(พระศรีมงคลเมธี, คร.)

วันที่ ๕ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของอาจารย์ที่ปรึกษา คร.ภัทรชัย อุทาพันธ์และอาจารย์พระมหาสุรวุฒิ จันทรมุโม, คร. ขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้กรุณาให้คำชี้แนะแนวทางและช่วยตรวจแก้ไขมาตั้งแต่ต้นจนสำเร็จบริบูรณ์ ขอขอบพระคุณ พระมหามหามวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร.ประธานประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ที่ได้ให้ คำแนะนำในฐานะผู้เชี่ยวชาญเรื่องวิชาการใช้เหตุผล ที่ได้ช่วยเมตตาอนุเคราะห์ช่วยแนะนำ วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอบพระคุณและขอบคุณคณาจารย์ประจำคณะศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และคณาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญทุกท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และให้กำลังใจเรื่อยมา ที่ให้คำแนะนำเจ้าของ ตำราและหนังสือต่างๆ ที่ผู้วิจัย ได้ศึกษาค้นคว้าและนำมาอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ เจ้าหน้าที่ ห้องสมุดทุกแห่ง ที่เอื้ออำนวยในการสืบค้นข้อมูลประกอบ

ด้วยวิริยะอุตสาหะที่ผู้วิจัย ได้พากเพียรมา ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และขอน้อมถวาย แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆปริณายก อธิการบดีมหาวิทยาลัย อุดมศึกษาพระเดชพระคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตฺกฺโร) อธิการบดีมหาวิทยาลัย มหาวิทาลัย สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตฺจาโร) อธิการบดี และบูรพาจารย์ผู้มีอุป การคุณต่อสถาบันการศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยแห่งนี้ทุกท่าน บิฑามารคารวมถึงผู้มีอุป การคุณทุกคน

ขอขอบพระคุณ มารดา บิดา ผู้ให้กำเนิดผู้วิจัยพร้อมทั้งทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถ ท่านมีความห่วงใยเป็นกำลังใจตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันขอขอบคุณเพื่อน ๆ ร่วมห้องเรียน ทุกคนที่มีได้กล่าวนาม ซึ่งให้กำลังใจจนทำวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยดี

สาคร กองเพชร

๕๖๒๐๔๑๐๒๑๒๐๐๒ : สาขาวิชา: พุทธศาสนาและปรัชญา; ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
 คำสำคัญ : โยนิโสมนสิการ /การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ / การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ
 นางสาวสาคร กองเพชร :หลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสิการในพุทธศาสนา
 เปรียบเทียบกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ
 (YONISOMASASIKARA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY WITH CRITICAL
 THINKING OF EDWARD DE BONO : A COMPARATIVE STUDY) คณะกรรมการควบคุม
 วิทยานิพนธ์ : ดร.ภัทรชัย อุทาพันธ์, อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์, พระมหาสุรวุฒิ จันทรมุ โม, ดร.
 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม, ๘๒ หน้า, ๒๕๕๘.

วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับ การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องศึกษา โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก โดยการศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ

ผลการวิจัยพบว่า

๑. โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาท คือการทำในใจให้แยกขาด เป็นการคิดคำนึงถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็น โยนิโสมนสิการ เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างถ่องแท้ขอบเขตของ โยนิโสมนสิการ

๒. การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน คือด้านการแสดงออกพูด เขียน หรือสื่อความหมายความเข้าใจ โดยสื่อความหมายชัดเจนกำหนดประเด็นปัญหาที่แน่นอน โดยพิจารณาสถานการณ์รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความรู้ทันสมัยอยู่เสมอ การคิดอย่างมีระบบ

๓. การเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของแอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน พบว่า ต้องมีความรู้จักคิด คิดถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ โยนิโสมนสิการมีลักษณะถือเอาถือเป็นการจัดระเบียบความคิดให้เป็นระบบและใช้ปัญญาตัดสินใจ ชัด คดลงใจ แก้ไขปัญหาที่ประสบให้เด็ดขาดแน่นอนลงไปก็มีความเหมือนกับแนวความคิดมี

56204102122007 : MAJOR: BUDDHISM AND PHILOSOPHY; M.A. (BUDDHISM AND PHILOSOPHY)

KEY WORDS :YONISOMASIKARA/CRITICALTHINKING/COMPARATIVE STUDY

SAKORN KONGPECH: A COMPARATIVE STUDY OF YONISOMASASIKARA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY WITH CRITICAL THINKING OF EDWARD DE BONO. ADVISORY COMMITTEE :, . DR. PHATTHARACHAI UTHAPHUN, PHRAMAHA SURAWUT CHANDHADAMMO, 83 P. 2015

The objectives of thesis were as follows: 1) to study the teaching about Yonisomasasikara in Theravada Buddhist Philosophy, 2) to study critical thinking of Edward De Bone, and 3) to compare the teaching about Yonisomasasikara in Theravada Buddhist Philosophy and critical thinking of Edward De Bono. This thesis is a Qualitative Research focusing on Documentary Research as main. The information was collected from primary and secondary sources.

The results of the research were as follows:

1. Yonisomasasiakara in Theravada Buddhist Philosophy is to be ingenious i.e., to consider, deprive the conscious thinking into a reflective thinking. It is to practice using thoughts correctly. It is to know analyzing things without superficiality. It is a major milestone in the creation of intellectual purity and freedom which helps people to create ability in helping oneself. This will contribute to the aim of Dhamma within the boundary of Yonisomasasiakara.
2. Critical thinking of Edward De Bono is to speak, write or convey the understanding with defining the issues clearly by considering circumstances, including people with up-to-date knowledge. It is systematic thinking.
3. Comparing the teaching about Yonisomasasikara in Theravada Buddhist Philosophy and critical thinking of Edward De Bono found that people should know how to think and think systematically. Yonisomasasikara arranges the ideas into the system and use wisdom to solve the problem decisively. This concept is similar to the critical thinking of Edward De Bono i.e., systematic thinking, thinking rationally before proceeding.

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับของมหาหมากุฎราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๕๒ มีทั้งหมดจำนวน ๘๑ เล่ม ในการอ้างอิง โดยมีคำเต็มและคำย่อ
ดังต่อไปนี้

พระไตรปิฎก

คำเต็ม	คำย่อ		
พระวินัยปิฎก			
วินย.	วินยปิฎก		
วิมहा	วินยปิฎก	มหาวิงศ	
พระสุตตันตปิฎก			
ส.สพ.	สุตตมนตปิฎก	สงยุตตนิทาย	สพทคผนวคค
ส.ข.	สุตตมนตปิฎก	สัขยุตตนิทาย	ขณฐวคค
ส.ม.	สุตตมนตปิฎก	สงยุตตนิทาย	มหาวารวคค
ท.มหา.	สุตตมนตปิฎก	ทิมนิทาย	มหาวคค
ม.อ.	สุตตมนตปิฎก	มชฌิมนิทาย	อูปริปญณสท
ม.ม.อ.	สุตตมนตปิฎก	มชฌิมนิทาย	อรรคถ
อง.ทูก.	สุตตมนตปิฎก	องคคตตนิทาย	ทูกนิปค
ส.ส.	สุตตมนตปิฎก	สงยุตตนิทาย	สทควคค
อง.จตุคก.	สุตตมนตปิฎก	องคคตตนิทาย	จตุคกนิปค
อง.ทศก.	สุตตมนตปิฎก	องคคตตนิทาย	ทศกนิปค
พระอภิธรรมปิฎก			
อภิ.ก.	อภิธมนตปิฎก	กถาวคค	
อภิ.ป.	อภิธมนตปิฎก	ปคคตตตตตต	

ปกรณ์วิเศษ

คำย่อ

คำเต็ม

วิสุทธิ.

วิสุทธิมรรค

ในการอ้างอิงพระไตรปิฎก ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้การ
อ้างแบบ ๑ คนอน คือ เล่ม/ข้อ/หน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น ส.ข. ๑๗/๑๐๔/๖๔. หมายถึง
สตตมนคปิฎก สัชคตนิกาช ขนรชคค เล่มที่ ๑๗ ข้อที่ ๑๐๔ หน้าที่ ๖๔ เป็นต้น

สารบัญ

หน้า

ประกาศคุณูปการ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
สารบัญคำย่อ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภูมิ	ณ
บทที่	

๑ บทนำ

- ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- ๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- ๑.๓ กรอบแนวคิดการวิจัย
- ๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย
- ๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย
- ๑.๖ ข้อจำกัดของการวิจัย
- ๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ
- ๑.๙ นิยามศัพท์เฉพาะ

๒ หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาเถรวาท

- ๒.๑ ความหมายของโยนิโสมนสิการ
- ๒.๒ หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนา
- ๒.๓ หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในอรรถกถา
- ๒.๔ การคิดแบบโยนิโสมนสิการ
- ๒.๕ กระบวนการคิดโยนิโสมนสิการ
- ๒.๖ ประเภทโยนิโสมนสิการ
- ๒.๗ ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ
- ๒.๘ ประโยชน์ของโยนิโสมนสิการ

๑
๔
๕
๖
๖
๗
๗
๑๐
๑๑
๑๒
๑๒
๑๖
๒๒
๓๑
๓๘
๓๕
๓๕
๔๔

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ หน้า

๒.๕	สรุป	๔๖
๓	การคิดอย่างวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน	๔๗
๓.๑	ความหมายการคิดแบบหมวกหกใบ	๔๗
๓.๒	ความสำคัญและจุดมุ่งหมายของเทคนิคในการคิดหมวกหกใบ	๔๘
๓.๓	วิธีการนำหมวกความคิดหกใบไปใช้	๕๐
๓.๔	การคิดอย่างมีวิจารณ์	๕๔
๓.๕	กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณ์	๕๕
๓.๖	ประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณ์	๖๖
๓.๗	สรุป	๖๖
๔	เปรียบเทียบคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน	๖๗
๔.๑	เปรียบเทียบความหมาย	๖๗
๔.๒	เปรียบเทียบความสำคัญ	๖๘
๔.๓	เปรียบเทียบการคิดแบบโยนิโสมนสิการ	๖๙
๔.๔	เปรียบเทียบประโยชน์ของโยนิโสมนสิการ	๗๐
๔.๕	เปรียบเทียบหลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนา	๗๒
๔.๖	เปรียบเทียบหลักคำสอนโยนิโสมนสิการในอรรถกถา	๗๒
๔.๗	เปรียบเทียบการคิดในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ดเดอโบโน	๗๓
๔.๘	สรุปเปรียบเทียบเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดอย่างมีวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ดเดอโบโนนั้น	๗๔
๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๗๕
๕.๑	บทสรุป	๗๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๗
บรรณานุกรม		๗๙
ประวัติย่อของผู้วิจัย		๘๒

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่

หน้า

๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ในประวัติศาสตร์ชาติไทยพระมหากษัตริย์ไทยกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อพระพุทธศาสนาจะได้เป็นสถาบันที่สอนให้คนเป็นคนดีมีศีลธรรม ในการดำเนินชีวิตของคนไทยพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญมีบทบาทและมีอิทธิพลอย่างมากทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรม วิถีชีวิตของคนไทยจึงผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาเป็นสังคมที่มีความสงบ สันติอบอุ่นและเอื้ออาทรต่อกันมีความยึดมั่น ในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการและเหตุผล

สภาพสังคมในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมของโลกข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี เป็นสังคมที่เจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและโทรคมนาคม ซึ่งมีอิทธิพลและมีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ทำให้มนุษย์ประสบปัญหาในการดำรงชีวิต การปรับตัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงของสังคม ในสภาพแห่งการแข่งขันกับนานาประเทศ เพื่อการพึ่งตนเองและความมั่นคงของประเทศ จำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างสมรรถนะของประชากรให้มีคุณภาพ ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุขในสังคม และเป็นกำลังในการนำพาประเทศให้สามารถอยู่ในโลก ได้อย่างมีศักดิ์ศรี การเตรียมคนให้สามารถเผชิญกับสถานการณ์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจำเป็นต้องให้การศึกษามีคุณภาพ การศึกษาเป็นกลไกที่สำคัญของการพัฒนาคน ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมหวังพึ่งพาให้เป็นเครื่องมือเตรียมคนและสังคม ให้พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ (อร์ทัย อ่อนคำ, ๒๕๔๑) อ้างถึงใน ปิยะมาศ เด็ญชู, ๒๕๕๒)

การพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพนั้น แนวคิดสำคัญประการหนึ่งคือ ความมุ่งหวังที่จะให้บุคคลเป็นผู้มีความสามารถในการคิด เพื่อนำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในการคิดแก้ปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิตให้อยู่ได้อย่างมีความสุข การคิดและกระบวนการคิดจึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งในการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่ง การพัฒนาความสามารถในการคิดเป็นเรื่องสำคัญของการจัดการศึกษาในปัจจุบัน เพราะความสามารถในการคิดจะช่วยให้นักเรียนสามารถแก้ไขปัญหาลike อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๕๕ มีความมุ่งหมายและหลักการสำคัญประการหนึ่งคือ การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ปลูกฝังการใฝ่รู้ การเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวการจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ตามที่ได้ระบุไว้ในมาตรา ๖ ว่าการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้คู่คุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และกล่าวถึงการจัดการกระบวนการเรียนการสอนที่เน้นให้นักเรียนได้ฝึกพัฒนากระบวนการคิดตามมาตรา ๒๔ ระบุว่า การจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ การประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาคะบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ จากข้อกำหนดตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๕๕ ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนคิดเป็น โดยเรียนรู้จากประสบการณ์จริง เน้นการลงมือปฏิบัติจริง และสามารถนำทักษะกระบวนการคิดไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๕๑ มีหลักการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมีจุดหมายให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยีและมีทักษะชีวิต อีกทั้งมุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด มีสมรรถนะสำคัญคือ ความสามารถในการสื่อสาร ความสามารถในการคิด ความสามารถในการแก้ปัญหา ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต และความสามารถในการใช้เทคโนโลยี จะเห็นได้ว่าเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษา มุ่งพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้เกิดพัฒนาการที่สมบูรณ์และสมดุลทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา มีความรู้คู่คุณธรรมจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขได้นั้น ควรกำหนดแนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อมุ่งปลูกฝังปัญญา พัฒนาความคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณญาณ เป็นทักษะการคิดพิจารณาเลือกรับข้อมูลข่าวสารที่เหมาะสมมีประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในสังคม การคิดพิจารณาเป็นจุดมุ่งหมายหรือพฤติกรรมที่คาดหวังด้านหนึ่งซึ่งมุ่งพัฒนาตัวบุคคล โดยเป็นการคิดที่ได้ประเมินอย่างรอบคอบข้ออ้างและหลักฐานเพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เป็นไปอย่างแท้จริง ตลอดจนการพิจารณาองค์ประกอบทั้งหมด และใช้กระบวนการทางตรรกศาสตร์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม (Good.๑๙๗๓ อ้างถึงใน ปิยะมาศ เด็งชู. ๒๕๕๒)

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ เป็นการคิดที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ใน

สังคม เนื่องจากการคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นทักษะสำคัญของการแก้ปัญหาและการแก้ปัญหา ส่วนใหญ่จะต้องใช้การคิดอย่างมีวิจารณญาณ หรือเป็นกลไกสำคัญที่ใช้ในการเรียนรู้และแยกแยะสิ่งที่ดีและไม่ดี ซึ่งการคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นสมรรถภาพทางสมอง ที่เป็นการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบที่มีมิติตามแนวคิดของกลุ่มจิตมิติ ดังที่ กิลฟอร์ด (อ้างถึงใน ทศน์วรัณ ประจันตะเสน.๒๕๕๑) อธิบายว่าเมื่อบุคคลพบกับปัญหาสิ่งแวดล้อม บุคคลจะทำความรู้จักกับสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างปัญหาและสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหา โดยการแปลงรูปให้เข้ากับความรู้ที่มีอยู่ในส่วนของความจำ ซึ่งบางครั้งอาจมีการแก้ไขข้อมูลก่อนที่จะประเมินกลั่นกรองเพื่อแยกประเภทข้อมูลที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกันกับปัญหาและหาทางออกของปัญหา เพราะในปัญหาหนึ่งอาจมีทางออกหลายทาง การคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ในอนาคตของนักเรียนและเป็นคุณลักษณะหนึ่งที่ควรส่งเสริมให้เกิดขึ้นในเด็กไทย การคิดเป็นทักษะไม่ใช่พรสวรรค์ เพราะสามารถฝึกฝนได้ กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ใช้เพื่อการตัดสินใจอย่างถูกต้องภายใต้การพิจารณา การไตร่ตรองอย่างรอบคอบ การมีเหตุผลและกระบวนการคิดสร้างสรรค์ใช้เพื่อการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ โดยการจัดประสบการณ์ที่เหมาะสมอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องผู้สอนต้องมีแนวทางที่ชัดเจนในการปฏิบัติจึงจะได้ผล การเรียนรู้ที่ผ่านมามุ่งเน้นเพียงแต่ให้นักเรียนเรียนรู้เนื้อหาที่กำหนดไว้ให้ทันเวลา นักเรียนใช้วิธีการจดจำเนื้อหาต่างๆที่ครูสอนให้ได้มากที่สุด เพื่อจะสอบให้ได้ตามเกณฑ์วัดผล วิธีการสอนแบบนี้ครูเป็นผู้นำความรู้มาให้เป็นส่วนใหญ่ โดยมีได้ปลูกฝังให้เด็กใช้ความคิดอย่างมีเหตุผลด้วยตนเองหรือรู้จักวิธีแสวงหาความรู้ได้เอง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของโรงเรียนและครูผู้สอนที่จะจัดการเรียนรู้ให้นักเรียนมีความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณเพื่อที่จะนำไปประยุกต์ในสถานการณ์ปัจจุบันได้

โบโน (Edward De Bono.๑๙๙๒ อ้างถึงใน นารี เจนสาริกร,๒๕๔๘) ได้เสนอแนวคิดโดยใช้ชื่อว่า แนวคิดหมวกคิดหกใบเพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมให้บุคคลไม่ยึดติดกับการคิดแบบใดแบบหนึ่ง แต่จะช่วยให้รู้จักคิดอย่างรอบคอบ คือ สามารถที่จะคิดได้หลายแบบในสถานการณ์หนึ่งๆ เพื่อให้สามารถหาทางแก้ไขได้อย่างชัดเจน โดยใช้สีหมวกเป็นสัญลักษณ์ของลักษณะการคิดในแต่ละแบบ ซึ่งการเปลี่ยนวิธีคิดไม่ได้เป็นการเอาหัวของคนอื่นมาใส่แทน แต่เป็นการเปลี่ยนหมวกใบแต่ละสีตามกาลเทศะ ซึ่งการคิดแบบนี้เป็นการคิดรอบด้าน คิดทุกแง่มุม มองทั้งด้านบวกด้านลบ ด้านสร้างสรรค์ ด้านอารมณ์ หรือด้านเหตุผลได้อย่างสะดวก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของผู้ที่ทำการวิจัยหลายท่านที่ใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกคิดหกใบเพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เช่น สุทธาทิพย์ จันทิมาภุร(๒๕๕๑) เรื่อง การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษา และการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่

๓ ด้วยการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ ปียะมาศ เต็งชู (๒๕๕๒) เรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยใช้แนวคิดหมวกคิดหกใบเพื่อพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ นารี เจนสาริกร (๒๕๔๘) เรื่อง ผลการสอนโดยใช้กิจกรรม หมวกคิดหกใบของ เดอ โบโน ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษา และความสามารถ ในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ยวดี สมศรี (๒๕๕๑) เรื่อง การพัฒนาความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดย การจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคหมวกหกใบ ซึ่งผลการวิจัยของแต่ละท่านแสดงให้เห็นถึงการใช้ เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบสามารถพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดของนักเรียนซึ่ง อาจจะเป็นการคิดวิเคราะห์หรือคิดวิจารณ์ก็ได้

ยุคปัจจุบันเป็นยุคโลกาภิวัตน์อันเกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการการ สื่อสาร การคมนาคมและเทคโนโลยีสารสนเทศ มีผลทำให้ความรู้ใหม่ๆ จากสื่อต่าง ๆ เข้ามามี บทบาท ต่อคนไทยเป็นอย่างมาก ทำให้วิถีชีวิตอันเรียบง่ายของคนในสังคมไทยเปลี่ยนไปยากด อดการปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการที่มีผลกระทบต่อ วิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย คนในสังคมไทยจะมีความสุขอย่างแท้จริงได้ต้องดำเนิน ชีวิตถูกต้อง ดีงาม คือ ต้องปฏิบัติ ถูกต้องต่อชีวิตตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งต่อเทคโนโลยีต่าง ๆ การดำเนินชีวิตในแง่หนึ่งก็คือการประกอบกิจกรรมหรือการกระทำการงาน ต่าง ๆ โดยเคลื่อนไหวแสดงออกเป็นพฤติกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เรียกว่า กาย ทำ พูด คิด การดำเนินชีวิต ที่ถูกต้องได้ผลดีก็คือการรู้จักทำ รู้จักพูด รู้จักคิด หรือที่ เรียกว่า ทำเป็น พูดเป็น และคิดเป็น ในบรรดาการกระทำการงานต่าง ๆ การรู้จักคิดหรือ คิดเป็นถือว่าเป็นองค์ ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งในการรู้จักดำเนินชีวิต

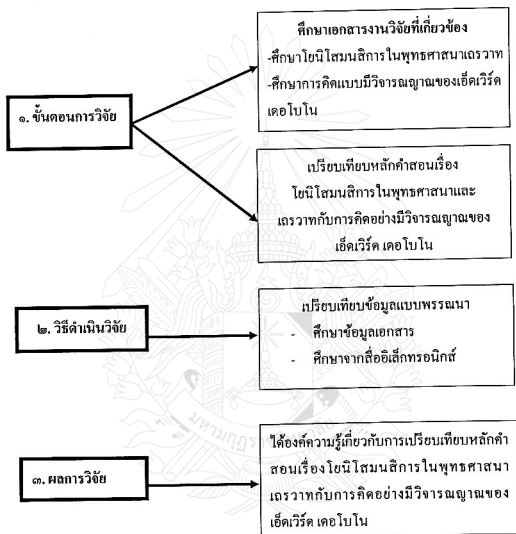
จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาทและ การคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Objectives)

๑. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องศึกษา โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน
๓. เพื่อศึกษาการเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

๑.๓ กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้วนั้นผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ มุ่งศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนติการ ในพุทธศาสนาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เปรียบเทียบที่จุดเหมือนและจุดต่าง ขอบเขตของการวิจัย จะวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งได้วางขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑. ศึกษา โยนิโสมนติการ ในพุทธศาสนาเถรวาท
๒. ศึกษาการคิดแบบมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ดเดอ โบโน
๓. ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนติการ ในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนติการ ในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยมีดังนี้

- ๑.๕.๑ สํารวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๑.๕.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ คำรา หนังสืองานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสาร งานเขียนที่เกี่ยวข้องทั่วไป แหล่งข้อมูลที่สำคัญ คือ หอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หอสมุดคณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หอสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หอสมุดมหาวิทยาลัยขอนแก่น หอสมุดคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- ๑.๕.๓ รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิตั้งกล่าวข้างต้น ที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนติการ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๕.๔ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน
- ๑.๕.๕ ศึกษาประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนติการ ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน
- ๑.๕.๖ เรียบเรียงข้อมูลและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๖ ข้อจำกัดของการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องนี้ ใช้การรวบรวมเอกสารจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) เป็นหลักในการเปรียบเทียบ ผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไร ยึดตามเอกสารที่ผู้เชี่ยวชาญหลาย ๆ ท่าน ได้ทำการเรียบเรียงไว้

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่อง โยนิโสมนสการในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเฮ็คเวิร์ด เคอ โบ โน นี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวความคิดวิธีการหาเหตุผลอธิบายความจริง โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นปทัฏฐานต่อการวิจัย ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำมากล่าวโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

วัลลภ สิริผ่องใส (๒๕๔๔) ได้ศึกษาการเรียนการสอนภาษา โดยวิธีหวมกหความคิดหกใบกลุ่มตัวอย่างคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จำนวน ๓๖ คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แผนการสอนวิชาภาษาไทยที่มุ่งส่งเสริมทักษะการคิด โดยวิธีหวมกหใบ ผลวิจัยพบว่า ทักษะการคิดและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนด้วยวิธีหวมกหความคิดหกใบ หลังเรียนสูงกว่า ก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑

สุนันทา สายวงศ์ (๒๕๔๔) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาด้วยการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหวมกหใบและการสอนแบบซินดิเคท กลุ่มตัวอย่างคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ โรงเรียน วิสุทธิศ เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร จำนวน ๘๐ คน แบ่งเป็นกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม กลุ่มละ ๓๕ คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แผนการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหวมกหใบ แผนการสอนแบบซินดิเคท แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน วิชาสังคมศึกษาแบบทดสอบวัดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีการคิดอย่างมีวิจารณญาณแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ชราภรณ์ คลังชำนาญ (๒๕๔๖) ได้ศึกษาผลของการสอนคิดโดยใช้เทคนิคหวมกหใบ ด้วยวิธีสอนต่างกัน วัดอุประสงค์ในการวิจัย เพื่อเพื่อศึกษาผลการคิดวิจารณญาณของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๓ จากการสอนคิดด้วยเทคนิคหวมกหใบ และเพื่อเปรียบเทียบผลการคิดวิจารณญาณของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๓ จากการสอนคิดด้วยเทคนิคหวมกหใบ โดยใช้วิธีสอนที่ต่างกัน ได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ จำนวน ๖๐ คน โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัยชัยภูมิ โดยกลุ่ม

ทดลองที่ ๑ จำนวน ๓๐ คน เรียนด้วยเทคนิคหมวกหกใบแบบเดี่ยว และกลุ่มทดลองที่ ๒ จำนวน ๓๐ คน เรียนด้วยเทคนิคหมวกหกใบแบบเรียงลำดับ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แผนการจัดการเรียนรู้ (เทคนิคหมวกหกใบ) จำนวน ๑๑ แผน แบบทดสอบการคิดวิจารณ์ตามเพื่อวัดการคิดวิจารณ์ของของกลุ่มตัวอย่างทั้งก่อนเรียน (Pretest) และหลังเรียน (Posttest) ผลการวิจัยพบว่าผลการคิดวิจารณ์จากการทำแบบทดสอบหลังเรียน สูงกว่าผลการทดสอบก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ และ ผลการคิดวิจารณ์ของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๓ จากการสอนคิดด้วยเทคนิคหมวกหกใบของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๓ ไม่แตกต่างกัน

สมันดา วีรกุล (๒๕๔๗) ได้ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การอ่านวรรณคดีไทยอย่างมีวิจารณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โดยใช้วิธีสอนตามแนวคิดแบบหมวกหกใบกับวิธีการสอนแบบปกติ กลุ่มตัวอย่างคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๖ โรงเรียนบางเลนวิทยา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม จำนวน ๕๐ คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แผนการจัดการเรียนรู้การอ่านวรรณคดีไทยอย่างมีวิจารณ์ โดยวิธีการสอนตามแนวคิดหมวกหกใบ และแผนการจัดการเรียนรู้การอ่านวรรณคดีไทยอย่างมีวิจารณ์ โดยวิธีการสอนแบบปกติ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์การอ่านอย่างมีวิจารณ์ และแบบสอบถามความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อวิธีสอนตามแนวคิดหมวกหกใบ ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์การอ่านวรรณคดีไทยอย่างมีวิจารณ์ ของนักเรียนกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนตามแนวคิดหมวกหกใบ สูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีการสอนแบบปกติ นักเรียนมีความคิดเห็นที่ดีต่อวิธีสอนตามแนวคิดแบบหมวกหกใบ

นารี เจนสาริกร (๒๕๔๘) ได้ศึกษาผลการสอนโดยใช้กิจกรรมหมวกคิดหกใบ ของเดอโบโน ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางเรียนวิชาสังคมศึกษาและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนที่สอนโดยใช้กิจกรรมหมวกคิดหกใบของเดอโบโน หลังเรียนสูงกว่าการสอนตามปกติ อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๕

สุพัตรา แยมคณี (๒๕๔๘) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณ์ โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ กลุ่มตัวอย่างคือนักศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ปีที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ โรงเรียนพณิชยการตั้งตรงจิตร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร จำนวน ๕๐ คน เครื่องมือที่ใช้คือแผนการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบของเดอโบโน แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และแบบทดสอบวัดความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณ์ สถิติที่ใช้คือ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ t-test

พบว่า นักศึกษาที่ได้รับการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบจะมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน วิชาการพัฒนาคุณภาพชีวิตสูงขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

วิริยา วิริยารัมภะ (๒๕๔๘) ได้ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การอ่านอย่างมีวิจารณญาณ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ที่สอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบและวิธีการสอน แบบปกติ และเพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อวิธีสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหก ใบในกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ โรงเรียนบางเลนวิทยา จังหวัดนครปฐม เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วย แผนการจัดการ เรียนรู้ โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ แผนการจัดการเรียนรู้โดยวิธีการสอนแบบปกติ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์การอ่านอย่างมีวิจารณญาณ และแบบสอบถามความคิดเห็นของนักเรียน ที่มีต่อวิธีสอน โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนกลุ่มที่เรียนด้วยวิธี สอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบกับกลุ่มควบคุมที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบปกติแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ โดยผลสัมฤทธิ์การอ่านอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนกลุ่ม ทดลองสูงกว่ากลุ่มควบคุม

สุทธาทิพย์ จันทิมางกูร (๒๕๕๓) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษา และการ คิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ด้วยการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิด แบบหมวกหกใบ กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนเทพศิรินทร์ เขตป้อม ปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร จำนวน ๕๐ คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือแบบทดสอบวัดผล สัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษาและแบบทดสอบวัดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ สถิติที่ใช้ คือ t-test dependent sample พบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่เรียนด้วยการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิค การคิดแบบหมวกหกใบ มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษา หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

กัญญา รัตนพันธ์ ได้ศึกษางานวิจัยเรื่องการประยุกต์ใช้โยนิโสมนสิการเพื่อพัฒนา ความคิดสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สินค้าบริการเชิงพุทธ มีวัตถุประสงค์หลักสองประการ คือ ๑. เพื่อพัฒนาหลักสูตรความคิดสร้างสรรค์เชิงพุทธและ ๒. เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของ นักศึกษาโดยใช้โยนิโสมนสิการ กลุ่มเป้าหมายคือนักศึกษารุ่น Y-executive MBA ๕ วิทยา บัณฑิตศึกษากิจการ จำนวน ๕๖ คน ที่ลงวิชา ๕๐๐๗๔๑ การศึกษาความเป็นไปได้ของธุรกิจ ใหม่ ทั้งหมดเป็นนักศึกษาที่ยังไม่ประสบการณ์การทำงาน โดยในงานวิจัยได้ใช้เครื่องมือการวิจัย คือ ๑.การประเมินจากสภาพจริงของผู้สอนเพื่อประเมินสภาพจริงของนักศึกษาเพื่อเป็นทางในการ ออกแบบหลักสูตร ๒.บทเรียนพัฒนาความคิดสร้างสรรค์โดยอาศัยหลักโยนิโสมนสิการที่ผ่านการ ปรับปรุงรูปแบบให้อยู่ในรูปอย่างง่ายขึ้น ๓. แบบประเมินการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

(ใช้แบบประเมินของสำนักนวัตกรรมการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยขอนแก่น) ๔. แบบประเมินตนเองและเพื่อร่วมชั้นของนักศึกษา ๕. แบบประเมินกิจกรรมการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ และ ๖. การประเมินผลงานนักศึกษาโดยผู้วิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลกระทำเมื่อสิ้นสุดการสอนการวิเคราะห์ข้อมูลทำในรูปแบบของการนับสถิติมากที่สุดค่าที่สุด วิเคราะห์จากการประเมินตนเองหรือข้อความที่นักศึกษามั่นทอกในแบบสอบถาม จากการวิจัยพบว่า "...บรรลุดุลประสงฆ์ที่ตั้งไว้สองประการคือหลักการคิดแบบโยนิโสมนติการเมื่อทำให้อยู่ในรูปแบบที่เข้าใจได้ง่ายแล้ว สามารถนำมาเป็นเครื่องมือกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ได้จริง ส่วนวัตถุประสงค์ข้อที่สอง คือนักศึกษามีทักษะในการคิดด้วยหลักโยนิโสมนติการนั้น จากการประเมินตามสภาพจริง การวิเคราะห์ผลงานตนเองและผลงานของเพื่อนและจากประสบการณ์การสอนเรื่องความคิดสร้างสรรค์โดยใช้เทคนิคอื่นๆ ทำให้เชื่อว่านักศึกษามีทักษะในการคิดแบบโยนิโสมนติการจริง ประเด็นที่ควรมีการปรับปรุงหลักได้แก่การลดจำนวนความคิดลง และเพิ่มองค์ความรู้ในด้านธรรมะให้มากขึ้น เพื่อผลงานมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น... (กัญญา รัตนาพันธุ์และคณะ, วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น (ฉบับบัณฑิตศึกษา), ปีที่๑๗ ฉบับที่ ๓ หน้า ๑๐๓)

จากการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบมหวกหกใบช่วยพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และช่วยในการจัดระบบความคิด ช่วยลดระยะเวลาในการระดมความคิด สามารถพัฒนาได้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ผู้ที่ได้รับการพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณ จะเป็นผู้ที่มีทักษะในการแก้ไขปัญหา มีเหตุผลซึ่งผู้สอนควรจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดอย่างเหมาะสม

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนติการ ในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน แล้วประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยมีดังนี้

๑. ได้ทราบหลักคำสอนเรื่องศึกษาโยนิโสมนติการ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. ได้ทราบการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน
๓. ได้ทราบการเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนติการในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน นี้ เพื่อความสะดวกและง่ายต่อความเข้าใจ ในที่นี้ผู้วิจัยได้นำเสนอนิยามศัพท์เฉพาะเพื่อใช้ในการวิจัย ดังนี้

พุทธปรัชญา หมายถึง หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัทธรรม/ตัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) ที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงครุสัตว์ที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยเหตุผลอธิบายตามวิธีการของปรัชญา

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การคิดเป็น เป็นความสามารถที่บุคคลรู้จักมองรู้จักพิจารณาถึงทั้งหลายตามสภาวะ โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนถึงผลสุดท้ายที่เกิดขึ้น แยกแยะเรื่องออกให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง คิดตามความสัมพันธ์ที่สืบทอดจากเหตุ โดยไม่เอาความรู้ที่ถืออุปาทานของตนเองเขาไปจับหรือเคลือบคลุม บุคคลนั้นจะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ด้วยวิธีการแห่งปัญญา

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ หมายถึง ความสามารถในการการคิดพิจารณาได้ตรงอย่างรอบคอบเกี่ยวกับข้อมูล หรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหา โดยการเชื่อมโยงความรู้ ความคิด ประสบการณ์หลากหลายด้าน รวบรวมเป็นข้อมูลในการพิจารณาทางเลือกหรือเพื่อแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ หมายถึง การศึกษาพิจารณาเปรียบเทียบความคิดรูปแบบของการเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาและเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

บทที่ ๒

หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยเรื่อง การศึกษาโยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดอย่างมี
วิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบ โน ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมผลงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้ง
สรุปแนวคิดท้ายบทโดยมีรายละเอียดแต่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ความหมายของโยนิโสมนสิการ
- ๒.๒ หลักคำสอน โยนิโสมนสิการ ในพุทธศาสนา
- ๒.๓ หลักคำสอน โยนิโสมนสิการในอรรถกถา
- ๒.๔ การคิดแบบโยนิโสมนสิการ
- ๒.๕ กระบวนการคิดโยนิโสมนสิการ
- ๒.๖ ประเภทโยนิโสมนสิการ
- ๒.๗ ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ
- ๒.๘ ประโยชน์ของโยนิโสมนสิการ
- ๒.๙ สรุป

๒.๑ ความหมายของโยนิโสมนสิการ

๒.๑.๑ ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาเถรวาท

เถรวาท [เถ-ระ-วาท] แปลว่า คำของพระเถระ เป็นชื่อนิกายสงฆ์ในพระพุทธศาสนา
เรียกว่า นิกายเถรวาท, คู่กับ นิกายอภยวาท หรือ เรียกว่า มหายาน, เดิมทีพระสงฆ์ยังไม่มีนิกาย
ครั้งพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี พระสงฆ์เกิดความเห็นขัดแย้งกันในการปฏิบัติ
ตามพระพุทธบัญญัติ และข้อปฏิบัติปลีกย่อย บรรดาพระเถระจึงประชุมกันวินิจฉัยแล้วพระสงฆ์
บางพวกก็ปฏิบัติตาม ฝ่ายนี้เรียกว่า นิกายเถรวาท, ส่วนฝ่ายที่ยังทำตามอาจารย์ของตน เรียกว่า นิกาย
อภยวาท อาจริวาท หลังจากนั้นแยกออกไปเป็นหลายนิกาย จนเกิดนิกายขึ้นมาใหม่และยังคง
ดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นคือ นิกายมหายาน พวกเถรวาทบางที่เรียก หินยาน หรือ ทักขิณนิกาย ส่วน
นิกายพวกอภยวาท บางที่เรียกว่า มหายาน หรือ อุดรนิกาย. (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ปรัชญาพุทธ
ศาสนาเถรวาท)ได้แสดงความเป็นมาของเถรวาทไว้ดังนี้

คำว่า เถรวาท แปลว่า วาทะของพระเถระ หมายความว่า พระอรหันต์และพระเถระอื่นๆ
ได้ประชุมกันรวบรวมพระพุทธพจน์ที่กระจัดกระจายอยู่ในที่นั้นๆ เอามาจัดเป็นหมวดหมู่แล้วก็

ห้องจำศีลต่อกันมา ต่อมาได้มีนิกายย่อยๆ เกิดขึ้นมากมาย ประมาณร้อยปีนั้น มีนิกายที่แตกแยกออกไปถึง ๘ นิกาย แต่ว่ามีนิกายเหล่านั้นแตกแยกออกไปแล้ว ในที่สุดก็สลายตัวหมด คงเหลือแต่เถรวาท มาภายหลังเมื่อเกิดมหายาน ขึ้น มหายานก็เลยเรียกเถรวาท หรือพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมนี้ว่าเป็นหินยาน แล้วก็เรียกตัวเองว่า มหายาน แปลว่า ยานใหญ่ ส่วนหินยาน แปลว่า ยานเล็กหรือว่า ยานเล็กๆ น้อยๆ คือสมัยที่เกิดการแก่งแย่งกันขึ้นเลยเรียกเถรวาทด้วยชื่อที่ไม่ดี แต่ว่าในครั้งหลังเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ เรามีการประชุมรวมพุทธศาสนิกชนที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วโลกบรรดามีมาประชุมร่วมกัน ที่เรียกว่าพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (The World Fellowship of Buddhist) ในครั้งแรกนั้น ก็ได้มีการเสนออุทิศชื่อให้โลกเรียกคำว่าหินยานเพราะว่าเป็นการเรียกแบบดูหมิ่นกัน หรือว่าเป็นการแสดงความแข่งขันทะเลาะวิวาทกัน ให้คงเรียกเถรวาทตามเดิมคือวาทะของพระเถระที่ท่องจำพระพุทธรวณะสืบต่อกันมาโดยตรงจากพระพุทธเจ้า เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธรวณะที่นำสืบต่อกันมาทางสายเถรวาทนี้ ได้พยายามรักษาของเก่าดั้งเดิมไว้ทุกอย่าง ไม่เปลี่ยนแปลงอะไร ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ในปัจจุบันก็มีอยู่คือ ประเทศไทย ประเทศสิงคโปร์ ประเทศพม่า ประเทศลาว ประเทศกัมพูชา รวม ๕ ประเทศด้วยกัน ส่วนประเทศที่นับถือศาสนาฝ่ายมหายานนั้นก็ได้แก่ทิเบต ญี่ปุ่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี จำนวนก็จะพอๆ กัน แต่ว่าวิธีการทางฝ่ายมหายานนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ได้มีการแต่งตำราขึ้นมาใหม่บ้าง คัดแปลงของเก่าบ้าง และก็มีวิวัฒนาการไปไกลมาก ถึงขนาดญี่ปุ่นในปัจจุบันนี้ ก็ผูกเกือบจะทุกนิกายก็มีครบครันได้ มีภรรยาได้ ก็คงจะมีอยู่บางนิกายเท่านั้นที่ไม่มีครบครัน นี่ก็เป็นวิวัฒนาการของฝ่ายมหายาน แต่ในฝ่ายเถรวาทซึ่งท่านใช้ภาษาบาลีเป็นหลักนั้นยังพยายามรักษาแบบแผน จะเรียกว่าเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมหรือคอนเซอร์เวตีฟก็ได้

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่มีอุปการะมากต่อชีวิต เป็นมูลปัจจัยต่อคุณธรรม จริยธรรม กุศลธรรมต่างๆ อีกมากมาย โดยปรากฏชัดแจ้งได้ถึงการเล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้สักข้อหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้ธรรมอันเป็นเครื่องตรัสรู้ธรรมและความสงสัยที่ยังไม่เกิด สามารถเกิดขึ้นได้ด้วย โยนิโสมนสิการจะนั้น โยนิโสมนสิการจึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะศึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคม ยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

วิธีคิดในพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นศัพท์ภาษาบาลีอันมีความหมายรากศัพท์ ที่มาของศัพท์อย่างละเอียด ตามกฎเกณฑ์ของหลักภาษา จึงจำเป็นต้องศึกษาความหมายของศัพท์ให้ชัดเจนเพื่อประโยชน์ได้ตรงตามความหมายที่แท้จริงได้

โยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ประกอบด้วย คำว่า โยนิโส กับ มนสิการ ซึ่งคำว่า โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเหตุ แหล่งเกิด ปัญญาอุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบทอดกัน

มาว่า การทำในใจโดยแยกกาย เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างต้นนิ้วผืน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่าง ดั่งแท้ขอบเขตของโยนิโสมนสิการ กินความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรมการติดตามหลักความดีงามและหลัก ความจริงต่างๆ ที่คนได้ศึกษาหรือรับการอบรมสั่งสอนมา ความรู้ความเข้าใจคือ อยู่แล้ว เช่น คิดในทางที่จะเป็นมิตรตริภัก คิดปรารถนาดีมีเมตตา คิดที่จะให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูลคิดในทางที่จะเข้มแข็ง ทำการจริงจังไม่ย่อท้อ เป็นต้น ซึ่งไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดจนไปจนถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ ปัญญาละเอียดประณีตเนื่องด้วยโยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ ปกติชนทุกคนสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้ ถ้ามองในแง่หน้าที่ โยนิโสมนสิการก็คือ ความคิดที่สกัดวิชชาตัมहा หรือการคิดเพื่อสกัดคตัมहा อวิชชาและตัมहा (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๘ สังขุดคณิกาย มหาวรรค ข้อ ๔๖๒ หน้า ๑๒๘)

โยนิโสมนสิการเป็นบุพนิมิตให้กับมองปัญหานั้นด้วยความมั่นใจได้โดยปราศจากความกังวลใดๆทั้งสิ้นดังจะได้แสดงรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๒ ความหมายของโยนิโสมนสิการ

การอธิบายความหมายโยนิโสมนสิการในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลายนั้น จะช่วยให้เข้าใจรากศัพท์ บริบท สาระบบการตีความ ได้อย่างถูกต้องตามหลักเกณฑ์ประการ อันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปศึกษาโยนิโสมนสิการ ในการแก้ไขปัญหาค่างๆ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าปัญญาเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด โดยหลักคำสอนทั้งหมดล้วนดำเนินไปสู่เป้าหมายสุดท้าย คือ ปัญญาทั้งสิ้น ดังนั้นการที่เข้าถึงปัญญาได้นั้นจะต้องอาศัยวิถีชีวิตที่ถูกต้อง ครอบถ้วนสมบูรณ์นั้นคือ วิถีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งมีความหมายและขอบเขตดังนี้

“โยนิโส” แปลว่า โดยแยกกาย โดยดั่งแท้ ตั้งแต่ต้น โดยตลอด โยนิโสมนสิการ (มณะสิการ) การพิจารณาโดยแยกกาย เข้าใจตั้งแต่ต้น เข้าใจโดยตลอด

“โยนิโสมนสิการ” แปลว่า การทำไว้ในใจ (ส.ข.เล่ม๑๘, ข้อ ๑๐๔, หน้า ๖๔) โดยแยกกาย การพิจารณาโดยแยกกาย

“โยนิโสมนสิการ” การทำในใจโดยแยกกาย กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยกกาย การพิจารณาเพื่อเข้าถึงความเป็นจริง โดยสืบค้นหาเหตุผล ไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งปัจจัยหรือไตรรงค์ให้รู้จักถึงที่ตีที่ชั่ว ยัง กุศลธรรมให้เกิดขึ้น โดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดวิชชาและตัมहा ความรู้จักคิด คิดถูกวิธี”

เมื่อรวมกันเข้าเป็น โยนิโสมนสิการ แปลว่า “การกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย การพิจารณาโดยแยกกาย”(ส.ม เล่ม๑๘, ข้อ ๑๖๒๐, หน้า ๔๐๒) การใช้ความคิดให้ถูกวิธี ความรู้จักคิด

คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระบบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่ตั้งนั้นๆ มั่นเป็นของมั่น และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบกันถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะออก วิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆหรือปัญญานั้นๆ ตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยต้นเหตุอุปาทานของคนเข้าจับ ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึง โยนิโสมนสิการไว้ว่า “ที่ชื่อว่าโยนิโสมนสิการ ได้แก่การทำไว้ในใจโดยถูกต้อง การนึก การน้อม การผูกใจ การใส่ใจ การทำไว้ในใจซึ่งจิตใจอนิจจังลักษณะ”

เมื่อพิจารณาถึงตรงนี้จะเห็นว่าโยนิโสมนสิการมีความแตกต่างไปจากปัญญา กล่าวคือ โยนิโสมนสิการมีลักษณะอุตสาหกรรมและมีลักษณะจะถือเอาให้ได้ ส่วนปัญญานั้นมีลักษณะตัดให้ขาดอุปมาเปรียบเหมือนการเกี่ยวข้าว มือข้างหนึ่งรวบรวงข้าวถือไว้ มือข้างหนึ่งถือเคียวเกี่ยวรวงข้าวตัดกระชากให้ขาด ฉันท โยนิโสมนสิการมีลักษณะถือเอาถือเป็นการจัดระเบียบความคิดให้เป็นระบบและใช้ปัญญาตัดให้ขาด ตกลงใจ แก้ไขปัญหาที่ประสบให้เด็ดขาดแน่นอนลงไป ฉะนั้น โยนิโสมนสิการนั้นมีได้ในสัตว์เครื่องจาน แต่ปัญญานั้นมีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น การอธิบายความแตกต่างระหว่างโยนิโสมนสิการกับปัญญามีปรากฏในหนังสือมิลินทปัญหา โดยมีคำถามตอบระหว่างพระเจ้ามิลินทกับพระนาคเสนเกี่ยวกับ โยนิโสมนสิการ และปัญญา ซึ่งพระนาคเสนได้ตอบปัญหาไว้อย่างชัดเจนว่า “โยนิโสมนสิการนั้นมีลักษณะให้อุตสาหกรรมมีความพยายามความเพียร ๑ มีลักษณะจะถือเอาให้ได้ เหมือนกับสัตว์เป็นต้นว่า แพะ ลา โคน มหิสา ถึงจะผูกไว้ก็จะคืบไปกินหญ้า นั้นประการ ๑ ปัญญานั้นมีลักษณะตัดให้ขาด ขอลววยพระ”

เมื่อทราบรากศัพท์ของคำว่า “โยนิโสมนสิการ” ดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาความหมายที่ถูกต้อง เทียบตรงและชัดเจนที่สุด ต้องศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา มีดังนี้

๒.๑.๓ คัมภีร์พระไตรปิฎก

คำว่า “โยนิโสมนสิการ” เป็นรากศัพท์ภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อันแสดงถึงการคิดหรือวิธีการคิดที่ละเอียดลึกซึ้ง คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มีความหมายว่า กำเนิด (วินย.เล่ม๓, ข้อ ๒๑๖, หน้า ๑๒๘.,อภิ.ก. เล่ม๓๗, ข้อ๑๒๑๕, หน้า ๔๐๗) เหตุ (ม.อ. เล่ม ๒, หน้า ๕๕.) อุบาย (ส.สพ. เล่ม ๑๘, ข้อ ๓๑๕, หน้า๒๒๒.) โยนิโส แปลว่า ปัญญาอันหลักแหลม (วินย.เล่ม ๔,ข้อ๑๔๖,หน้า๑๕๗.) โดยแบบคาย (วินย.เล่ม ๖,ข้อ ๖๑๓, หน้า ๓๗๗, วินย.เล่ม ๘ ข้อ ๑๐๑๖หน้า ๓๖๐.,ท.มหา.เล่ม ๑๐,ข้อ ๒๐๒,หน้า๒๔๔.)

๒.๒ หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนา

๒.๒.๑ หลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎก

โยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกสามารถจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ โยนิโสมนสิการในพระวินัยปิฎก โยนิโสมนสิการในพระสุตตันตปิฎกและ โยนิโสมนสิการในพระอภิธรรมปิฎก และในส่วนที่จะศึกษาเพิ่มเติมคือที่ปรากฏในอรรถกถาที่ผู้วิจัยจะทำการศึกษาต่อไป

๑. โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

คัมภีร์พระวินัยปิฎกเป็นคัมภีร์ว่าด้วยพระวินัยหรือศีลของพระภิกษุและภิกษุณี เมื่อจะกล่าวโดยเรียงลำดับเล่ม วินัยปิฎก ๘ เล่มนั้น เล่ม ๑ เล่ม ๒ มีชื่อว่า มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยศีล ๒๒๑ ของภิกษุ เล่มที่ ๓ มีชื่อว่า ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยศีล ๓๑๑ ของนางภิกษุณี เล่ม ๔ เล่ม ๕ มีชื่อว่า มหาวัคค์ แปลว่า วรคใหญ่ หรือพวกใหญ่ คือ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับสงฆ์ ที่เป็นเรื่องสำคัญๆ ที่ต้องทำเสมอ เช่น เรื่องจีวร เรื่องอุโบสถ ปวารณา การจำพรรษา เล่มที่ ๖ เล่มที่ ๗ มีชื่อว่า จุลลวคค์ แปลว่า วรคเล็กหรือพวกเล็ก คือว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับสงฆ์ที่มีความสำคัญรองลงมา จนถึงเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่น เรื่องข้อวัตรต่างๆ เรื่องที่อยู่อาศัย เป็นต้น ส่วนเล่มสุดท้าย คือ เล่ม ๘ มีชื่อว่าปวาร เป็นการรวบรวมความรู้ในวินัยปิฎกทั้ง ๗ เล่มข้างต้น จัดเป็นหมวดหมู่ให้เข้าใจง่าย สวมคมบาลี ปกรณ์ประเทศอังกฤษ เรียกว่า มหาวิภังค์ และภิกขุณีวิภังค์ รวมกันว่า สุตตวิภังค์ (พระมหาชาติโรชติโก (ชุมเสนา), ๒๕๔๘, หน้า ๕)

จะทำสิ่งใดก็กระทำไปในทางที่ถูกต้อง มีอุบายอันแยบคาย พร้อมทั้งนำสิ่งที่พิจารณาเห็นว่าถูกแล้วดีแล้ว มาปฏิบัติด้วยความเพียร โดยมุ่งมั่น ตั้งใจ ก็จะทำให้บรรลุ และถึงจุดหมายคือพระนิพพาน

ดังนั้น โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในส่วนของพระวินัยปิฎกพระพุทธรองค์ทรงมุ่งแสดงเพื่อที่จะให้ภิกษุ ภิกษุณีได้เห็นถึงหนทางที่จะทำให้บรรลุพระนิพพานได้ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการแสดง โยนิโสมนสิการ ในแง่ของการปฏิบัติก็ว่าได้ ดังที่ปรากฏครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาค ได้ดำริถึงหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการกับภิกษุทั้งหลายความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะทำในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบ โดยแยบคาย เราจึงได้บรรลุ อุนตรวิมุตติ จึงได้ทำอุนตรวิมุตติให้แจ้ง แม้พวกเธอก็ได้บรรลุอุนตรวิมุตติ ทำอุนตรวิมุตติให้แจ้ง เพราะทำในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคาย (วิ.มหา.เล่ม ๔, ข้อ ๑๕, หน้า ๔๔)

การทำในใจโดยแยบคาย จึงหมายถึงการที่ภิกษุทั้งหลายคิดถูกทาง คิดอย่างเป็นลำดับต่อเนื่อง เป็นขั้น เป็นตอน คิดอย่างระเอียดแบบแผน เพื่อให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ การคิดอย่างนี้เป็น การที่ต้องใช้สมาธิที่มั่นคง ไม่ปล่อยอารมณ์ให้เป็นไปตามกระแสรบกวนภายนอก หมั่นพิจารณา

ใคร่ตรง เพื่อให้เกิดกุศลธรรม กระตุ้นให้เกิดความเพียร เมื่อภิกษุทั้งหลายเกิดความเพียรก็ไม่
 หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้น มีสติและปัญญาคอยเตือนตัวเองให้มีความตื่นตัว ด้วยการนึกถึงผลที่
 จะได้รับคือผลของการปฏิบัติคือการพ้นจากทุกข์ เมื่อนั้นภิกษุก็บรรลุอนุตตรวิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์
 บรรลุพระนิพพานได้ ด้วยว่าการที่จะบรรลุนิพพานได้ มิใช่เพียงแต่การเพียรพยายามอย่างเดียว หาก
 ต้องประกอบด้วยความเพียรที่ถูกหลักการ ถูกวิธีการที่จะนำพาการปฏิบัตินั้นให้บรรลุเป้าหมายได้
 ด้วยเหตุนี้การทำให้ใจแยกขาด จึงมิใช่การติดธรรมดา หากเป็นการคิดหาอุบายอันถูกต้อง อุบาย
 วิธีการที่ถูกต้อง มีระเบียบแบบแผน มีหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง ที่จะป็นวิธีการอันจะทำให้ไปสู่การ
 ปฏิบัติที่ถูกต้อง พร้อมทั้งความเพียรที่ถูกต้องด้วย

สรุปโยนิโสมนสิการในพระวินัยปิฎก ได้เน้นหรือมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้พระภิกษุ
 ภิกษุณีผู้มุ่งหน้าสู่การปฏิบัติตามหลักพรหมจรรย์อันมีเป้าหมายคือ นิพพานการหลุดพ้นจากความ
 ทุกข์ทั้งปวงนั้นให้นำหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อพิจารณาหาวิธีการอันถูกต้องเพื่อให้เป็น
 หลักในการประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึงความจริง พร้อมทั้งเป็นวิธีคิดอันชาญฉลาดในการปฏิบัติ และ
 ก่อให้เกิดปัญหาที่จะเห็นธรรมเพื่อให้เกิดความรู้อันแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง เพราะการปฏิบัตินั้นจะ
 เกิดผลหรือประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้นั้น มิใช่เพียงแต่ปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ได้ผลที่ดี
 ที่สุดนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษาและคิดตรวจสอบ หาเหตุหาผล และรู้เท่าทันอยู่นั่นเอง พร้อมทั้งมี
 ความเพียรและหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง มีปัญหาในการตรวจสอบรู้เท่าทัน เมื่อนั้นจึงถือว่าการปฏิบัติ
 ถูกต้องและจะประสบความสำเร็จในที่สุด

๒. โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

คัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหา ประกอบด้วยเรื่องราวต่างๆ ของพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมทั้งอัครสาวกทั้งหลาย เป็นเรื่องราวในการแสดงธรรม พุทธจริยาวัตรต่างๆ
 ของพระองค์และสาวกทั้งหลายอีกด้วย ดังนั้นในพระสูตรตันตปิฎกนี้ถือว่ามีเนื้อหาหลักธรรมต่างๆ
 มากมาย โดยเน้นสอนที่จิตใจของสาวกทั้งหลายให้เห็นถึงคุณและโทษของสิ่งต่างๆ ว่าเป็นอย่างไร
 คุณของการทำกุศลธรรมเป็นอย่างไร และมีหลักการในการปฏิบัติอย่างไร และโทษของอกุศลธรรม
 เป็นอย่างไรและอะไรบ้างที่เป็นอกุศลธรรม ดังนั้นเราจึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาทั้งหลายทั้งหมดที่ปรากฏ
 อยู่ในส่วนของพระสูตรตันตปิฎกก็คือหลักธรรมที่เน้นสำคัญ ไปที่จิตใจนั่นเอง

โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้ปรากฏในส่วนของ พระสุต
 ตันตปิฎกนี้ อันมีความหมาย หมายถึง การทำไว้ไว้ในใจ (ม.ม.อ.เล่ม ๑, ข้อ ๑๖.) โดยถูกอุบาย โดยถูก
 ทาง กล่าวคือ การนึกการน้อมนึก การผูกใจ การใส่ใจ การทำไว้ในใจ เพื่อมุ่งจะให้เกิดปัญญา เป็น
 ขั้นที่สามารถจะให้เกิดธรรมอื่นๆ เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ พร้อมทั้งเกิดปัญญาที่จะรู้ถึงความจริง ว่า
 อย่างไรควรเชื่อหรือควรที่จะปฏิบัติให้ถูกต้อง หรือสามารถที่จะพูดได้ว่า ความหมายของโยนิโส

มนสิการ ในพระสูตรนั้น เป็นความหมายทางฝ่ายกุศล ซึ่งในพระสูตรในหมวดต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมข้อโยนิโสมนสิการร่วมกับหลักธรรมข้ออื่น พร้อมทั้งยังทรงสรรเสริญถึงหลักธรรมของ โยนิโสมนสิการ ในฐานะที่เป็นการคิดในทางที่ถูกต้อง อันเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา และสัมมาทิฐิ มีปัญญาอันบริสุทธิ์ และยังเป็นพื้นฐานที่จะให้เกิดหลักธรรมที่ติงาม เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม อันจะก่อให้เกิดความสุขสูงสุดในชีวิต จนถึงบรรลุนิพพาน โดยในพระสูตรต้นตปิฎกนี้ พระพุทธองค์ทรงคร่ำไรวินสถานที่ต่างกัน บุคคลต่างกัน และทรงมีจุดมุ่งหมายต่างกันจึงจะศึกษาต่อไปเป็นลำดับ

สรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก มีจุดมุ่งหมายที่ไม่แตกต่างกันไปจากโยนิโสมนสิการ ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกมากนัก เพราะมุ่งเน้นไปเพื่อที่จะให้ทุกคนได้นำหลักวิธีคิดแบบ โยนิโสมนสิการ นี้ไปใช้ในคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ ให้เห็นตามความเป็นจริง ให้รู้ ให้เห็น สิ่งที่จะเกิดขึ้นในชีวิตของเราได้อย่างทะลุปรุโปร่ง ไม่มองอะไรคิดๆ ไม่มองอะไรตื่นๆ ผิดเพี้ยนโดยไม่หาเหตุผลก่อน โยนิโสมนสิการในพระสูตรต้นตปิฎกจึงเป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญ ที่ไม่เพียงเป็นหลักธรรมที่มุ่งสกัดกั้นอกุศลธรรมทั้งหลายได้เท่านั้น หากแต่ยังมุ่งที่จะกำจัดอกุศลธรรมทั้งหลายได้อีกด้วย

๑. โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก เป็นการประมวลหัวข้อธรรมส่วนที่เป็นปรมาัตถ์ (สนิท ดังทวิ, ๒๕๒๗, หน้า ๕๗) กล่าวคือกล่าวถึงธรรมที่เป็นความจริงล้วนๆ ไม่ว่าจะเป็น เรื่องว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต ว่าด้วยเรื่องขันธห้า ว่าด้วยบัญญัติที่เรียกว่าบุคคล ว่าด้วยเรื่องบุคคล ว่าด้วยธรรมเป็นคู่ๆ ว่าด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงธรรมที่เป็นความจริงสูงสุด คือปรมาัตถ์นั่นเอง

ดังนั้น โยนิโสมนสิการ ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก จึงได้ปรากฏในส่วนของบัญญัติที่เรียกว่าบุคคล โดยมีความหมาย หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี เมื่อมีวิวิธคิดที่ถูกก็จะบังบังยับยับจะทำให้เกิดความดี และหลักธรรมอื่นๆ เกิดขึ้นได้และก็เป็นปัจจัยให้บุคคลนั้นสามารถที่จะบรรลุธรรมได้ เพราะในทางพระพุทธศาสนามีทัศนะที่เชื่อว่า มนุษย์นั้นมีความสามารถและศักยภาพทางปัญญาที่แตกต่างกัน ในอันที่รับรู้และเข้าถึงสังขธรรมได้ ซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับ หรือที่เราเรียกว่าคอกบัว ๔ เหล่านั่นเองคือ (บุญเย็น วอทอง, ๒๕๒๑, หน้า ๖๑)

๑. อุกุณภูติฉนุ ภูชชนที่มีความพร้อมทางปัญญา สูงอยู่แล้ว เมื่อได้ฟังธรรมโดยหัวข้อเพียงย่อๆ ก็เข้าใจเนื้อความและความหมายส่วนที่เหลือนั้น โดยตลอด

๒. วิปจิตฉนุ ภูชชนที่ฟังหัวข้อธรรม โดยย่อแล้ว ยังไม่เข้าใจเนื้อความและความหมายส่วนที่เหลือได้ทันที จึงต้องการคำอธิบายขยายความเพิ่มเติมอีกตามสมควรแล้วก็สามารถเข้าใจและรับได้

นุษย์ คือ บุคคลที่พึงหวัหวัชธรรมแล้วยังไม่เข้าใจ แต่ยังมีศรัทธาที่จะฟังต่อไปเมื่อได้ฟังคำอธิบายเพิ่มเติมมากขึ้นก็เข้าใจได้บางส่วน แต่เมื่อได้รับการอบรมเพราะเป็นประจำไปนานๆ ก็จะเข้าใจและรับได้

๔. ปทประม คือ บุคคลที่มีบอดคนในธรรม แม้จะได้รับการอบรมสั่งสอนมากเท่าไรหรือนานเท่าไร ก็ไม่มีทางเข้าใจและรับเอาธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลายได้

ด้วยเหตุที่บุคคลมีปัญญา หรือมีความสามารถที่แตกต่างกันนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงหลักธรรมต่างๆ ไว้มากมายหลายระดับ ตัวอย่างเช่นเรื่องพุทธจริยธรรมก็จัดแบ่งไว้ถึง ๓ ระดับด้วยกัน คือ ระดับเบื้องต้น ระดับกลาง ระดับสูง ที่แบ่งไว้เช่นนี้ ก็เพราะทรงมองเห็นว่าบุคคลสามารถที่จะเลือกปฏิบัติได้ตามเหมาะสมและตามแต่ความมุ่งมั่น ความสามารถของตนเองที่พอจะทำได้ เช่นถ้าเป็นระดับต้น ก็จะเป็นเรื่องของการรักษาศีล ๕ เรียกว่าเบญจศีล เบญจธรรม ถ้าเป็นระดับกลางก็จะเป็นการรักษาอุคคธรรม ๑๐ และในระดับสูงคือการดำเนินชีวิตตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการเป็นต้น ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าแบ่งแยกชนชั้น แต่เป็นการง่ายที่บุคคลจะเลือกปฏิบัติตามความสามารถของตนเองที่มี และถือเป็นการแยกชั้นไว้เพื่อที่จะง่ายในการเริ่มต้นว่าควรรักษาในระดับไหน เมื่อถึงขั้น จิตใจตั้งมั่นขึ้นก็เลือกที่จะปรับระดับขึ้นมาได้ จะได้ไม่เป็นการกดดันมากเกินไปสำหรับผู้เริ่มปฏิบัติ

ในพระไตรปิฎกเองก็มีการแสดงในลักษณะเช่นนี้ว่าบุคคลมีปัญญา และความสามารถที่แตกต่างกันในการบรรลุธรรม เห็นได้ดังที่ปรากฏในพระอภิธรรม บุคคลบัญญัติ ความว่า

บุคคลผู้อุคคจิตตัญญู เป็นโจน การบรรลุธรรมผล ย่อมมีแก่บุคคลใดพร้อมๆกับเวลาที่ท่านหวัหวัชขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้อุคคจิตตัญญู...บุคคลผู้วิญญูจิตตัญญู เป็นโจน การบรรลุธรรมผล ย่อมมีแก่บุคคลใด ในเมื่อท่านจำแนก เนื้อความแห่งภายิตโดยย่อให้พิสดาร บุคคล นี้เรียกว่า บุคคลผู้วิญญูจิตตัญญู...บุคคลผู้เนยยะ เป็นโจน การบรรลุธรรมผลเป็นชั้นๆ ไป ย่อมมีแก่บุคคลใด โดยเหตุอย่างนี้คือ โดยอุทเทส โดยไต่ถาม โดยทำไว้ในใจโดยแยกคาย โดยสมาคม โดยคบหา โดยสนิทสนมกับกัลยาณมิตรบุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้เนยยะ (อภิ.ป.เล่ม ๓, ข้อ ๑๐๘, หน้า ๑๔๓.)

ตามพระสูตรนี้จึงอธิบายได้ว่า บุคคลที่เป็นอุคคจิตตัญญู นั้นเป็นผู้ที่มีความพร้อมทางปัญญาอยู่แล้ว เมื่อได้รับฟังธรรมแล้วก็สามารถที่จะบรรลุ คือมีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งในหวัหวัชธรรมนั้นได้เลย โดยที่ไม่ต้องมีการแสดงซ้ำ หรือไม่ต้องมีการอธิบายขยายความอะไร ให้มากมาย เช่นเดียวกับบุคคลวิญญูจิตตัญญู ที่มีความพร้อมทางปัญญาตกลงมานิดเดียวแต่ก็สามารถที่จะบรรลุธรรมในเวลาอันสั้นๆ ได้เพียงแค่นี้ได้ฟังหวัหวัชธรรม และอธิบายขยายความตามเหมาะสมไม่มากนักเขาก็สามารถจะบรรลุธรรมได้ แต่ถ้าเป็นบุคคลผู้เป็นเนยยะ นั้นจะต้องมีการฟังหวัหวัชธรรม และจะต้องมีการแนะนำสั่งสอน ชี้แนะแนวทางเพื่อที่จะได้เกิดความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำความรู้

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

ไปรเวตนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบพระคุณ

ความเข้าใจนั้นไปประพฤติกปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง โดยอาศัยความเพียร ความมานะมีสติและปัญญา คอยตรวจสอบ และช่วยในการปฏิบัติอยู่ทุกขณะจิต หนึ่งที่สำคัญก็คือบุคคลได้ทำไว้ในใจโดยแบบ คาย โดยสมาคม โดยคบหา โดยสนิทสนมกับกัลยาณมิตร อันจะเป็นวิธีการที่จะเป็นเหตุให้บุคคลผู้ เป็นเนยชนั้นได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ได้เช่นกัน

ในทางพระพุทธศาสนา มักสอนอยู่เสมอว่าการที่บุคคลใดก็ตาม จะบรรลุถึงจุดหมาย สูงสุดในทางพระพุทธศาสนาได้นั้น จะต้องตั้งตนไว้เ็นทางที่ชอบเสียก่อน กล่าวคือ บุคคลจะต้อง รู้จักวางใจในทางที่ชอบ ที่ถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ เพราะการที่บุคคลวางใจ โดยถูกต้อง มีความเห็นชอบแล้ว ก็ง่ายที่จะดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง หรือรับเอาสิ่งที่ดีงาม ถูกต้องมาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ เมื่อนั้นผลที่ปรากฏก็คือบุคคลนั้นก็สามารที่จะบรรลุ ธรรม คือหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าบุคคลนั้นตั้งตนไว้ผิดคือ มีความเห็นผิด มีฉันทิฐิ เป็นแนวทาง ก็จะรับเอาและยอมรับเอาสิ่งที่ผิดมาเป็นแนวทางในการ ดำเนินชีวิต เมื่อนั้นบุคคลก็ไม่อาจจะบรรลุธรรม คือหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงไปได้

ดังนั้น โยนิโสมนสิการ ในฐานะที่เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือความ เห็นชอบ เกิดขึ้นในใจของบุคคล บุคคลจึงจำเป็นต้องรู้จักนำโยนิโสมนสิการที่มีอยู่ใน คนออกมาใช้ให้เกิดประ โยชน์อย่างแท้จริง โดยอาศัยทั้งตนเอง และอาศัยทั้งบุคคลอื่น (ปัจจัย ภายนอก) อันทำให้โยนิโสมนสิการเกิดขึ้นได้ เพราะเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็เป็นปัจจัยให้ สัมมาทิฐิเกิดขึ้นตามมา เมื่อนั้นบุคคลก็จะมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และเป็นปัจจัยให้ เกิดหัวข้อธรรมอื่นๆ เกิดขึ้นมาเป็นลำดับ (อริยมรรคมีองค์ ๘ ข้ออื่นๆเกิดตามมาเป็นลำดับ) ดังที่ฮัม มาภิตสมถภา ว่าด้วยการบรรลุธรรม ได้กล่าวถึงการบรรลุธรรม ได้นั้น จะต้องมีการเจริญภาวนาและมีสติสัมปชัญญะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุในนิคาयอุคตรปกถะความว่า

ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการ คือ (๑) ปรโตโฆสะ (คำแนะนำจาก ผู้อื่น) (๒) โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี) มิใช่หรือ ดังนั้น หากปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง สัมมาทิฐิมี ๒ อย่าง คือ (๑) ปรโตโฆสะ (คำแนะนำจากผู้อื่น) (๒) โยนิโสมนสิการ (การใช้ ความคิดถูกวิธี) (อภิ.ก.เล่ม ๓๓, ข้อ ๘๕๓ หน้า ๕๒๗-๕๒๘)

เมื่อความเป็นไปแห่งการบรรลุธรรมนั้น ต้องเริ่มต้นด้วยการอาศัยคำแนะนำจากผู้อื่น อัน หมายถึง คนดี บัณฑิต สัตบุรุษที่เป็นกัลยาณมิตรที่เป็นเสขะคือผู้ที่เป็นปुरुชนทั่วไป ได้แนะนำ สั่ง สอน บอกรทางชี้แนวทางให้กับบุคคล เมื่อนั้นบุคคล ได้รับฟังแล้วก็เกิดการพิจารณาไตร่ตรอง ไคร่ครวญตามว่าจริงหรือไม่ ถ้าสมเหตุสมผลและเป็นจริง ถูกต้องอย่างที่กัลยาณมิตรบอกไว้ ก็นำ คำแนะนำ สั่งสอนนั้น มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตนี้ถือว่าการเกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกิยะ คือ ความคิดเห็นถูกต้องของปुरुชนทั่วไป ว่าสิ่งใดดี ชั่ว ควรทำไม่ควรทำ ซึ่งถือว่าเป็นหลักเบื้องต้นของ

การปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา คือมีศีล และปฏิบัติตามหลักสมาธิ และปัญญาต่อไป แต่ถ้าหากได้รับคำแนะนำ สั่งสอน ชี้ทางจากกัลยาณมิตรที่เป็นพระองค์พระอริยสงฆ์ผู้มีปัญญาญาณรู้แจ้งแล้ว ดังเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงรู้แจ้งสรรพสิ่งแล้ว ในยามที่พระองค์ทรงชี้มา แสดงธรรมสั่งสอนแก่บุคคลใด บุคคลนั้นก็นำหลักธรรมนั้น ไปพิจารณา ไตร่ตรองจนเห็นจริงจนเกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระ คือสัมมาทิฐิในระดับปัญญาญาณ ที่จะป็นปัจจัยให้เกิดหลักธรรมอื่นๆ ตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เริ่มตั้งแต่การมีสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ และมีสัมมาสังกัปปะ ความคำริชชอบ ฯลฯ จนถึงมรรคองค์สุดท้ายคือ สัมมาสมาธิ คือการมีสมาธิ มีจิตใจตั้งมั่น แน่วแน่ไม่หวั่นไหว เมื่อนั้นบุคคลก็จะเกิดปัญญามีการพิจารณาเห็นสรรพสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง

กล่าวโดยสรุป บุคคลจะบรรลุธรรมได้ เมื่อดันบุคคลก็จะต้องมีความเห็นถูกต้องภายในจิตใจเสียก่อน เพราะการทำความเห็นให้ถูกต้องนั้นจะเป็นเหตุและปัจจัยให้บุคคลนั้น ใฝ่ยอมรับและนำเอาสิ่งที่ดีงามไปประพฤติปฏิบัติได้ แต่ถ้าบุคคลใดทำความเห็นผิด มองอะไรมองไปแต่ในทางที่ผิด ไม่ถูกต้อง บุคคลนั้นก็จักคิด และประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ไม่ดี เมื่อนั้นบุคคลนั้นก็มิอาจยอมรับเอาสิ่งที่ดีงามมาประพฤติปฏิบัติได้ และเมื่อไม่ทำความดี ความถูกต้องให้เกิดขึ้น บุคคลนั้นก็จักบรรลุธรรมไม่ได้ ดังนั้น พร โศภะ (คำแนะนำจากผู้อื่น) และ โยนิ โสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี) จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้บุคคล มีสัมมาทิฐิทั้งในระดับโลกิยะของปุถุชนทั่วไป ซึ่งเป็นปัญญาในการพิจารณาได้ว่าสิ่งใดคือความดีงามที่ควรนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และสิ่งใดที่ไม่ดีที่ไม่ควรนำมาปฏิบัติเป็นต้น และสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระที่มีปัญญาญาณรู้แจ้งเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ดังนั้นเมื่อบุคคล ได้รับคำแนะนำจากกัลยาณมิตรที่ดีงาม ก็จะได้รับความรู้ คำแนะนำสั่งสอนในสิ่งที่ดีๆ แต่อย่าลืมว่ากัลยาณมิตรช่วย ได้เพียงชี้แนะสอนนำไปเห็นช่อง แต่ตัวบุคคลผู้นั้นจะต้องมี โยนิ โสมนสิการ ในใจ ให้รู้จักแยกแยะ พิจารณาคำแนะนำสั่งสอนเหล่านั้นอย่างแยกคายในใจด้วยตนเอง จึงจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิทั้งในระดับโลกิยะและโลกุตระได้

สรุปโยนิ โสมนสิการที่ปรากฏในพระอภิธรรมนั้นจะเห็นว่าไม่มุ่งเน้นไปที่ตัวบุคคลคือเน้น ไปในจิตใจของแต่ละบุคคลที่จะบรรลุธรรมได้ก็ต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ตามแต่ศักยภาพของแต่ละบุคคลว่าอยู่ในระดับใด บางคนเมื่อ ได้ฟังแล้วก็รู้เข้าใจความหมายและบรรลุธรรมได้ บางคนเมื่อ ได้ฟังแล้ว ก็ต้องฟังอีกพระยัง ไม่เข้าใจความหมายแจ่มชัด หรือบางคน ได้ฟังแล้วก็ไม่เข้าใจความหมายแต่ก็ต้องใช้พรหฺทา พยายามฟังบ่อยๆ ฟีกฝ่นบ่อยๆ จนในที่สุดก็บรรลุได้ หรือบางคนเมื่อ ได้ฟังแล้ว ก็ไม่อาจเข้าใจความหมายได้ มีคบอดไม่สามารถจะบรรลุได้เลย ดังนั้นตัวบุคคลจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่จะคิดหรือปฏิบัติ ให้บรรลุจุดหมาย การที่บุคคลเลื่อมใสมีศรัทธาแตกต่างกันนั้นจึงเป็นผลที่เราไม่อาจจะแก้ไขได้ แต่เลือกที่จะพัฒนาปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ได้ ดังนั้น โยนิ โสมนสิการคือการพิจารณาใคร่ครวญให้เห็นถึงความจริง ให้เข้าถึงความจริง จึงเป็นจุดเริ่มต้น ที่จะให้

จากข้อความข้างต้นกล่าวได้ว่า ในด้านการหยั่งรู้สภาวะธรรม โยนิโสมนสิการไม่ใช่ตัวปัญญาเอง แต่เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา คือให้เกิดสัมมาทิฐิ ว่าโดยประการแรก สัตว์วิริจนาจานทั้งหลาย มีมมสิการ (มมสิการแต่ไม่เป็นโยนิโส) แต่ไม่มีปัญหา ประการที่สอง มมสิการมีลักษณะคำนึงพิจารณา ส่วนปัญญามีลักษณะตัดขาด มมสิการรวบรวมความคิดมาเสนอทำให้ปัญญาทำงานกำจัดกิเลสได้ เหมือนมือซ้ายรวบจับเอารวงข้าวไว้ ให้มือขวาที่ถือเคียวตัดได้สำเร็จ ถ้ามองในแง่นี้ โยนิโสมนสิการก็คือ มมสิการชนิดที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญา พร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

กล่าวโดยสรุปลักษณะของโยนิโสมนสิการ เป็นลักษณะของความคิดที่เป็นระบบ เหมือนกับการที่เรากำลังสืบค้นหาเหตุผล รวบรวมหาข้อมูลอย่างเป็นระบบ มีข้อมูลเต็มเปี่ยม ส่วนการตัดสินใจว่าจะทำอะไรนั้นเป็นลักษณะของปัญหา ที่มีหน้าที่ในตัดสินใจลง ไปอย่างเด็ดขาด แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อก้าวโดยลักษณะนี้ จะเห็นได้ถึงแม้ว่าปัญญา มีลักษณะของการตัดสินใจเด็ดขาด จะทำได้ก็ต่อเมื่อว่าบุคคลนั้นมี โยนิโสมนสิการ ในการคิดพิจารณาใคร่ครวญให้ถี่ถ้วนเสียก่อน ว่าเหตุการณ์นั้นๆ หรือสถานการณ์นั้นๆ มีเหตุ มีปัจจัย มีเหตุผล เพียงพอหรือไม่ก่อนที่จะใช้ปัญญาในการตัดสินใจที่จะกระทำอะไรต่อไป ดังนั้น โยนิโสมนสิการ และปัญญาจึงต้องอิงอาศัย เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันจะถือว่าสมบูรณ์ และดีที่สุดกับการตัดสินใจทุกครั้งในการดำเนินชีวิต

สรุปได้ว่าโยนิโสมนสิการที่ปรากฏทั้งในส่วนของพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกนั้น โดยจุดมุ่งหมายแล้วมิได้แตกต่างกันเลย คือต้องการที่จะให้นำหลักของโยนิโสมนสิการไปใช้ในการพิจารณาให้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เพื่อที่จะได้เลือกประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและบรรลุจุดมุ่งหมายได้ แต่โดยรายละเอียดก็แตกต่างกันบ้าง ตรงที่ใน ส่วน พระวินัย ก็จะเน้นไปที่การปฏิบัติของพระภิกษุ ภิกษุณี ส่วนพระสุตตันตปิฎกเน้นถึงการแสดงธรรมที่ต้องการให้พุทธบริษัททั้งหลายได้นำไปปฏิบัติได้ด้วย ส่วนพระอภิธรรมได้เน้นถึงตัวบุคคล คือความจริงที่บุคคลจะต้องปฏิบัติให้เห็นถึงสิ่งความเป็นจริง ส่วน โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในชั้นอรรถกถานั้น ก็มีได้แตกต่างกันไปจากพระไตรปิฎก คุณประโยชน์ของการหลุดพ้นจากความทุกข์และเข้าสู่ พระนิพพาน ส่วนในคัมภีร์มิลินทพปัญหา ได้แสดงไปในลักษณะของการถามปัญหาทักขิณระหว่าง พระนาคเสน และพระเจ้ามิลินท์ ดังนั้นจึงมีส่วนของ โยนิโสมนสิการที่เน้นอธิบายให้เห็นถึงลักษณะ ที่แตกต่างว่า โยนิโสมนสิการมิใช่ตัวปัญญามีความแตกต่างจากปัญญาอย่างไร แต่ก็ไม่อาจจะขาดจากปัญญาได้ ทั้งสองอย่างนี้จึงเหมือนกับหลักการและการปฏิบัติ ที่คิดหาหนทางแล้วลงมือปฏิบัติทันที โยนิโสมนสิการทั้งในส่วนพระไตรปิฎกเอง และในส่วนของชั้นอรรถกถาจึงมีจุดมุ่งหมายเดียวกันมีบทบาทและหน้าที่เดียวกันมีแหล่งที่มาเดียวกัน หากแต่ต่างกันที่เน้นแสดงไป

ในลักษณะใดเท่านั้น อย่างไรก็ตามโยนิโสมนสิการก็ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกหัวข้อหนึ่งที่ยังเป็นคุณประโยชน์ที่รอให้พุทธบริษัททั้งหลายได้นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดงามต่อไป

๒.๓.๒ โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ถือเป็นคัมภีร์ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งของพระพุทธศาสนา ที่รจนารขึ้นหรือเขียนโดยพระพุทธโฆสาจารย์ ที่เป็นอรธกถาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถที่โดดเด่นของพระพุทธศาสนา โดยเนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เนื้อหาที่สำคัญในเรื่องของศีล สมาธิและปัญญา อันเป็นหลักธรรมและแนวทางในการปฏิบัติสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเพื่อความหลุดพ้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

โยนิโสมนสิการ ที่ปรากฏคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้มีการนำมาใช้ในลักษณะของการพิจารณาในการปฏิบัติในเรื่องของสมาธิและปัญญา ทั้งในระดับสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน โดยได้มีความหมายที่แตกต่างกัน ไปดังเช่นว่า นึกถึง โดยแยกคาย เป็นไปโดยแยกคาย มนสิการให้เป็นที่ไปโดยแยกคาย ยังความใจ โดยแยกคายเป็นต้น

โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดถูกวิธีคือ การกระทำในใจโดยแยกคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญญานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และเป็นฝ่ายปัญญา

โยนิโสมนสิการ ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค จึงหมายถึงการพิจารณาธรรมในใจ โดยละเอียดและแยกคาย (ฉลาด) เพราะความสำคัญของการพิจารณาธรรม การเลือกเฟ้นธรรม (ธรรมะวิจยะ) อันเป็นธรรมในโพชฌงค์ ๘ องค์แห่งการตรัสรู้ โดยการโยนิโสมนสิการอย่างระดับขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ปัญญาอย่างเต็มที่ และควรปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ทุกขณะจิตที่ว่าง สงบสบาย ไม่ฟุ้งซ่าน ชัดสาย จึงเป็นสิ่งถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด เพราะเราต้องการดับทุกข์ที่ส่วนเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามการปฏิบัติสมาธิในทางพระพุทธศาสนานั้น ได้แสดงวิธีไว้อยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นอนุสสติ ๑๐ คัมภีร์วิสุทธิมรรค

วิธีเจริญมรณสติ พระโยคี ผู้มุ่งจะเจริญมรณศตินั้น ฟังไปในที่ลับเร้นอยู่ ยังความใส่ใจโดยแยกคายให้เป็นที่ไปว่า ความตายจักมี ชีวิตินทรีย์ต้องขาดสูญ หรือว่าความตายๆคังนี้...นึกถึงความตายโดยแยกคายมีผลดี เพราะเหตุนั้น พระโยคีเห็นสัตว์ที่ถูกฆ่า หรือตายเองในที่นั้นๆ ฟังถ่า ฟังถึงความตายแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ตายแล้ว ซึ่งมีสมบัติอันตนเคยเห็นแล้ว เข้าไปตั้งไว้ซึ่งสติและความสลัดและญาณ แล้วฟังยังมนสิการให้เป็นที่ไป โดยนัยเป็นต้นว่าความตายจักมี (แก่ตน) คังนี้

ความจริง เมื่อพระโยชวาจรยังมกลีการให้เป็นไปอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าให้เป็นไปโดยแบบคาย
ความว่าให้เป็นไปโดยอุบายฯ (วิสุทธิ.๒/๒-๓.)

การเจริญอนุสสติ ๑๐ เป็นวิธีการเจริญสมาธิอีกวิธีหนึ่ง ที่เน้นในการระลึกถึง โดยมี ๑๐
วิธี ตัวอย่างเช่นการระลึกถึงความตายเป็นต้น โดยมีหลักปฏิบัติดังนี้ กล่าวคือเมื่อพระโยคีได้เจริญ
มรณสติดังกล่าวนี้ เพียงแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จิตย่อมได้อาเสวนะ (คุ้นเคยในภาวนา) ด้วย
ความสามารถที่ไฝ่บ่อยๆ สติมีความตายเป็นอารมณ์ ย่อมตั้งมั่น นิเวศทั้งหลายย่อมสงบ องค์แห่ง
ฌานย่อมปรากฏฯ แต่เพราะเหตุที่เป็นสภาวะธรรม และเพราะอารมณ์ที่เป็นที่ตั้งแห่งสลด ฌานจึงยัง
ไม่ถึงอุปบัติเพียงอุปจารเท่านั้นฯ แต่ฌานที่ได้มีนั้นถึงซึ่งความนับว่ามรณสติโดยแท้ เพราะเกิด
แล้วด้วยกำลังแห่งสตินี้ถึงความตาย

และเมื่อภิกษุตั้งมั่นประกอบมรณสตินี้ ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทเป็นนิตย์ ย่อมได้สัญญาเป็น
เหตุหน่ายในภพทั้งปวง ละความใคร่ในชีวิตได้ ย่อมเป็นผู้ตื่นความชั่ว ไม่เป็นผู้มากด้วยการสัง
ฆม เป็นผู้ปราศจากความตระหนี่อันเป็นเครื่องหมอง ในบริวารทั้งหลายแม้ความสำคัญหมายว่า
เป็นของไม่เที่ยง ย่อมถึงความชำนาญแก่ท่านผู้ปฏิบัติ และเมื่อสัตว์ผู้ได้เจริญมรณสติในเวลาใกล้
ตาย ย่อมถึงความกลัวพรั่นพรึงมกายจุกหนึ่งถูกเนื้อร้าย หรือยักษี หรืออุ หรือโจร หรือเพศฆาต
ครอบงำโดยฉับพลัน ฉับใด ภิกษุผู้เจริญมรณสติไม่ถึงเหมือนอย่างนั้น เป็นผู้ไม่พรั่นพรึงเป็นผู้ไม่ม
งายฯ เป็นผู้มิมีปัญหาพิงไม่ทำความประมาทในกาลทุกเมื่อ

เมื่อปฏิบัติกรรมฐาน ให้รู้ตัวทั่วพร้อมอยู่กับปัจจุบันตลอดเวลา นั่นคือวิวิศิกสติรู้ว่าอะไร
เกิดขึ้นที่กายและจิต ณ ขณะนี้ เดียวนี้เท่านั้น อย่าคิดถึงอดีตหรืออนาคต ตัวอย่างเช่น เมื่อได้ยินเสียง
ก็เพียงกำหนดรู้ว่าได้ยินหนอ เดียวนี้ ในปัจจุบันขณะ ทันทีที่ท่านได้ยินเสียง ก็ให้ลืมเสียงนั้นเสีย
ทำไม เพราะเสียงนั้นได้หายไปเรียบร้อยแล้ว เมื่อความคิดผ่านเข้ามาที่จิตของท่าน ก็เพียงแต่รู้เฉยๆ
ว่าความคิดกำลังเกิดขึ้น แล้วให้ปล่อยความคิดนั้นไป อะไรก็ตามที่ท่านประสพเข้า ไม่ว่าดีหรือร้าย
ก็เพียงให้อารมณ์รู้ชั่วขณะ แล้วปล่อยมันไป รู้และปล่อยทิ้งไป กำหนดและลืมมันเสีย

ข้อสำคัญที่สุดในการปฏิบัติสมาธิคือ เมื่อจิตหยุดการซัดต่าย เป็นสมาธิตั้งมั่นได้แล้วจะ
เกิดอาการหรืออารมณ์องค์ฌานต่างๆขึ้น เช่น ปิติ สุข อุเบกขาอันล้วนเป็นสุขเวทนาและสังขารชั้น
อันนำอภิรมย์ อันจะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเป็นธรรมดาเพราะสภาวะธรรมหรือสภาวะธรรมชาติ
เป็นเช่นนั้นนั่นเอง เป็นที่พอกพูนและให้กำลังแห่งจิตอันมีคุณประโยชน์อย่างยิ่ง,แต่อย่าไปหลงยึดติด
เข้าอย่างเด็ดขาด เกิดขึ้นเป็นธรรมดาเพราะอาการเหล่านี้เป็นอาการธรรมชาติของจิตที่เกิดขึ้นเมื่อ
เป็นจิตสมาธิ ไม่ใช่อิทธิบาทวิปริตแต่อย่างใดทั้งสิ้น เพราะถ้าหลงไปยึดหรือเสพสวดย จักทำให้เกิด
วิปัสสนูปกิเลส อันถือเกิดอาการติดปีติหรือสุขหรืออุเบกขาอันเป็นอุปสรรคหรือนำผลร้ายมาสู่นัก
ปฏิบัติ,ขอให้ทำความเข้าใจด้วยใจที่หนักแน่นว่า นั่นเป็นอาการธรรมชาติธรรมดาของจิต อย่าไปคิด

นึกปรองดองหรือเชื่อตามที่เล่าลือกันมาอย่างมกมาย จึงพิจารณาให้เห็นด้วยตนเองเท่านั้น เพราะไม่ใช่หนทางแห่งการพ้นทุกข์ (และยังก่อปัญหาต่างๆตามมาอย่างรุนแรงชนิดคาดไม่ถึงโดยเฉพาะนักปฏิบัติที่มุ่งหวังในสิ่งอื่นฯซ่อนเร้นอยู่ใจจิตอันไม่ใช่การดับทุกข์อย่างแท้จริง), แต่ให้ปฏิบัติโดยการใช้สมาธินั้นเป็นบาทฐานหรือขั้นบันได อันเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นยิ่งในการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อให้จิตที่ซัดส่าย สดอแต่ และเป็นทุกข์ให้สงบลง อันก่อให้เกิดกำลังแห่งจิตเพื่อใช้เป็นฐานกำลังสำคัญในการพิจารณาธรรม (วิปัสสนา) เพื่อให้เกิดปัญญาญาณ (สัมมาญาณ) ความรู้ความเข้าใจอันเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาวิมุตติ (สุขจากการหลุดพ้น)

กล่าวโดยสรุปโยนิโสมนสิการ ในการเจริญสมาธิก็คือการพิจารณาในธรรมต่างๆที่บังเกิดขึ้นแก่จิต หรือถูกจรดแห่งตน โดยแยกคาย (อย่างชาญฉลาด) เป็นประจำแทบทุกขณะจิตที่มีโอกาสหรือแทบจะกล่าวได้ว่าทุกลมหายใจเข้าออก ด้วยความเพียร มานะ อันเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดในการบรรลุถึงธรรม เหมือนคังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในมรณสสติสูตร ซึ่งได้อุปมาเรื่องความเพียรไว้ดังนี้ ให้มีความเพียรพยายามดุจคังเธอเพียรพยายามอย่างยิ่งในการดับไฟที่กำลังไหม้ศีรษะหรือกำลังไหม้ผ้าโพกศีรษะที่เธอกำลังสวมใส่อยู่ กล่าวคือปฏิบัติในชีวิตประจำวันทั่วไปนั้นเอง อันได้แก่ เห็นเวทนา (ความรู้สึกร)หรือจิต (ความคิด)ในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้น นั้นแหละเป็นการปฏิบัติตามแนวทางของปฏิจสงมุปบาท หรือสติปัญญาฐานนั่นเองคือเวทนานุปัสสนาและจิตตานุปัสสนา (เห็นเวทนาความรู้สึกร และเห็นจิตหรือความคิด) เพราะจะเห็นว่าการที่เราปฏิบัติสมถะแต่อย่างเดียวโดยขาดการพิจารณาในธรรมอย่างจริงจัง (โยนิโสมนสิการ) เป็นหนทางอันนำไปสู่การเกิดวิปัสสนูปกิเลสโดยไม่รู้ตัว อันเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแก่นักปฏิบัติเป็นสภาวะธรรมชาติอันยิ่งใหญ่อย่างหนึ่ง ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงได้มาทำหน้าที่และมีบทบาทในการช่วยให้การปฏิบัติทั้งสมถะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานให้เป็นไปโดยถูกต้อง และถูกทางเพื่อบรรลุธรรมอย่างแท้จริง

๒.๓.๓ โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรค

คัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาหลักเพื่อต้องการแสดงถึงหนทาง หรือวิถีทางแห่งความหลุดพ้น เพราะมีทัศนะว่าบุคคล หรือมนุษย์ปุถุชนเป็นอันมาที่เปรียบเสมือนคนตาบอด พวกเขาเหล่านี้ปราศจากผู้นำทางที่จะพาให้พวกเขาหลุดพ้นจากความมืดบอดนี้ โดยได้พรรณนาเหตุที่ได้สอนวิมุตติมรรคนี้ว่า

มีคนทีเหมือนคนตาบอดผู้เที่ยวไปในโลกกว้าง โดยปราศจากผู้นำทาง ทั้งๆที่เขาปรารถนาความหลุดพ้นแต่เขาไม่เคยได้ยินการสอนเรื่องความหลุดพ้น เพราะเขาไม่ได้รับรู้เรื่องความหลุดพ้นและเพราะรับรู้มาผิดๆ เพราะเหตุผลนี้เขาถูกรอบงำอยู่หุ้มมากไปด้วยความทุกข์เขาจึงไม่ได้รับความหลุดพ้น แม้เขาปรารถนาจะได้รับความหลุดพ้น แต่เขายังไม่มีความรู้ความหลุดพ้น หนทางเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการบรรลุดับทุกข์ ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายสัมมาทิฐิแก่

ภิกษุทั้งหลายที่ท่านประมวลไว้ในสัมมาทิฏฐิสูตร โดยที่ท่านได้อธิบายกว้างขวางออกไป ขยายความออกไป จับตั้งแต่เบื้องต้น โดยที่ท่านได้กล่าวว่าเป็นกระพุ่มขึ้นว่า ที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็อธิบายว่าได้แก่ ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูล เหตุของอกุศล ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูลเหตุของอกุศล (คัมภีร์วิมุตติมรรค มหามงกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖, หน้า ๑-๒)

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักอกุศลมูลเหล่านี้ ว่าทุกๆ ข้อเป็นมูลเหตุของอกุศลจริง สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังนี้ เป็นทิฏฐิคือความเห็น เป็นทัศนคติคือความเห็น เป็นญาณคือความรู้ หรือเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่จำเป็นต่อการเป็นขั้นต้นของทุกๆ คนในโลก แต่ว่าจะได้ สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังนี้ได้ ก็ต้องอาศัยความที่ใช้ปัญญาที่มีอยู่เป็นพื้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป

ด้วยการฟัง การเรียน อันรวมใจคำว่า ชูตะ

ด้วยการคิดพิจารณา อันรวมเรียกว่า จินตนา และ

ด้วยการปฏิบัติอบรมต่างๆ ในข้อที่พึงปฏิบัติอบรมนั้นๆอันเรียกว่า กาวานา

และเมื่อได้ประกอบปฏิบัติปลูกปัญญา อบรมปัญญา เพิ่มพูนปัญญาในทางที่ถูกต้องอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง อันเรียกว่า สัมมปปัญญา ได้แก่สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังกล่าว

การเกิดขึ้นของสัมมาทิฏฐินั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ทรงได้ตรัสแสดงไว้ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยสองประการที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ปัจจัยสองประการเป็นไฉน คือ ปรโตโฆสะ (ฟังจากผู้อื่น) และ โยนิโสมนสิการ (พิจารณาโดยแยกแยะ)” (อง.ทูก.๒๐/๑๒๗/๓๒๕) กล่าวคือ การที่สัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการอาศัยปัจจัย ๒ อย่าง ปรโตโฆสะหรือ มิตถสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยมิตร อันหมายความว่า ได้มิตรที่ดีงาม อันเรียกว่ากัลยาณมิตร พระพุทธเจ้าเป็นยอดของกัลยาณมิตร มารดาบิดาครูอาจารย์ทั้งหลายก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องได้ก็เรียกว่า กัลยาณมิตร ต้องอาศัยกัลยาณมิตรนี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง ก็คือ โยนิโสมนสิการ ที่แปลว่า การทำไว้ในใจ จับไปถึงต้นเหตุ ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักอกุศล ก็ต้องจับไปถึงต้นเหตุว่า มีมูลเหตุมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นความหลุดพัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ยังมีสัตว์โลกที่มีธุลีคือกิเลสเพียงเล็กน้อยในปัญญาจักขุ พวกเขาจะเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรม” (ส.ส.เล่ม ๑๕ ข้อ ๑๔๒ หน้า ๒๕๖)

ด้วยเหตุนี้การงานพระคัมภีร์วิมุตติมรรค จึงมุ่งแสดงธรรมเพื่อต้องการให้ผู้ที่ยังไม่หลุดพ้น ได้ฟังธรรม และได้นำหลักธรรมไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นนั่นเอง ดังได้

ปรากฏข้อความในคัมภีร์วิมุตติมรรค ความว่า “เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแสดงวิมุตติมรรค...ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกลอยวางให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกล ได้คนนำทางที่ดี” (พระเอชารา พระโสมเถระ และพระเขมินท์เถระ, ๒๕๓๘, หน้า ๒-๓)

สัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรม หรือพูดตามแนวไตรสิกขาว่า เป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาแบบพุทธ และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ แจ่มชัด เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด ดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้น การสร้างเสริมสัมมาทิฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง มีพุทธพจน์แสดงหลักการสร้างเสริมสัมมาทิฐิไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย บังญัติเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิมิ ๒ อย่าง ดังนี้ คือ ปร โด โฆสสะ และ โยนิ โสมนสิการ

๑. ปร โด โฆสสะ “เสียดจากผู้อื่น” คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง อธิบาย การแนะนำชักจูง การสั่งสอน การถ่ายทอด การได้เรียนรู้จากผู้อื่น

๒. โยนิ โสมนสิการ “การทำในใจโดยแยบคาย” การพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า การใช้ความคิดสืบสาวตลอดสาย การคิดอย่างมีระเบียบ การรู้จักคิดพิจารณาด้วยอุบาย การคิดแยกแยะ ออกดูตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยต้นเหตุอุปาทานของคนเข้าจับ บังคับสองอย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน สำหรับคนสามัญ ซึ่งมีปัญญาไม่แก่กล้า ย่อมอาศัยการแนะนำ ชักจูงจากผู้อื่น และคล้อยไปตามคำแนะนำชักจูงที่ฉลาดได้ง่าย แต่ก็จะต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วย จึงจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดได้ ส่วนคนที่มีความรู้ไม่แก่กล้า ย่อมรู้จักใช้โยนิ โสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้น ก็อาจต้องอาศัยคำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้นในระหว่างการศึกษาอบรม การสร้างเสริมสัมมาทิฐิ ด้วยบังญัติอย่างนี้ ๑ (ปร โด โฆสสะ) ก็คือวิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา และอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เมื่อนำมาใช้ปฏิบัติในระบบการศึกษาอบรม จึงต้องพิจารณาที่จะให้ได้รับการแนะนำชักจูงสั่งสอนอบรมที่ได้ผลดีที่สุด คือ ต้องมีผู้สั่งสอนอบรมที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีความสามารถ และใช้วิธีการอบรมสั่งสอนที่ได้ผล ดังนั้น ในระบบการศึกษาอบรม จึงจำกัทำให้ได้ปร โด โฆสสะที่มุ่งหมายด้วยหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตตคา คือความมีกัลยาณมิตร ส่วนบังญัติที่ ๒ (โยนิ โสมนสิการ) เป็นแกนหรือองค์ประกอบหลักของการพัฒนาปัญญา ซึ่งจะต้องพิจารณาว่าควรใช้ความคิดให้ถูกต้องอย่างไรเมื่อนำบังญัติทั้งสองมาประกอบกันนับว่า กัลยาณมิตตคา (ปร โฆ โด สสะที่ดี) เป็นองค์ประกอบภายนอก และ โยนิ โสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน

๑. ความมีกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพียงแต่เพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญ แต่หมายถึง บุคคล ผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยเหลือ บอกร่องทาง ให้ดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึก ศึกษาอย่างถูกต้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยกตัวอย่างไว้ เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า (วิสุทธิ. ๑/๑๒๓ ถึง ๑๒๕) ในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในศรัทธา

๒. โยนิโสมนสิการ เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระส่วนในการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป สำหรับคนทั่วไป ผู้มีปัญญายังไม่แก่กล้า ยังต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น การพัฒนาปัญญา นับว่าเริ่มต้นจาก องค์ประกอบภายนอก คือความมีกัลยาณมิตร สำหรับให้เกิดศรัทธา (ความมั่นใจด้วยเหตุผลที่ได้พิจารณาเห็นจริงแล้ว) ก่อนจากนั้น จึงก้าวมาถึงขั้น องค์ประกอบภายใน เริ่มแต่นำความเข้าใจตามแนวศรัทธาไปเป็นพื้นฐาน ในการใช้ความคิดอย่างอิสระ ด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และทำให้ปัญญาเจริญยิ่งขึ้น จนกลายเป็นญาณ ทัสสณะ คือ การรู้การเห็นประจักษ์ ในที่สุดด้วยเหตุนี้การงานพระคัมภีร์วิมุตติมรรค จึงมุ่งแสดงธรรม เพื่อต้องการให้ผู้ที่ยังไม่หลุดพ้น ได้ฟังธรรม และได้นำหลักธรรมไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นนั่นเอง ดังได้ปรากฏข้อความในคัมภีร์วิมุตติมรรค ความว่า "เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแสดงวิมุตติมรรค...ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกลบปล่อยวางให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกล ได้คนนำทางที่ดี"

จากข้อความข้างต้น จึงแสดงให้เห็นชัดได้ว่าเนื้อหาในคัมภีร์วิมุตติมรรค ต้องการที่จะช่วยเหลือบุคคลผู้มือบอด ที่ยังไม่รู้ไม่เห็นถึงความสว่างของแสงธรรม ให้ได้รู้ ได้เห็นถึงแสงสว่างของธรรม คือมีธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เพื่อที่จะได้รับรุจิจดมุ่งหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ได้

แต่โดยหลักตามความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้นถือหลักสำคัญ คือ เป็นศาสนาแห่งปัญญา เพราะคำว่า พุทธศาสนา นั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า เป็นศาสนาทางปัญญา เพราะพระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็คือทรงปัญญาดรสุรานั้นเอง ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญและปัญญาที่มุ่งหวังก็คือปัญญาระดับสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรงตามความเป็นจริง เมื่อได้

ความเห็นชอบ ได้รับความเห็นตรง ก็ย่อมจะได้ปสาทะคือความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เป็นผู้มาสู่สังฆธรรมนี้ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมาสู่สังฆธรรมนี้ ก็คืออาศัยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมก็คืออาศัยสัมมาทิฏฐิคือ ความเห็นชอบความเห็นตรงเป็นหลัก ทุกคนย่อมมีความรู้เห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูงหรือผู้ที่มีความรู้สูง ฉะนั้น จึงสามารถที่จะรู้สิ่งที่จะคือความจริงของสิ่งทั้งหลายได้ในขั้นธรรมคาสามัญทั่วไป และเมื่อได้อบรม ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดอันเรียกว่า ชาติปัญญา อื่นๆ ขึ้นไปแล้ว ก็จะได้ความรู้ที่ยิ่งๆ ขึ้นไป ได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบที่ยิ่งๆ ขึ้นไป ได้รับความเห็นตรงที่ยิ่งๆ ขึ้นไป

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบไว้ทั่วไป ว่าคือความรู้ในอริยสัจทั้งสี่ รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความอภิญญา และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุ ว่ามีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศล คือ อโลภพ อโทสะ ดังกล่าว ความใสใจคือความกำหนดใจพินิจพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้สิ่งนี้คือ โยนิโสมนสิการก็คืออาศัย โยนิโสมนสิการนี้อีกข้อหนึ่ง ได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า กัลยาณมิตรและ โยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง

พึงธรรมของคนดี มีโยนิโสมนสิการใสใจ คือนำเอาธรรมะที่พึงมาใส่ไว้ในใจตั้งแต่ตั้งใจ พึง ตั้งใจพิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ข้อใดที่พึงละก็ละ.

ข้อใดที่พึงปฏิบัติก็พึงปฏิบัติ.

ข้อใดที่พึงปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน.

ข้อใดที่พึงปฏิบัติภายหลังก็ปฏิบัติภายหลัง.

ดังนั้นเป็นต้นเรียกว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และเมื่อมีทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็เป็นอันว่านำไปสู่สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง นำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่สังฆธรรมคือธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมที่ดีคือถูกต้อง คือพระธรรมวินัย (พระเอฮาระ พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ, ๒๕๓๘, หน้า ๔-๕)

และนอกจากนี้วิมุตติมรรคยังได้พรรณนาถึง โยนิโสมนสิการ ว่า การละเมียดอินทริยสังวรศีล คือการละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวจอินทริยทั้งหลาย โดยได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องของศีลโดยสรุปได้ว่า ลักษณะของศีลนั้นก็คือ การละความเลื่อมคุณค่าด้วยควมมีคุณค่า ความค้อยคุณค่าก็คือ การที่เรวทั้งหลายได้ละเมียดศีลซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ คือ การละเมียดปาฏิโมกขสังวรศีล การละเมียดปัจจัยสันนิสศีลศีลและการละเมียดอินทริยสังวรศีล การละเมียดปาฏิโมกขสังวรศีล ก็คือ

ความเสื่อมศรัทธาในพระคณาตคเนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละเอียดใจ) และอนคตปปะ (ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมียดปัจจัยสันนิสสิดศีล ก็คือ เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกาย เขาสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้)

การละเมียดอินทริยสังวรศีล ก็คือ การละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวมอินทริยทั้งหก

การละเมียดศีลทั้งสามอย่างนี้สร้างความสะดวกค่า นี้เรียกว่าลักษณะของศีล

ข้อความดังกล่าวนี้ จึงพอสรุปได้ว่า ถ้าบุคคลทั้งหลายมี โยนิโสมนสิการ อันหมายถึงการที่บุคคลรู้พิจารณา ใคร่ครวญ ไตร่ตรองให้รู้ถึงต้นเค้าสาเหตุที่แน่ชัด บุคคลก็สามารถที่จะรู้ว่าเป็นจริงเป็นเช่นไร เมื่อรู้ก็ทำให้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง เช่นเดียวกับการที่บุคคลละเมียด อินทริยสังวรศีล ก็เพราะละเลยต่อการมีโยนิโสมนสิการ เพราะไม่รู้จักพิจารณา ใคร่ครวญ ถึงได้ไม่เห็นความเป็นจริงแล้วหลง กระทำผิดคือการละเมียดอินทริยสังวรศีล แต่ถ้าบุคคลมีโยนิโสมนสิการ พิจารณาโดยแนบคาย เห็นตามความจริงเสีย ก็สามารถที่จะละทิ้งที่ไม่ดีทั้งหลายได้ เมื่อนั้นบุคคลก็ไม่มีภาระละเมียดอินทริยสังวร ได้ และยังเป็นปฏิบัติที่ถูกต้องก็มีความสำรวมในอินทริยทั้งหกด้วย

สรุปได้ว่าในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้พรรณนาถึงโยนิโสมนสิการ ในฐานะที่เป็นปัจจัยหนึ่งในการที่จะทำให้บุคคลตั้งตนไว้ถูก ไว้ชอบตามหลักธรรม โดยเฉพาะเบื้องต้นของการปฏิบัติ คือจะต้องมีความเห็นถูกต้อง อันเป็นการเปิดใจ และมีศรัทธาที่ถูกต้องซึ่งเป็นการเตรียมพร้อมให้ธรรมะหรือหลักธรรมข้ออื่นๆเกิดขึ้นได้ เพราะเมื่อบุคคลมีสัมมาทิฏฐิในระดับโลกิยะ คือความเห็นที่ถูกต้อง ดิฉามแล้ว ก็จะง่ายที่จะให้มีการดำเนินชีวิตให้มีศีล สมาธิ และปัญญาที่ทำให้บุคคลเห็นสภาวะความเป็นจริง มีปัญญารู้ว่อะไรเป็นอกุศลควรละเว้น และอะไรคือกุศลที่ควรปฏิบัติเพื่อให้พบกับความสุข และความสงบได้ แต่ถ้าบุคคลใดเกิดสัมมาทิฏฐิในระดับโลกุตระคือ มีความรู้แจ้งเห็นสภาวะของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ก็จะนำมาซึ่งหลักธรรมอื่นๆ จนก่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติให้ถึงจุดหมายคือความหลุดพ้นได้

๒.๔ การคิดแบบโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ เป็นการฝึกการใช้การใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมีหลายวิธีคือ

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

คือ พิจารณาให้รู้จักสภาวะของผลหรือปัญหาที่ปรากฏตามความเป็นจริง แล้วคิดค้นหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สืบสาวไปตามลำดับความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย แบ่งเป็น ๒ แบบ คือ

ก. คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้นพร้อมกันว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ"

ข. คิดแบบสอບสวน คือคิดแบบตั้งคำถามดังที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า

เรานั้น ได้มีความคิดว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ อุปาทานจึงมี อุปาทานมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย เป็นต้น ลำดับนั้นเพราะเราโยนิ โสมนสิการ จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหาที่มีอยู่ อุปาทานจึงมี อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ; ลำดับนั้น เราได้มีความคิดว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ตัณหาจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย? ลำดับนั้น เพราะเราโยนิ โสมนสิการ จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนามีอยู่ ตัณหาจึงมี ตัณหาจึงมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ฯลฯ

๒. วิธีแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา

เป็นการพิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสารหรือความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ให้หายยึดติดถือมั่นในสมมติบัญญัติ โดยเฉพาะการพิจารณาเห็นสัตว์บุคคลเป็นเพียงการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบที่เรียกว่าขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ แต่ละอย่างเกิดขึ้นจากส่วนประกอบย่อยต่อไปอีก การพิจารณาเช่นนี้ ช่วยให้องค์เห็นความเป็นอนัตตา ไม่มองสัตว์บุคคลตามสมมติบัญญัติ ว่าเป็นเขาเป็นเรา เป็นนามันนางนี้ แต่มองตามสภาวะแยกออกไปว่าเป็นนามธรรมและรูปธรรม กำหนดส่วนประกอบทั้งหลายที่ประชุมกันอยู่ว่า อย่างนั้นเป็นรูป อย่างนี้เป็นนามรูปคือสภาวะที่มีลักษณะอย่างนี้ นามคือสภาวะที่มีลักษณะอย่างนี้ สิ่งนี้มีลักษณะอย่างนี้ จึงจัดเป็นรูป สิ่งนี้มีลักษณะอย่างนี้ จึงจัดเป็นนาม เป็นต้น เมื่อแยกแยะออกไปแล้วมีแต่นามกับรูป หรือนามธรรมกับรูปธรรมจนชำนาญ มองเห็นสัตว์และสิ่งทั้งหลายเป็นเพียงกองแห่งนามธรรมและรูปธรรม เป็นเพียงสภาวะว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นการช่วยด้านทานไม่ให้หลงไหลตามสมบัญญัติมากเกินไป

ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้คือ "เพราะดูส่วนประกอบทั้งหลายเข้า จึงมีศัพท์ว่ารดจันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์จึงมี จันนั้น"

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ช่องว่าง อาศัยเครื่องไม้ เลาวัค ดินฉาบ และหญ้านุ่งล้อมเข้าล้อมถึงความนับว่าเรือน ข้อมถึงความนับว่าเรือน จันใด ช่องว่าง อาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังแหวดล้อม ข้อมถึงความนับว่า รูป จันนั้น...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ...การคุมเข้า การประชุมกัน การประมวลเข้าด้วยกันแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ เป็นอย่างนี้

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือวิธีคิดแบบเท่าทันธรรมดา

คือ การมองอย่างรู้เท่าทัน ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมชาติของมันเอง ในฐานะที่มีนเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ปฏฺงแ่งขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยรู้เท่าทันตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ไม่ยงยืน เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป) ทุกขง (เกิดขัดแย้ง) อนัตตา (ไม่เป็นของใคร บงคับไม่ได้) สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎนี้ เป็นของธรรมชาติ วิธีคิดแบบนี้มี ๒ ขั้นตอน

๓.๑ รู้เท่าทันและยอมรับความจริง คือ วางใจวางทำให้สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นอิสระ ไม่ผูกมัดแม้ว่าจะพบสิ่งที่ไม่พอใจ มองตามความจริง ไม่เอาใจไปทุกข์ด้วย ปัญหาเป็นของธรรมดา

๓.๒ แก้ไขและทำไปตามเหตุปัจจัย คือ ปฏิบัติคือสิ่งทั้งหลายให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ รู้เท่าทัน เป็นอิสระ ไม่ผูกมัด ศึกษาให้เข้าใจเหตุปัจจัย แล้วแก้ไข ทากร จัดการที่ตัวเหตุปัจจัยนั้น ซึ่งต้องใช้วิธีการคิดแบบที่ ๔ (คิดแก้ปัญหา) มารับช่วงต่อไป

๔. วิธีคิดแบบอริยสัจ (แก้ปัญหา)

เป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ จัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นได้ทั้งหมด ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุณนํย่อมมนสิการโดยแบบคายน (โยนิโสมนสิการ) ว่าทุกข์คือคั้งนี้;

ย่อมมนสิการโดยแบบคายนว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์คือคั้งนี้; ย่อมมนสิการโดยแบบคายนว่า ความดับทุกข์คือคั้งนี้; ย่อมมนสิการโดยแบบคายนยู่อย่างนี้ สังโยชน ๓ อย่าง คือ สักกายทิฎฐิ วิจิกฉา และสัสสัพคปรามาส ย่อมอุกละเสยได้

วิธีคิดแบบอริยสัจ มี ๒ ประการคือ

๔.๑ คิดตามเหตุและผล เป็นการคิดสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วแก้ไขที่ต้นเหตุ มี ๒ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไขจึงจะพ้นจากปัญหาได้

คู่ที่ ๒ นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการจะเข้าถึง มรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องกระทำให้การแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมายคือภาวะสิ้นปัญหาอันได้แก่ความดับทุกข์

๔.๒ คิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิต ใช้แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ เมื่อประสบปัญหาได้รับความทุกข์ ควรกำหนดรู้เท่าทันตามความเป็นจริงแล้วทำใจยอมรับตามความเป็นจริง พิจารณาให้รู้ว่าอะไ่เป็นตัวปัญหา อะไ่เป็นที่มาของปัญหา อะไ่เป็นจุดหมายที่ต้องการ และอะไ่เป็นวิธีที่ควรกระทำให้การแก้ไขปัญหากจากนั้นจึงทำการแก้ไขไปตามวิธีการแห่งเหตุปัจจัยที่ได้กำหนดรู้แล้ว

๕. วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์ (หลักการและความมุ่งหมาย) คือ การพิจารณาให้เข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับความมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ผลตามความมุ่งหมายไม่กลายเป็นการกระทำที่เลื่อนคลาด เลื่อนลอย หรือมกมายไร้ผล หรือเกิดโทษธรรมแปลว่า หลักการหลักความดีงาม หลักการปฏิบัติ หลักที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ หลักศาสนาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องดีงาม

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเราแสดงไว้แล้ว เป็นอันมาก คือ สุตตสํวาท เวทนามะคาถา อูทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัฏฐกธรรม เวทลสละ ถ้าแม้ภิกษุผู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งคาถาที่มี ๔ บทแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมถูกหลัก (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) ควรเรียกได้ว่าเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม (อง.จตุกก.เล่ม ๒๑ ข้อ ๑๘๖ หน้า ๒๔๑-๒๔๒)

๖. วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก (ข้อดี ข้อเสียและทางออก) เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความจริงอีกแบบหนึ่ง เน้นการยอมรับความจริงตามสิ่งนั้น ๆ ทุกแง่ ทุกด้าน ทั้งด้านดี ด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก ก่อนจะแก้ปัญหาจะต้องเข้าใจปัญหาให้ชัดเจน และรู้ที่ไปให้ดีก่อน หรือก่อนจะละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอว่าเป็นการกระทำที่รอบคอบสมควรและดีจริง การคิดลักษณะนี้มี ๒ ประการคือ

๖.๑ ให้มองทั้งด้านดี ด้านเสีย ไม่ใช่มองด้านดีอย่างเดียว หรือมองด้านเสียอย่างเดียว เป็นการมองตามความเป็นจริง

๖.๒ เมื่อจะแก้ปัญหา ให้รู้คุณโทษ แล้วมองเห็นทางออก มองเห็นจุดหมายที่จะไปนั่นคืออะไร อย่างไรดีกว่า และพ้นจากข้อบกพร่อง โทษส่วนเสียได้อย่างไร ไม่ต้องขึ้นกับคุณโทษ ข้อดีข้อเสียแบบเก่าอีกต่อไปจริงหรือไม่ จุดหมายนั้นมีอยู่จริงหรือไม่ หรือเป็นไปได้อย่างไร ไม่ควรรีบผลิผลาม ละทิ้งสิ่งที่ดีว่าเป็นปัญหา หรือผลิผลามปฏิบัติ

การพิจารณาให้เห็นครบทั้งด้านดี ด้านเสียและทางออก เป็นการมองให้เห็นทั้งสองด้าน พร้อมกับมองเห็นทางออก เห็นจุดหมายและรู้ว่าจุดหมายนั้นคืออะไร อย่างไรเพื่อแก้ปัญหาได้สำเร็จดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก่อนสัมโพธิ เมื่อยังเป็นโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดว่า อะไรหนอคือส่วนดีของรูป อะไรคือส่วนเสีย อะไรเป็นทางอหังการ อะไรคือส่วนดีของเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ อะไรคือส่วนเสีย อะไรคือทางออก...; เรายังไม่รู้ประจักษ์ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะของอุปาทานขั้นที่ ๕ เหล่านี้ นั่นคือความเป็นอัสสาทะ ซึ่งทึนวะ โดยความเป็นอาทินวะ และจึงนิสสระณะ โดยความเป็นนิสสระณะ คว้าใบนั้นเรายังไม่ปฏิญาณว่า ตรัสรู้แล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (อง.ทสก. เล่ม ๒๔ ข้อ ๑๑๓-๖ หน้า ๒๓๘-๒๔๕)

๑. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม (แท้ - เทียม) เป็นวิธีคิดแบบสกดหรือบรรเทา ค้นหาค้นหาเป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลสหรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรม ต่อๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวันเพราะเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ เมื่อเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้นๆ จะตอบสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มีความค่าแก่เรามี ๒ ชนิดคือ คุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม

คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือนามาใช้แก้ปัญหาของคน เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและของผู้อื่น คุณค่าแท้ ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา เช่นอาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก เกื้อกูลต่อการบำเพ็ญกิจหน้าที่ เกื้อกูลต่อความเจริญงอกงามของ กุศลธรรม

คุณค่าเทียม หรือ คุณค่าพอกเสริม หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายเพื่อปรนเปรอการเสพเสวยเวทนา คุณค่านี้อาศัยตีค่าหาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา เรียกว่าเป็นคุณค่าสนองตัณหา ก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนานเป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรูหาวง มุ่งเอาความสวยงามและความเด่น ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้เกิดอกุศลธรรม เช่นความโลภ ความมัวเมา ความริษยา หนักไปทางเบียดเบียน

เป็นการพิจารณาให้เห็นประโยชน์ในสิ่งที่ใช้สอยเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคว่ามีคุณค่าอย่างไรเป็นการคิดให้เห็นคุณค่าแท้ ซึ่งจะเห็นประโยชน์เกื้อกูลในกุศลธรรม และพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งที่มีประโยชน์เช่นนั้นหากใช้สอยเกินประมาณหรือใช้เพื่อสนองความต้องการเกินความจำเป็นอันเป็นคุณค่าเทียม ซึ่งจะทำให้เกิดอกุศลธรรมได้ ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงฉันทิณขาต มิวไซเพื่อสนุกสนาน มิวไซเพื่อมัวเมา มิวไซเพื่อประดับ มิวไซเพื่อตกแต่ง เบียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งร่างกาย เพื่อยังชีวิต เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยคิดว่าเราจะกำจัดเวทนาเก่า และไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น การมีชีวิตเป็นไปจักมีแก่เรา พร้อมทั้งความไม่เป็นโทษและความอยู่ผาสุก

๒. วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม (คิดเป็นบวกกุศล)

เป็นวิธีคิดในแนวสกดกัน หรือบรรเทาและขัดเกลาค้นหา หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกัน แต่บุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิตใจ หรือแนวทางความเคยชินต่างๆ หรือชุดแต่การทงใจในขณะนั้นๆ ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็น

โทษ เป็นอนุสส แม้มันบุคคลคนเดียวกัน แต่ต่างขณะต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดีการทาใจที่ช่วยตั้งคั้นและชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงาม และเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลูกไว้คุณธรรม

เป็นการคิดในทางที่ดีเพื่อทำให้เกิดกุศลธรรม เป็นการมองเพื่อทำให้เกิดประโยชน์เป็นการมองโลกในแง่ดีเพื่อประกอบกรรมดี ดังพุทธพจน์ว่า

๑. (กรณีจะต้องทำงาน)...ภิกษุคิดว่า เรามีเวลานที่จะต้องทำ และขณะเมื่อทำงาน การมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย จะทำไม่ได้ง่ายอย่างกระตานั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด เพื่อจะได้บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง คิดดังนี้แล้ว ภิกษุนั้น จึงเริ่มระดมความเพียร...

๒. (กรณีที่ทำงานเสร็จแล้ว)...ภิกษุคิดว่า เราได้ทำงานเสร็จแล้ว ก็แลขณะเมื่อทำงานเรามีได้สามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลายอย่างกระตานั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

๓. (กรณีที่จะต้องเดินทาง)...ภิกษุคิดว่า เราจักต้องเดินทาง แลขณะเมื่อเราเดินทาง การมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย จะทำไม่ได้ง่าย อย่างกระตานั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

๔. (กรณีที่เดินทางเสร็จแล้ว)...ภิกษุคิดว่า เราได้เดินทางเสร็จแล้ว ก็แลขณะเมื่อเดินทางเรามีได้สามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย อย่างกระตานั้นเลยเราเริ่มระดมความคิดความเพียรเถิด...

๕. (กรณีเที่ยวบิณฑบาต ไม่ได้อาหารเต็มตามต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามนิคม ไม่ได้โภชนาอย่างหอมหรือประณีตเต็มตามต้องการ ร่างกายของเราคล่องเบาเหมาะแก่งาน อย่างกระตานั้นเลยเราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

๖. (กรณีเที่ยวบิณฑบาต ได้อาหารเต็มตามต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามชุมชน ได้โภชนาอย่างหอมหรืออย่างประณีตเต็มตามต้องการแล้ว ร่างกายของเราคล่องเบาเหมาะสมแก่งาน อย่างกระตานั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

๗. (กรณีเกิดมีพารเล็กน้อย)...ภิกษุคิดว่า เราก็คมีอาหารเล็กน้อย น้อยๆ มีทางเป็นไปได้ที่อาหารของเราจะหนักเพิ่มขึ้น อยู่กระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

๘. (กรณีหายป่วย)...ภิกษุคิดว่า เราหายป่วย ยังฟื้นจากไข้ไม่นาน มีทางเป็นไปได้ที่อาหารอาจหนักกลับเป็นใหม่อีก อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

๘. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน (สติตามทันธรรม) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันหรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ เป็นการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่น จะว่าแทรกหรือคลุมวิธีคิดแบบก่อนที่กล่าวมาแล้วก็ได้ วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันนี้มีเนื้อหารวมอยู่ในสติปัญญาฐาน ๔

หรืออริยมรรค ข้อสัมมาสติ วิธีคิดที่ไม่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือความคิดที่เกาะติดกับอดีต และเลื่อนลอยไปในอนาคต เป็นการคิดด้วยอำนาจศรัทธา ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ โมหะหาอภิวรรณถึงถึงที่ล่วงมาแล้ว เพื่อฝัน ประงแต่ซึ่งไม่มีฐานแห่งความจริงในปัจจุบัน ไม่พอใจสภาพที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน ต้องการจะหนีไปจากปัจจุบัน วิธีคิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการคิดในแนวทางของความรู้คิดด้วยอำนาจปัญญา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็น ไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาลภายหน้า ก็จัดเข้าในการเป็นอยู่ในปัจจุบันทั้งนั้น

เป็นการคิดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นสำคัญอาจจะมีการพิจารณาถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องในอดีตเพื่อทำกิจ ในปัจจุบันและหวังผลอันจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ โดยเน้นที่ปัจจุบันเป็นหลัก ดังพุทธพจน์ว่า

ไม่พึงหวนละห้อยถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่พึงเพ้อหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดเป็นอดีต สิ่งนั้นล่วงเลยไปแล้ว สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นยังไม่ถึง ส่วนผู้ใดมองเห็นแจ้งชัด (ตามเป็นจริง) ซึ่งสิ่งที่เป็นปัจจุบันในขณะนี้ ไม่มองแง่มองไม่กลอนแคลน ครุ่นรู้ชัดแล้ว เขาพึงบำเพ็ญสิ่งนั้น ควรทำความเพียรเสียแต่วันนี้ ใครเล่ารู้ได้ว่าจะตายวันพรุ่ง กับพญามัจจุราชแม่ทัพใหญ่นั้น ไม่มีการผัดผ่อนได้เลย ผู้ที่เป็นอยู่อย่างนี้ มีความเพียร ไม่ซึมเซาทั้งคืนวัน พระสันตมุนีทรงเรียกขานว่า ผู้มีแต่ละวันเจริญดี

๑๐. วิธีคิดแบบวิรักษชาวา (คิดและพูดแยกแยะทุกแง่ทุกด้าน)

วิรักษชาวาไม่ใช่วิธีคิดโดยตรงแต่เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งการสอนแบบหนึ่ง การคิดกับการพูดเป็นกรรมใกล้ชิดกันที่สุดก่อนจะพูดก็ต้องคิดก่อนบางที่เรียกว่าวิชาวาท

วิรักษ แปลว่า แยกแยะ แบ่งออก จำแนก หรือแจกแจง หรือวิเคราะห์ วาทแปลว่า การกล่าว การพูด การแสดงการสอน ดังนั้น วิรักษชาวาท จึงแปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือแสดงการสอนแบบวิเคราะห์ ลักษณะการคิดและพูดแบบนี้คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้าน ครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ไร้อะไรอย่างหนึ่งแง่เดียว หรือบางแง่ขึ้นมาวินิจฉัยตัดสินลงมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด หรือประเมินคุณค่าความดีงาม เป็นต้น โดยถือเอาส่วนเดียวหรือบางส่วนเท่านั้น แล้วตัดสินพรวดลงไป

เป็นการมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นองค์ประกอบรอบด้าน ไม่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียวมาตัดสินใจ เช่น จำแนกโดยแง่ด้านของความจริง คือจำแนกตามแง่ด้านต่างๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้นตามความเป็นจริงและมองให้ครบทุกแง่ทุกด้านดังพุทธพจน์ว่า

สารีนุคร แม้รูปที่รู้ได้ด้วยตา เรากล่าวเป็น ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี คำที่ว่ามีเรากล่าว โดยอาศัยเหตุผลอะไร? เมื่อเสพรูปที่รู้ได้ด้วยตาอย่างใด อกุศลธรรมทั้งกลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งกลายย่อมเสื่อมหาย รูปที่รู้ได้ด้วยตาอย่างนี้ ไม่ควรเสพ เมื่อเสพรูปที่รู้ได้ด้วย

ดาด่างใด อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสียหาย อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น รูปที่รู้ได้ด้วยตา
อย่างนี้ควรเสพ...สารีบุตร แม็กถัน...แม้รส...แม้สิ่งต้องกาย...แม้ธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ เราก็กล่าวเป็น ๒
อย่างคือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี...

วิธีคิดที่เป็น โยนิโสมนสิการมีขั้นตอนการทำงานเป็นสองช่วงคือ ตอนรับรู้อารมณ์หรือ
ประสบการณ์จากภายนอกและตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วในภายใน

๒.๕ กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

การคิดแบบโยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

๑. การกำหนดปัญหา หมายถึง การทำความเข้าใจในปัญหา ตระหนักถึงการมีอยู่ของ
ปัญหาและนิยามปัญหาได้แม่นยำซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหา

๒. การสืบสาวสาเหตุของปัญหา หมายถึง การพิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาและ
วิเคราะห์แยกแยะได้ว่าสาเหตุใดเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดปัญหา

๓. การตั้งสมมติฐาน หมายถึง การนำข้อมูลที่วิเคราะห์แยกแยะแล้วมาเชื่อมโยงหา
ความสัมพันธ์เพื่อกำหนดจุดจุดหมายและทางเลือกที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดเพื่อใช้ทดสอบต่อไป
ความสามารถที่ต้องใช้คือการหาความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างข้อมูลที่มีอยู่เพื่อระบุทางเลือกที่
เป็นไปได้

๔. การรวบรวมและพิจารณาข้อมูล หมายถึง การรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่าง
ๆ ให้ครอบคลุมปัญหาหรือข้อโต้แย้งรวมถึงการดึงความรู้จากประสบการณ์เดิมมาใช้แล้วพิจารณา
ความน่าเชื่อถือและความพอเพียงของข้อมูล

๕. การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล หมายถึง การวิเคราะห์ ติความ เปรียบเทียบ
แยกแยะ เพื่อประเมินว่าเป็นความคิดเห็น ข้อเท็จจริง เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๖. การสรุปผล หมายถึง การตัดสินใจเลือกแนวทางที่สมเหตุสมผลและชอบธรรมที่สุด
จากข้อมูลและหลักฐานที่มี โดยใช้เหตุผลเป็นสำคัญ แต่ก่อนจะตัดสินใจเลือกจะต้องประเมินความ
สมเหตุ สมผล ประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นจากแนวทางที่พิจารณาด้วย โดยยึดหลักสำคัญที่ว่า
จะต้องเป็นแนวทางหรือวิธีปฏิบัติที่ไม่ทำลายตนเองและผู้อื่น จะเห็นได้ว่า โยนิโสมนสิการ ทำงาน
ทั้งขณะรับรู้อารมณ์หรือประสบการณ์จากภายนอกและขณะคิดพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บ
เข้ามาภายในคน ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วย โยนิโสมนสิการคือ รับรู้เพียงเพื่อเป็น
ความรู้และเป็นข้อมูลสำหรับสติเพื่อจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทางใฝ่ต่าง ๆ
โยนิโสมนสิการจะช่วยแบ่งเบา แก่ทุกข์ปัญหาให้ลดลงและทำให้เกิดคุณภาพทางอารมณ์อย่างใหม่
ขึ้นทดแทน เช่น ความผ่องใส สดชื่น ปลอดภัย เบิกบานใจ โยนิโสมนสิการจึงเป็นที่เชื่อมาให้

บุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้องโดยทางจิตใจของตนเอง ซึ่งได้แก่ ท่าทีแห่งการรับรู้และความคิด ซึ่งเป็นท่าทีแห่งปัญญาหรือการมองความเป็นจริง โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ใช้ประโยชน์ได้ทุกเวลาและพึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน สำหรับบุคคลทั่วไปที่คิดเองไม่เป็น ไม่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจะต้องเข้ามาช่วยเหลือ

๒.๖ ประเภทโยนิโสมนสิการ

เมื่อจำแนกตามความมุ่งหมาย โยนิโสมนสิการแบ่งเป็นสองประเภท ดังนี้

๑. โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาบริสุทธิ์ มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ คือรู้เข้าใจมองเห็นตามความเป็นจริง เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรกให้ผลไม่จำกัดกาล หรือให้ผลเด็ดขาดนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ

๒. โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมอื่นๆ เน้นที่การสกัดหรือขจัดมหา เป็นฝ่ายสมถะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดี ขึ้นมาค้ำข่มทับหรือบังฝ่ายชั่วไว้ให้ผลขึ้นกับกาลชั่วคราว หรือเป็นเรื่องตระเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัยนำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

๒.๗ ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ คือ เป็นมูลรากของกุศลธรรมทั้งหมดเป็นองค์ประกอบภายในที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เป็นค้ำยันแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรค เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วเจริญยิ่งขึ้น ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า

“อุกริกขุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงิน แสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกขุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน อุกริกขุทั้งหลาย อันภิกขุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘” (สม. เล่ม ๑๕ ข้อ ๕๕, หน้า ๔๔-๔๕)

“เมื่อใช้โยนิโสมนสิการ นิ वर्ณ ๕ ย่อมไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ถูกจำกัดได้ในขณะเดียวกันก็เป็นเหตุให้โพชนงค์ ๗ เกิดขึ้นและเจริญเต็มบริบูรณ์” (สม. เล่ม ๑๕, ข้อ ๔๔-๖๓, หน้า ๑๒๒)

และเป็นตัวนำแห่งการเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๗ และทำให้ โพชฌงค์ ๗ เจริญยิ่งขึ้น โยนิโสมนสิการพร้อมด้วยโยนิโสธรรมปธานทำให้ได้ประจักษ์แจ้งอนุตรวิมุตติ ทำให้อาสาვეที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นและอาสาვეที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถูกละได้ เป็นปัจจัยเพื่อการกระทำกัลยาณกรรม เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม โยนิโสมนสิการ ในอสุกนิมิตกัจจราวาระได้ ในเมตตาคเวโตวิมุตติกัจจโทะสะได้และโดยการใช้โยนิโสมนสิการ กัจจโทะโมหะได้

คำว่าโยนิโสมนสิการนี้แหละเป็นคำที่สำคัญมากที่สุดเลย สำคัญที่สุด อาตมาเข้าใจว่าเป็นคำสำคัญมากที่สุด เพราะว่าคำว่า นี้อันนี้ “แคนเกิดแคนตาย” ที่แท้ที่สุด เป็น “สัมภวะ” ตรงที่พระพุทธเจ้าทรงยืนยันไว้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๔ ข้อ ๕๘ “มุตสูตร” ที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องรู้แจ้งเห็นจริงมี “มนสิการ” จริง คือมี “การกระทำ” มี “พฤติของงาน” เกิดขึ้นที่จิตที่ใจ กันจริงๆ แต่คนไม่ค่อยเข้าใจ คนไม่ค่อยรู้รายละเอียด ไปแปลสั้นๆ ตื้นๆ แต่คำว่า โยนิโสมนสิการ เป็นแค่ “ทำใจในใจ โดยแยกกาย” และก็เป็นความหมายแต่แค่เป็นตรรกะ เป็นความหมายอยู่ในแค่ เป็นเหตุเป็นผลนึกคิด เท่านั้น ซึ่งความจริงแล้วคำว่า โยนิโสมนสิการ นี้ มันเป็นตัวที่แจ้งบอกให้เห็นเลยว่า ผู้ที่ปฏิบัติธรรมต้องมีมรรคผล ถึงขั้น ปรมัตถ์ คือมีผล มีประโยชน์สูงสุดขั้นนามธรรมที่จิต เป็นเจตสิกเลื่อนฐานะเข้าไปสู่นิพพาน เดินทางเข้าหานิพพาน จนถึง นิพพานจริง นั่นคือหมายความว่า มีพฤติกรรมของมนสิการ หมายความว่า มีการทำงานขึ้นที่จิต มนสิ นี้คือ “ที่จิต หรือ ในจิตวิญญาณ ในจิตในใจ” การกระทำมันได้เกิดการงาน มันได้เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตแล้ว “มนสิการ” นี้ ในพระไตรปิฎก เล่ม ๒๔ ข้อ ๖๑ และ ๖๒ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน อวิชาสูตรและคัตถาสูตรว่า “อาหารของ การทำไว้ในใจ โดยแยกกาย คือ ศรัทธา อาหารของศรัทธาคือ การ ได้ฟังสัทธรรม และอาหารของ การฟังสัทธรรม คือ การคบสัตบุรุษ ดังนั้น การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมยังการฟังสัทธรรมให้บริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมยัง ศรัทธา ให้บริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ย่อมยัง การทำไว้ในใจโดยแยกกายให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น คนที่ “ทำใจในใจ” หรือ “การทำไว้ในใจ” โดยภาษา เพียงตรรกะ “ทำใจในใจ” โดยเข้าใจว่าวิธีการ ก็คือ ไปนั่งสะกดจิต ไปนั่งสมาธิแบบฤทธิเสร็จแล้วก็ไปคิด พอเข้าไปอยู่ในภวังค์ เป็นฉานแบบฤทธิ เข้าไปอยู่ภวังค์ แล้วก็ พยายามที่จะมีสติ พยายามที่จะใช้ความนึกคิดอยู่ในภวังค์นั้น เมื่อขบคิดได้แล้ว ก็ถือว่า มีปัญญาอันแยกกาย ที่จริง นั้นเป็นเพียง ความนึกคิดในภวังค์นะ ขบคิดขบคิดอยู่ในภพ เหมือนกับเรานั่งขบคิด คอนเซนเทรต ใช้สมาธิ ที่นั่งฟัง การขบคิดเฉยๆ แค่นั้น มันไม่ใช่มนสิการ มันเป็นการคิด มันเป็นเพียง การเกิดผล ของความนึกคิด เท่านั้น มันไม่ใช่ ลักษณะของ “มนสิการ” ที่แท้จริง มนสิการนี้มันต้องมี “การ” การหรือการนี้ หมายถึง งาน เป็นบทบาทของการงาน จิตมีการกระทำ มีการงาน จนมีการเปลี่ยนแปลงของจิต ไม่ใช่แค่งานสรุปผลทางความคิด หรือความรู้อันสุดท้าย ของการขบคิด แต่เป็น การงานของจิต ที่เกิดการพัฒนา มันเกิดเพราะได้รับการปฏิบัติ จนกระทั่ง จิตเกิดผลเปลี่ยนแปลง

เกิดการปฏิสังขระห์ ของจิต เมื่อหาของจิตเกิดใหม่ เป็นสภาพใหม่ขึ้นมาอย่างแท้จริง บทบาทของจิต มันเกิดการทำอะไรต่ออะไร ขึ้นมาจริงๆเลย ให้อธิบายจริงๆ ก็คือมีการเปลี่ยนแปลงของกิเลส ในจิต จิตนั้นมันถูกทำงาน มีการต่อสู้ มีการลดละ ถึงขั้น มีการฆ่า กิเลสในจิต ให้สลายลงไปได้ หรือดับไปได้เลย นี่คือ มนสิการ - การทำใจในใจ หรือการทำกันจริงๆที่ใจในใจ"

โยนิโส แปลว่า แยกคาย ความหมายก็ถูก เพราะมันต้องแยกคายกันอย่างลึกซึ้งจริงๆ แต่ว่าคำว่าแยกคายนี้ มันยังไม่ สือลึก และ ละเอียดถึงเนื้อแท้ของลักษณะจริงๆเท่าไร โยนิโสแปลว่าเกิด แปลว่าการเกิด โยนิโส มีคำแปล ในพจนานุกรม บาลี - ไทย - อังกฤษ ฉบับภูมิวิโลกิษุ ท่านแปลได้ คีมากเลข แปล โยนิโส ว่า ลง ไปถึงที่เกิด ซึ่งมันถูกต้องเลย คือมันต้อง หยั่งลึก ลงไปถึงที่เกิด ที่เกิด อยู่ในจิต จิตเป็นตัวจริง จิตเป็นตัวเกิดตัวตาย เพราะฉะนั้น อ้ายที่เกิดคือ กิเลสมันเกิด กิเลส มันเกิด ในใจในจิต เมื่อปฏิบัติการ มนสิการ นี่คือปฏิบัติการทางจิต จิตปฏิบัติการได้ โดยมีญาณ มีความสามารถ ของผู้ปฏิบัติ สามารถปฏิบัติการ จนกระทั่ง ไปถึงที่เกิด จนกระทั่งจบตัวกิเลส มันเกิด ได้แล้ว ก็จัดการดับตัวเกิดตัวนี้ ดับกิเลส ตัวนี้ได้ ดับได้จนกระทั่งลง ไปถึงที่เกิดจริงๆเลย ถึงรากเหง้า ถึงต้นตอจริงๆ นี่คือความหมายถึงเนื้อแท้ ของคำว่า โยนิโสมนสิการ เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใด ยังเข้าใจและยังไม่มีความ ยังไม่มีวิชา หรือมีวิปัสสนาญาณ วิปัสสนาญาณนี้ เป็นข้อหนึ่ง ของวิชา ๘ ประการ วิชา ๘ ประการมีวิปัสสนาญาณ มีม โนมยิทธิ ม โนมยิทธิหมายความว่า มีความเก่ง อิทธิ แปลว่า ความเก่ง ที่ทำความสำเร็จ มรรคผลในจิตแบบพุทธ แต่ผู้รู้ท่านก็ไปแปล ความสำเร็จของจิต เป็นแบบนอกริต ไม้ใช่ อนุศาสนิปาฏิหาริย์ แต่มักจะไปแปลเป็นอิทธิปาฏิหาริย์ ไปแปลเป็นอาเทศ นปาฏิหาริย์ มันก็ผิดไปจาก "อนุศาสนี" ผิดไปจาก "คำสอน" ของพระพุทธเจ้า จึงไม่เป็น "อนุศาสนิปาฏิหาริย์" ม โนมยิทธิในอนุศาสนิปาฏิหาริย์ หมายความว่า มีความเก่ง มีความสามารถ จริงจังเลย ความสามารถพิเศษ ที่สามารถทำให้เกิดความสำเร็จ มรรคผลทางจิต เกิดการ ปฏิบัติการ เรียนรู้ อาริยสัง เรียนรู้เหตุแห่งทุกข์ แล้วก็กำจัดประหาร มีปหานปราน มีการทำลาย มีการกำจัดค้น คอ สมุทัย ตัวกิเลส ตัวคณหานี้แท้จริงอันนี้ เป็นเป้าหมายหลักเป็นเนื้อแท้ที่สำคัญของศาสนา พระพุทธเจ้าจะนั่นผู้ใด ที่มีความสามารถถึงขั้น มีวิปัสสนาญาณ มีม โนมยิทธิ ก็หมายความว่า มีความเก่ง สามารถที่จะ ลดกิเลสได้ วิชาข้อต่อไปก็คือ มีความเก่งเป็นปาฏิหาริย์ หลากหลายขั้น ก็มี อิทธิวิธี มีฤทธิ์ มีความเก่ง นั่นแหละ อิทธิ คือ ความเก่ง ม โนมยะ บวก อิทธิ ตัวนี้ก็คือ ความเก่ง หลากหลาย อิทธิวิธีหรืออิทธิวิธาน ญาณ มีญาณหลากหลาย แปลว่ามากมาย หลากหลาย หลากหลาย ขบวนการ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่ อิทธิวิธีท่านว่ากัน เป็นเรื่องของความเก่ง เกินมนุษย์สามัญ เป็นเรื่อง พิเศษ ท่านเปรียบเทียบเป็นบุคลาธิฐานว่า หนึ่งท่านมาเป็นพันก็ได้ พันลดมาเป็นหนึ่งก็ได้ จากหนึ่ง มาเป็นพัน จากพัน มาเป็นหนึ่ง อะไรเป็นต้น หรือว่าจะเหาะเหิน เดินน้ำ จะเหาะได้เหมือน นกก็ได้ หรือดำลงไป ในดินแข็งๆ ก็ยังได้ หรือว่า เดินบนน้ำที่มันอ่อนๆ ก็ยัง ได้ อะไรอย่างนี้ ทะลุ

ภูเขากำแพงก็ได้อะไรก็แล้วแต่ พวกนี้ เป็นคำพูดเชิง บุคลาธิษฐาน ที่แท้จริงแล้ว ก็คือ เป็นความสามารถ เป็นการปฏิบัติธรรม ที่มันน่าอัศจรรย์ ไอ้ไหน น้ำ มันเดินได้อย่างไร บนน้ำ มันต้อง ตก น้ำลงไป หรือดิน มันดำไปได้อย่างไร ภูเขากำแพง ไปเดินทะเลได้อย่างไร บนฟ้า เหาะเหิน เหมือนนก ได้อย่างไร ความจริงแล้วนี้ มันเบาว่าง่าย เหมือนกับนกบินไปได้กว้างสุด ไม่มีที่กั้น หรือแม้แต่ทะเลภูเขากำแพง ก็หมายถึง กองกิลเลส กอง โลก็ยะ หนาแน่น แข็งแรง จัดจ้านอยู่ในโลกนี้ เต็มเหมือนกองภูเขาเตา เหมือนกำแพงแข็ง แต่ผู้ที่ ปฏิบัติธรรม ของพระพุทธเจ้า ถ้าได้มรรคผล แล้ว ก็เหมือนไม่มีภูเขา เดินทะเลไปมาได้ เหมือนเดินอยู่ในที่ว่าง อยู่กับภูเขา อยู่กับ กองกำแพงแข็ง อยู่ใน โลก็ยะ เหมือนทะเลไปเฉยๆ เหมือนเดินอยู่ในที่ว่าง ไม่มีภูเขา ไม่มีกำแพง แต่มันก็มี สิ่งเหล่านั้น อยู่ใน โลกจริง เป็นต้น ซึ่งเป็นความละเอียดลึกซึ้ง ซับซ้อน ที่จะต้องเข้าใจนามธรรม เข้าใจ สภาวะธรรม ที่ลึกซึ้ง ถ้าไปแปลแต่ว่า เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ พาสื่อ เหาะก็เหาะจริงๆ ลอยขึ้นไปบนฟ้า เดินบนน้ำ ก็เดิน เหมือนบนน้ำแข็งกันจริงๆ คำดื่มน้ำดื่มหายไปแล้ว เดิน ผ่านทะเลภูเขากำแพงก็ เดินทะเลลงวงเข้าไปภูเขา แยกภูเขา แดกไปเลย อะไรอย่างนี้ ซึ่งมันเป็น ความหมายซึ้งๆ เป็นภาษาคน ที่มีความหมาย ตามภาษาที่ออกตรงๆเท่านั้น ไม่คิดแต่ไม่ใช้ภาษาธรรม ในภาษาธรรมนั้น อิทธิวิธีนี้ มันลึกซึ้งกว่านั้น มันต้องหมายถึง ความเป็นธรรมะ ที่มหัศจรรย์ ต่างหาก ที่ทำได้ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่หมายถึงแค่เก่งอย่างอิทธิปาฏิหาริย์ หรือ อาเทศนาปาฏิหาริย์

เพราะงั้น มีวิชา ศาสนาพุทธต้องมีวิชา ๘ ประการ วิชาจรณะสัมปັນโน ที่นี้คนสอน กันมา อธิบายกันมาผิดๆ เพียงๆ ว่าวิชา ๘ ประการนี้ เป็นวิชาพิเศษ เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ จะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ซึ่งมันเข้าใจผิด "วิชา ๘" นี้มัน ไม่ใช่ "มีก็ได้ไม่มีก็ได้" มันต้อง "มี" กันทีเดียว ในสามัญผลสูตร ไปอ่านดูเถะ ต้องมี พระพุทธเจ้ายืนยัน ชัดเจนเลย จะต้องมีวิชา ๘ ประการ ต้องมี ต้องเป็นจริงๆ ต้องมีจริงๆ อาตมายืนยันได้เสียว่า ถ้าไม่มีวิชา ๘ ประการนี้ ไม่สามารถ จะบรรลุธรรม ไม่สามารถที่จะบรรลุเป็นอรหันต์ได้ ต้องมีจึงจะบรรลุได้ อย่างนั้นด้วยซ้ำ จะบอกว่า ไม่มีก็ บรรลุได้นั้นผิด อันนั้นคำสอนของพวกเขา อรรถกถาจารย์ เขียนกันไว้ก็เชื่อตามกันมา ผิดๆเพียงๆ ถ้าหมายถึง อิทธิปาฏิหาริย์ และ อาเทศนาปาฏิหาริย์ นั้นต่างหาก ที่มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ไม่เกี่ยวกับกับ การบรรลุธรรมของพุทธ เพราะฉะนั้น เมื่อสอน กันมาผิดๆ "อธิปัญญาสิกขา" ที่เป็น การศึกษาหลักของพุทธก็ผิด ไปแล้ว จึงไม่สามารถที่จะรู้แจ้ง มนสิการ ไม่สามารถ ที่จะมีความหยั่ง รู้ โยนิโส หยั่งลงไปถึงที่เกิด กำจัดเหตุเกิด พัฒนาขึ้นเป็นอาริยมุมิ หรือว่า อย่างดองแท้ ในสมุทัย ที่แท้จริง อย่างชัดเจน แยกคาย จนกระทั่ง ละเอียดลออก จนกระทั่ง รู้ลึก รู้ซึ้งไปถึงสมุทัย หรือ ดันเหตุ แห่งการเกิด อย่างแท้ และฆ่าเหตุได้ นี่คือความหมาย ผู้จะ "โยนิโสมนสิการ" ได้จริง จะต้องมียุญาณ เกิดวิชา มีวิปัสสนาญาณ มีมโนมยิทธิ อิทธิวิธี วิชาต่างๆ อะไรอย่างนี้ มันก็เป็นความจริงของ

วิชา ไม่ว่าจะเป็นที่พิศโต เป็นเจโตปริยญาณ อะไรต่อไปอีก ก็เป็นความจริง หรือว่า เดวิชโซ พเพณิวาสนาสติญาณ จุศุปปาดญาณ อาสวกชยญาณต่างๆ ที่เป็นวิชาทั้ง ๘ เนี่ย ต้องใช้จริงๆ โดยเฉพาะเดวิชโซ จะต้องเอามาตรวจสอบตัวเอง อย่างอันรู้ เป็นผู้ที่ญาณหยั่งรู้ปรมาตต์ หมายความว่า สามารถหยั่งรู้ลงไปโน้จิด เจตสิก รูป นิพพาน สามารถรู้ว่ามีจิต อากาของจิตเป็นอย่างไร รู้ด้วยญาณ วิปัสสนาญาณ ฐานามรู้รูป นามรูป รูปแปลว่าสิ่งที่ถูกรู้ มันเป็นจิตแล้วหละ รู้ในจิตนี้หละ รูปเป็น"สิ่งที่ถูกรู้" นามคือ ญาณปัญญาที่สามารถหยั่งรู้สิ่งที่ถูกรู้นั้น" เรียกว่า มีนามรูป มีญาณปัญญาทางนามรูป นั่นคือรู้จักจิต เจตสิก รูป นิพพาน คำว่ารูป ก็เป็นรูปขันธ์นามธรรม หรือนามรูป ไม่ใช่รูปมหากุตรรูป แต่เป็นอุปาทายรูป เป็นรูปที่ลึกซึ้ง ต่อเข้าไปถึงโน้จิดในใจ เป็นสภาพที่เป็นนามธรรม นามรูปคือ รูปที่เป็น นามธรรม อย่างนี้เป็นต้น จันผู้ที่มีญาณปัญญาหยั่งรู้ปรมาตต์อย่างนี้จริงๆ จึงเป็นผู้ที่จะเข้าไป "มนสิการ" จนกระทั่ง ไปถึง โยนิโส ไปถึงที่เกิดได้ ความหมายของ โยนิโสมนสิการ จึงลึกซึ้ง ละเอียดลลอบ และมีความสำคัญ มีนัยสำคัญ อย่างข้ง อย่างที่กล่าว

พระพุทธเจ้า ท่านตรัสเอาไว้ใน พระไตรปิฎกเล่ม ๑๒ ข้อ ๔๘๗ ท่านบอกว่า บังคับที่ทาให้เกิดสัมมาทิฐิ มีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. ปรโต โฆสะ การฟัง การยอมรับฟัง การได้ศบพิงเสียงผู้อื่น ปรโต =คนอื่น โฆสะ = เสียง การศบพิงเสียงผู้อื่น คือ การได้ยิน ได้ฟัง จากคนอื่นด้วย ต้องสามารถมีใจที่จะยอมรับฟัง อะไรต่ออะไรจากผู้อื่น จึงจะเกิดสัมมาทิฐิได้ กับอีกข้อ ๒ ก็คือ โยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการนี้ อธิบายไปแล้ว เพราะฉะนั้น ผู้ที่ไม่ "ปรโต โฆสะ" ไม่อรับฟังคนอื่นอย่างจริงๆ ตนเอง เข้าใจอย่างนี้ ก็เข้าใจอย่างนั้น อย่างเรียนกันมา ชาวพุทธเรียนกันมามาก เรียนกันมา แล้วก็ยึดถืออยู่อย่างเก่า ยึดถือ อยู่อย่างนั้นแหละ พุคก็พูดเออณะ อย่างว่าว่าแลย ก็ชอบยกเออณะ ถ้าอาตมาจะพูดตรงๆว่า พุทธกระแสหลัก ก็เข้าใจ อยู่อย่างนั้น ยึดกันอยู่อย่างนั้น โยนิโสมนสิการ ก็ต้งๆ อยู่แค่นั้น อาตมาพยายามอธิบายเรื่องของ ปรมาตต์ พยายาม อธิบาย เรื่องของโลกุระ อะไรต่างๆ นานา ก็หาว่านอกริด หาว่าพูดเอาเอง หาว่าอะไรต่ออะไร เพราะ ไม่เหมือน ที่ที่เขา อธิบายมา และขัดแย้งอาจารย์ต่างๆ อรรถกถาจารย์ต่างๆ ที่เขายึดถือคามาๆกันมา ยกตัวอย่างเมื่อกี้ อธิบายว่า วิชาเขาก็ได้ ไม่มีก็ได้ อาตมาว่าผิด ไม่มีไม่ได้ด้วย ไม่มีไม่สามารถรู้แจ้งบรรุธรรม ไม่มีอธิปัญญาสิกขา พระพุทธเจ้า ท่านตรัสรู้ คือ วิชาจรรณสัมปบันโน และทุกคนก็ต้องเรียนคามาอันนี้ ให้ได้ไป คามาภูมิ คามาฐานะ โสคา ตกิทา อนาคา อรหันต์ จะต้องมี วิชาจรรณสัมปบันโน คามาฐานะแต่ละฐานะ และการปฏิบัติไม่มีผิด ก็ต้องมีจระณะ หรือมี อปินณกปฏิบัติทา ถ้าไม่มี อปินณกปฏิบัติทา ไม่มีจระณะ ก็ออกนอกริดหมดแหละ อะไรอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ถ้าจะเกิดสัมมาทิฐิได้ ก็จะต้องรับฟังเสียงผู้อื่น และเปิดใจรับ แล้วเอาไปพิจารณาให้จริงๆ พิจารณา ตามที่ได้ยิน ได้ฟัง และลองเชื่อถือคามา ทำตาม ปรโต โฆสะ รับฟังเสียงคนอื่นได้ แล้วก็ เอาไปพิสูจน์ปฏิบัติคามา ลองดูซิ จึงจะพิสูจน์ ไปถึงขั้น โยนิโสมนสิการ จึงจะสามารถไปปฏิบัติถึงขั้น มนสิการ ถึงขั้นทำการเกิดผล ที่ใจในใจ อย่าง

แบบคาย อย่างต้องแท้ หรือ หยั่งลงไปถึงที่เกิดได้ มิฉะนั้น ถ้าไม่ถึงขั้นอันนี้จริง ถ้าไม่ถึงขั้นปรมัตถ์จริง ไม่มีภูมิต่างๆ อื่นๆ ที่จะสามารถรู้ วิชาที่ไม่เกิดจริง แม้แต่ญาณปริยญา ตีรณปริยญา ปหานปริยญาก็จะไม่เกิดในผู้นั้น ปริยญา ๓ ก็จะไม่เกิด ในผู้นั้น ญาณปริยญาคือ รู้องค์รวมของจิต ก็จะไม่สามารถรู้องค์รวม ของจิตวิญญาณต่างๆ ไม่สามารถ ตีรณะ ไม่สามารถที่จะแยกแยะ วิเคราะห์ วิจัยอะไรต่ออะไร จิตในจิต เวทนาในเวทนา ธรรมในธรรม จะไม่สามารถ แยกความจริง นั้นออกได้ ได้แต่นึกๆ เคาๆ เคาไปอย่างนั่นเอง มันจะไม่ชัดเจน มันจะไม่ถึงสภาวะธรรมจริง จะไม่แม่นยำ ในธรรมเลย เพราะมัน ไม่มี ตีรณปริยญา ไม่รู้สมุทัย จึงไม่สามารถลดเหตุสมุทัยที่ถูกตัวตนของสภาวะ ก็ไม่สามารถ ปหาน ปหานปริยญา ก็ไม่เกิด เพราะมันปหานไม่ถูก จะฆ่าใจไม่ถูกตัวใจ เพราะไม่รู้แจ้งเห็นจริงตัวใจ ไปฆ่าส่วนที่ ส่วนหัว เคาๆ คั้นๆ มันก็เลยไม่แม่นยำ ไม่ชัด ไม่จริง ต้องรู้แจ้งเห็นจริง ธรรมะของพระพุทธเจ้าต้อง"รู้แจ้งเห็นจริง" เพราะฉะนั้น เมื่อไม่ฟังเสียงคนอื่น ยึดถือความเห็นของตนเองเคิมๆ ไม่มีปร โด โสสะ ไม่ยอมรับความเห็นของคนอื่น จึงไม่เกิด สัมมาทิฐิ เมื่อไม่เกิด สัมมาทิฐิ มรรคองค์ ๘ ไม่เดินทั้งหมดเลย เพราะสัมมาทิฐิ เป็นประธานของมรรคทั้ง ๘ เมื่อ สัมมาทิฐิไม่มี หรือทิฐิไม่สัมมาแท้แล้ว เพราะฉะนั้น การปฏิบัติมรรคทั้ง ๘ ก็สูญ ไม่มีผล เพราะประธานมันคิด ตั้งแต่ต้น เพราะฉะนั้น สัมมาทิฐิของพระพุทธเจ้า จะต้อง มี ปร โด โสสะ และกัมม โยนิโสมนสิการ ๒ ข้อนี้ จึงเป็นส่วนที่สำคัญมาก

๒.๘ ประโยชน์ของโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการเป็นมูลรากทำให้เกิดธรรมที่สูงยิ่งขึ้นตามลำดับ คือ เมื่อมีโยนิโสมนสิการ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อมีปราโมทย์ ปิติย่อมเกิด เมื่อมีปิติ ปัสสัทธิ คือ กายใจสงบระงับย่อมเกิด เมื่อมีปัสสัทธิ ย่อมมีสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริง ย่อมเกิดนิพพาน คือ ความเบื่อหน่าย เมื่อเกิดนิพพิทาย่อมวิระสะคือคลายความกำหนัด เมื่อวิระสะ ย่อมวิมุตติคือหลุดพ้น ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงประโยชน์โยนิโสมนสิการที่เกื้อกูลต่ออรหันผลไว้ว่า

ดูกรพระภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้เป็นเสขะยังไม่บรรลอรหันผล ปรารถนาความเกษมจากโยคะอันชลดเย็บมอฐุ เราไม่พิจารณาเห็นแม้เหตุอันหนึ่งอย่างอื่น กระทำเหตุที่มี ๓ กายในว่ามีอุปการะมาก เหมือน โยนิโสมนสิการนี้แล ดูกรพระภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมนสิการโดยแบบคาย ย่อมละอกุศลเสียได้ ย่อมเจริญกุศลให้เกิดมี

และได้กล่าวถึงประโยชน์ของ โยนิโสมนสิการไว้หลายแห่ง คือ "ดูกรพระภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอันแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนการใส่ใจโดยแบบคาย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่" "ดูกรพระภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอันแม้

อย่างหนึ่ง ที่เป็น ไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัตถธรรม เหมือนการใส่ใจแบบคยา ดูกรพระภิกษุทั้งหลายย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัตถธรรม"

สำหรับผู้ที่ไม่สามารถทำโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้นได้ จึงควรอาศัยปัจจัยภายนอกคือ ปรโตโมสะหรือกัลยาณมิตร เพื่อเป็นแบบอย่างหรือรับคำแนะนำเพื่อเป็นแนวทางในการคิดต่อไป

ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำ สั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการ สดับสัตถธรรม จากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร : another's utterance; inducement by others; hearing or learning from others) (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๔๖)

สำหรับปรโตโมสะนั้น หมายถึง การได้รับรู้จากปัจจัยภายนอก เป็นการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก มีการสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร สิ่งแวดล้อมที่ดี ทางสังคม ข้อเขียน คำชี้แจง คำอธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น หมายเอาสิ่งอันเป็นกุศล เป็นส่วนที่ดีงาม ถูกต้อง การรับฟังธรรม รับความรู้ รับคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ผู้นำรัก นำเคารพ นำเจริญใจ รู้จักพูดให้ได้ผล ผู้ทนต่ออภัยคำ ผู้สามารถกล่าวชี้แจงเรื่องที่ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ดี เป็นผู้กระทำได้จริงในสิ่งที่สอนแก่ผู้อื่น ผู้มีอิสระในการดำเนินชีวิตเป็นอยู่และภายในจิตใจ เป็นคนดี มีปัญญา มีคุณธรรม เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาดในการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยการคิดดี พูดดี ทำดี เป็นผู้นำสั่งสอนชักนำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็นสัคนุสร ผู้รู้เหตุ รู้ผล รู้จักตนเอง รู้ประมาณ รู้กาลเทศะ รู้ชุมชน รู้อุปนิสัยของบุคคล ผู้ควรเข้าไปรับปรึกษา สดับฟัง ขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน แนะนำชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกทาง เป็นตัวอย่างในการดำเนิน ไปในแนวทางการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง เป็นพหูสูตทรงปัญญา มีหลักการ วิธีการ อุปกรณ์ มีอุบายหลายวิธีในการสอนและการดำเนินการ เพื่อให้เกิดผลในการอบรม เป็นผู้ประสบความสำเร็จ โยธรรม ผู้แนะนำตักเตือน พร่ำสอน ชี้โทษข่มขี้ ห้ามปรามจากความชั่ว

ประโยชน์ที่จะได้รับจากปรโตโมสะ หรือกัลยาณมิตร คือ เป็นปัจจัยภายนอกที่สามารถทำให้เกิดสัมมาทิฐิได้ ดังพุทธพจน์แสดงความสำคัญของกัลยาณมิตรไว้ว่า "สำหรับภิกษุผู้ยังต้องศึกษา...เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นใดมีประโยชน์มากกว่าความมีกัลยาณมิตรเลย"

กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยเครื่องนำทางในเบื้องต้นและเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าได้รวดเร็วยิ่งขึ้นในระหว่างการศึกษาอบรม ปรโตโมสะเป็นวิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ และเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพานได้ ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทโค ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นค้ำนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริย

อัยยฎีกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มาก ซึ่ง อริยอัยยฎีกมรรค”

“ดูกรอานนท์ ความมีกัลยาณมิตร...เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตร...พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เจ้าจักเจริญ จักทำให้มากซึ่ง อริยอัยยฎีกมรรค”

ปรโต โสสะเป็นปัจจัยภายนอกที่จะส่งเสริมให้พัฒนาไปสู่คุณธรรมที่สูงยิ่งขึ้น โดยนำปัจจัยที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการพัฒนาตนเองจากภายนอกมาคิดพิจารณาให้ถูกวิธี ในแบบของ โยนิโสมนสิการเพื่อนำไปสู่สัมมาทิฐิอย่างสมบูรณ์แบบ (น.อ.เล่ม ๑ ข้อ ๒๘ หน้า ๓๒)

๒.๕ สรุป

การรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับสติจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำกิจต่อไป เป็นการรับรู้ไว้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางสติปัญญา ปรโต โสสะหรือกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่เป็นบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคลกับ โลกหรือสภาพแวดล้อมภายนอก ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ตัวมรรคที่เป็นองค์ธรรมภายในเฉพาะตน กล่าวคือกัลยาณมิตรที่ดีเป็นที่เชื่อมให้บุคคลติดต่อกับ โลกอย่างถูกต้องโดยทางสังคมและ โยนิโสมนสิการ เป็นที่เชื่อมให้บุคคลติดต่อกับ โลกอย่างถูกต้อง โดยทางจิตใจของตนเองอันได้แก่ท่าทีแห่งการรับรู้และความคิดซึ่งเป็นที่ท่าทีแห่งปัญญาหรือการมองความเป็นจริง

บทที่ ๓

การคิดอย่างวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ด เดอโบโน

ในการวิจัยเรื่องการศึกษา โยนิโสมนสีกาโรนพุทธปรัชญาเนรวาทและการคิดอย่างมีวิจารณ์ของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบ โน ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

- ๓.๑ ความหมายการคิดแบบหมวกหกใบ
- ๓.๒ ความสำคัญและจุดมุ่งหมายของเทคนิคในการคิดหมวกหกใบ
- ๓.๓ วิธีการนำหมวกความคิดหกใบ ไปใช้
- ๓.๔ การคิดอย่างมีวิจารณ์
- ๓.๕ กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณ์
- ๓.๖ ประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณ์
- ๓.๗ สรุป

๓.๑ ความหมายการคิดแบบหมวกหกใบ

๓.๑.๑ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบคิดค้นขึ้นโดย เอ็ดเวิร์ด เดอ โบ โน (De Bono. ๑๙๘๖: Perface) ซึ่งเกิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๕ ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับปริญญาด้านเภสัชศาสตร์จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และฮาร์วาร์ด และได้รับเลือกให้เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ลอนดอน เคมบริดจ์และฮาร์วาร์ด เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้ดำเนินการสถาบัน Cognitive Research Trust ในเคมบริดจ์ซึ่งยังได้ดำเนินการในการจัดการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับเทคนิควิธีการคิดหลากหลายโรงเรียนด้วยกันเอ็ดเวิร์ด เดอ โบ โน เป็นนักการศึกษา มีความถนัดการสอนเพื่อพัฒนาทักษะการคิด เขาสนใจเรื่องการทำงานของสมองและใช้เวลากว่า ๒๐ ปีเพื่อค้นคว้าเกี่ยวกับทักษะการคิด อีกทั้งคิดค้นวิธีคิดเพื่อช่วยให้มนุษย์คิดอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีความคิดสร้างสรรค์ ครอบคลุมและรอบด้านยิ่งขึ้น ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๗๐ เขาคิดค้นเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ (Six Thinking Hats) โดยแยกความคิดออกเป็นด้านต่างๆ อย่างเป็นระบบ ซึ่งลดความซับซ้อนและการขาดระเบียบเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ได้ สถานศึกษาประเทศต่างๆก็นำวิธีการของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบไปใช้อย่างแพร่หลาย และในปัจจุบันนักการศึกษาไทยหลายท่านได้ให้ความสำคัญกับเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบเช่นกัน

๓.๒ ความสำคัญและจุดมุ่งหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ปิยะมาศ เด็งชู. (๒๕๕๒) เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ มีจุดมุ่งหมายดังนี้

๑. เป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ เป็นการกำหนดหน้าที่หรือลักษณะการคิด ที่ผู้สวมหมวกต้องมุ่งประเด็นไปถึง ทั้งนี้สามารถลดข้อจำกัดในการคิด คือ ความเป็นตัวตน ความคิดเห็นส่วนตนและยังสามารถจัดให้บุคคลที่คิดเห็นแตกต่างกันคิดไปพร้อมๆ กันได้ด้วย

๒. เป็นการตั้งประเด็นหรือหัวข้อของความคิด หลายครั้งที่การระดมความคิดต้องล้มเหลวเพราะหลงประเด็นและตีความความคิดผิดพลาด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการรวบรวมเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบจะมุ่งความสนใจไปที่ประเด็นหรือตั้งประเด็นไว้เพื่อเป็นจุดรวมความคิดครั้งละประเด็น ไปจนกว่าครบทั้งหกประเด็น

๓. เอื้ออำนวยความสะดวก สบายของหมวกเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่กำหนดให้การคิดมีความแตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นการคิดในด้านลบหรือด้านบวกด้านความคิดสร้างสรรค์ด้านอารมณ์ด้านเหตุผล หรือข้อเท็จจริง ได้อย่างสะดวก

๔. เป็นการปรับสภาพเคมีในสมอง สมมติฐานนี้ยังไม่ได้รับการพิสูจน์เนื่องจากยังอยู่เหนือขีดความรู้ของวิทยาการในปัจจุบัน

๕. เป็นการวางกฎของเกม คนเรามากสามารถเรียนรู้กฎของเกมได้เป็นอย่างดีรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้ที่ดีที่สุดของเด็ก คือ การเรียนรู้กฎของเกม หมวกหกใบให้กฎของเกมการคิดและการระดมความคิดทั้งจากคนเดียวและหลายคนในที่ประชุม

๓.๒.๑ ความหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

เดอ โบ โน (อ้างถึงใน สุพัศตรา แฉ่มคดี, ๒๕๔๘) กล่าวถึงเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบที่มีการนำสีมาเป็นชื่อหมวกเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายแทนการคิดด้านต่างๆ ซึ่งแต่ละสีจะมีความหมายที่แตกต่างกันออกไป ลักษณะการคิดนั้นจะมีความสัมพันธ์กับความหมายของสีนั้นด้วยหมวกที่มีสีต่างกันแทนประเภทของการคิดในแต่ละแบบ เมื่อผู้สวมหมวกใบใดก็จะต้องทำหน้าที่คิดแบบนั้นการเปลี่ยนหมวกจึงเป็นการเปลี่ยนประเภทความคิด การคิดแบบหมวกหกใบมีความหมาย ดังนี้

๑. หมวกสีขาว สีขาวแสดงถึง ความเป็นกลาง การคิดในแบบหมวกสีขาวจึงเป็นความคิดที่เป็นกลาง เป็นข้อมูล ซึ่งอาจเป็นตัวเลขหรือสถิติต่างๆ

๒. หมวกสีแดง สีแดงแสดงถึง อารมณ์ ความเกรี้ยวกราด ความรู้สึก การคิดแบบหมวกสีแดง เป็นการมองที่แสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึกของผู้คิด แสดงถึงสัญชาตญาณ ลางสังหรณ์ความประทับใจ ความสนุก ความอบอุ่น และความพอใจ

๓. หมวกสีดำ สีดำแสดงถึง ความมืดครึ้ม ความหวาดกลัว การคิดแบบหมวกสีดำจึงหมายถึง เหตุผลด้านลบ เหตุผลในการปฏิเสธ เป็นการคิดเชิงวิจารณ์ การคิดแบบหมวกสีดำช่วยป้องกันไม่ให้คิดหรือตัดสินใจที่เสี่ยง หมวกสีดำทำให้หาข้อบกพร่องหรือจุดอ่อนได้ รวมทั้งช่วยตรวจสอบหาหลักฐาน หาผลกระทบ หาความเหมาะสม และการสำรวจความเป็นไปได้

๔. หมวกสีเหลือง สีเหลือง แสดงถึงความสว่างไสวและด้านบวก ดังนั้น การคิดแบบหมวก สีเหลืองจึงหมายถึงเหตุผลทางบวก ความมั่นใจ เหตุผลในการยอมรับ ประโยชน์ ข้อดี จุดเด่นและเป็นความพยายามในการค้นหาผลดีที่จะได้รับ

๕. หมวกสีเขียว สีเขียว แสดงถึงความเจริญเติบโต ความงอกงาม ความอุดมสมบูรณ์ การคิดแบบหมวกสีเขียว จึงหมายถึง ความคิดใหม่ๆ มุมมองใหม่ และความคิดสร้างสรรค์ ความแปลกใหม่ ทางเลือกใหม่

๖. หมวกสีฟ้า สีฟ้า แสดงถึงความเย็นสบาย ความกว้างใหญ่ เปรียบเสมือนห้องฟ้าการคิดแบบหมวกสีฟ้าจึงหมายถึง ความครอบคลุม การมองภาพรวม การควบคุมและจัดระเบียบ กระบวนการและขั้นตอนการใช้หมวกสีอื่นๆ ด้วย ใช้กำหนดโครงสร้าง คิดเพื่อกำหนดปัญหาให้ชัดเจนสรุปหรือตัดสินใจในขั้นต่อไป

ราชน มีศรี (๒๕๔๔, หน้า ๑๖) กล่าวถึงเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบว่า ผู้สวมหมวกแต่ละใบจะมีหน้าที่ในการคิดตามความหมายของแต่ละสี ดังนี้

๑. หมวกสีขาว สีขาวเป็นสีที่เป็นกลางและเป็นปรนัย ผู้ใดสวมหมวกสีขาว หมายถึงความต้องการให้ผู้อื่นบอกข้อเท็จจริง ตัวเลขหรือสถิติ

๒. หมวกสีแดง สีแดงบ่งบอกถึงความรุนแรง เป็นการแสดงความคิดเห็นโดยใช้อารมณ์เป็นหลัก ผู้ใดสวมหมวกสีแดง หมายถึง ความต้องการให้ผู้อื่นแสดงความรู้สึกรักของคนที่ชอบไม่ชอบ ชื่นชม หรือตำหนิออกมา

๓. หมวกสีดำ สีดำเป็นสีของความเศร้าหมอง อันตราย เป็นการแสดงความคิดในแง่ลบ ความคิดไม่ดี เมื่อมีการสวมหมวกสีดำ คือต้องการให้ผู้อื่นบอกถึงผลกระทบ ข้อเสีย อันตราย ที่จะเกิดขึ้น

๔. หมวกสีเหลือง สีเหลืองเป็นสีของแสงอาทิตย์และมองในด้านบวก แสดงถึงความคิดในด้านบวก ผู้ใดสวมหมวกสีเหลือง คือความต้องการให้ผู้อื่นบอกข้อดี ประโยชน์ คุณค่า

๕. หมวกสีเขียว สีเขียวเป็นสีของต้นไม้ ความเขียวขจี ความอุดมสมบูรณ์ แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์และความคิดใหม่ๆ เมื่อมีการสวมหมวกสีเขียว คือความต้องการให้ผู้อื่นแสดงความคิดใหม่ๆ ความคิดแปลกใหม่ที่เป็นประโยชน์

๖. หมวกสีฟ้า สีฟ้าเป็นสีของความเย็นและเป็นสีของท้องฟ้า ซึ่งอยู่เหนือทุกสิ่งบนโลก เป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการควบคุมและการจัดระบบ เมื่อมีการสวมหมวกสีฟ้า ผู้สวมหมวกนั้นมีหน้าที่สรุปและควบคุมการคิดของสมาชิก

จากความหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นวิธีการคิดที่มุ่งเน้น การคิดที่หลากหลายแง่มุมและรอบด้าน โดยจัดระบบวิธีคิดเป็นขั้นตอนเพื่อความสะดวกในการรวบรวมความคิด โดยใช้สีของหมวกเป็นตัวแทนในการคิดแต่ละด้าน การฝึกคิดตามสัญลักษณ์สีของหมวก

สรุปได้ว่าเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการกำหนดบทบาทในการคิดเพื่อลดความสับสนโดยใช้สีเป็นตัวแทนในการคิดซึ่งมีความหมายในแต่ละสี ได้แก่ หมวกสีขาว การคิดด้านข้อมูล ที่เป็นความจริง อาจเป็นตัวเลข สถิติ หมวกสีแดง การคิดด้านอารมณ์ ความรู้สึก หมวกสีดำ การคิดด้านลบสิ่งที่เป็นอันตราย ข้อบกพร่อง หมวกสีเหลือง การคิดด้านบวก ความดีงาม ประโยชน์ ข้อดี หมวกสีเขียวการคิดริเริ่ม มุมมองใหม่ สิ่งที่แปลกใหม่ หมวกสีฟ้า การควบคุมการคิดให้เข้าไปใน ทิศทางเดียวกัน

๓.๓ วิธีการนำหมวกความคิดหกใบไปใช้

เดอ โบโน (อ้างถึงใน ปิยะมาส เด็งชู, ๒๕๕๒, หน้า ๔๒) หมวกทั้งหกใบ ใช้ ๖ สีแตกต่างกัน คือ สีขาว สีแดง สีดำ สีเหลือง สีเขียว และสีฟ้า แต่ละสีใช้แทนวิธีคิดแต่ละแบบ เมื่อนำไปใช้อาจมีปัญหาว่าจะเริ่มใช้หมวกสีไหนก่อนและใช้หมวกสีใดต่อไป และจะใช้หมวกทั้ง ๖ ใบในลักษณะใด สามารถสรุปวิธีการใช้หมวกความคิดหกใบในขั้นพื้นฐานได้ดังต่อไปนี้

๑. ใช้หมวกทีละหนึ่งใบสำหรับความคิดแต่ละครั้ง เป็นการกำหนดให้ใช้วิธีคิดแบบใดแบบหนึ่งในทิศทางเดียวกันทีละครั้ง เมื่อเลือกใช้หมวกใบใดใบหนึ่งแล้ว ทุกคนในกลุ่มจะต้องสวมหมวกใบเดียวกันหมด ซึ่งหมายถึงว่า ในขณะที่นั้นทุกคนคิดไปในทิศทางเดียวกันตามหัวข้อเรื่องที่กำหนด โดยไม่ต้องคิดถึงสิ่งที่ตนก่อนหน้านั้นพูดว่าอย่างไร

๒. ใช้หมวกลักษณะเป็นชุด เป็นการใช้หมวกหลายใบต่อเนื่องกันเป็นชุด โดยชุดของหมวกที่ใช้ อาจเป็นแบบกำหนดไว้ล่วงหน้าหรือแบบสับเปลี่ยน ในการใช้ชุดของหมวกแต่ละครั้ง ลำดับการใช้และความคิดขึ้นอยู่กับสถานการณ์และวิธีคิดของผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว เริ่มต้นด้วยหมวกสีฟ้าก็ควรจบ ด้วยหมวก สีฟ้า

๓. บุคคลแต่ละคนสามารถใช้ความคิดได้กับหมวกทุกสี ควรมีการทบทวนความหมายของสีหมวกบ่อยๆ เมื่อสวมหมวกใบไหนก็ต้องคิดและปฏิบัติในหน้าที่ของ หมวกนั้น

๔. ฝึกให้มองทั้งด้านบวกและด้านลบจะช่วยให้ผู้ฝึกมีทักษะในการประเมินที่ดี หากมีใครสักคนในที่ประชุมมีความคิดด้านลบตลอดเวลาอย่างเหนียวแน่น อาจถูกบอกให้ถอดหมวกสีดำ ออกและเปลี่ยนมาใส่หมวกสีเหลือง เพื่อให้ได้รู้จักการมองโลกในแง่ดีบ้าง

สมศักดิ์ สิมธุระเวชย์ (๒๕๔๖, หน้า ๓๗) ได้กล่าวถึงการนำเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบไปใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน ควรฝึกให้ผู้เรียนเข้าใจถึงความหมายของหมวก แต่ละสี ผู้สอนอาจให้ผู้เรียนใส่หมวก แล้วให้ตอบคำถามตามสีของหมวกที่สวม ครึ่งละสี่ หรือให้ผู้เรียนสวมหมวก คนละสีแล้วตอบคำถาม หรือสลับหมวกแล้วตอบคำถาม หรือให้ผู้เรียนตั้งคำถามเอง ตามสีของหมวกที่สวม วิธีการดังกล่าวจะทำให้ผู้เรียนมีความคุ้นเคยและเข้าใจความหมายของหมวก แต่ละสีได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ การนำเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ อาจแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. การใช้ส่วนตัว

๑.๑ ใช้ในการคิดแบบใดแบบหนึ่ง หรือเปลี่ยนการคิด เช่น ผู้สอนอาจจะแนะนำผู้เรียนว่าถ้าเกิดทัศนคติในทางลบต่อข้อเสนอของเพื่อนๆ ผู้เรียนอาจจะเปลี่ยนไปสวมหมวกสีเหลืองหรือในขณะที่ประชุม ถ้ามีความรู้สึกชื่นชมสนับสนุนความคิดที่เสนออยู่ อาจจะทำให้มีความคิดคล้อยตาม การสวมหมวกสีดำจะทำให้เกิดความระมัดระวัง ในระหว่างการคิดที่ต้องการเห็นมุมมองใหม่ ควรจะสวมหมวกสีเขียว

๑.๒ ใช้ในการสนทนา ผู้สอนอาจแนะนำผู้เรียนในระหว่างที่มีการสนทนากำหนดหมวกสีต่างๆ มาใช้จะทำให้เปลี่ยนการคิด เช่น ผมอยากจะขอการคิดหมวกสีขาวจากคุณ คุณมีข้อมูลอะไรบ้าง ขอให้ถอดหมวกสีเหลือง แล้วเปลี่ยนเป็นหมวกสีดำ ค่อยไปให้ใช้หมวกสีฟ้าเพื่อเสนอข้อคิดในการแก้ปัญหา

๑.๓ ใช้ในการเขียนรายงาน การนำหมวกแต่ละสีมาเรียงลำดับเพื่อการเขียนรายงาน จะให้การนำเสนอเป็นที่น่าสนใจ

๑.๔ ใช้ในการตรวจสอบรายงาน เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ เช่น รายงานฉบับนี้ไม่มีหมวกสีเขียวเลย หมวกสีดำน้อยไปหน่อย

๒. การใช้ในยุทธศาสตร์การจัดการเรียนรู้

๒.๑ ใช้ในการกำหนดทิศทางการคิดของกลุ่ม แนวทางนี้ คือการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้ผู้เรียนทำงานเป็นกลุ่ม มอบหมายโครงการให้ผู้เรียนทำ หรือกำหนดเป้าหมายแล้วให้ผู้เรียนคิดโครงการเอง ในการวางแผนดำเนินงานสมาชิกในกลุ่มจะต้องระดมสมอง เพื่อให้ทุกคนได้ร่วมกันคิด การนำหมวกแต่ละสีมาใช้เพื่อให้ทุกคนคิดไปในทิศทางเดียวกัน

ประธานของกลุ่มจะต้องให้สมาชิกสวมหมวกสีเขียวเหมือนกัน เช่น ในการแก้ปัญหาที่ได้รับมอบหมาย ประธานอาจเริ่มด้วยหมวกสีฟ้า หมวกสีขาว สีดำ โดยยึดหลักการดังนี้

๑) ภายใต้งreen box ของหมวกแต่ละสี ทุกคนในกลุ่มต้องใช้ความคิดไปในทิศทางเดียวกัน มุ่งไปที่เนื้อหา ไม่ใช่ต่างคนต่างคิดเรื่องนั้น

๒) ความคิดที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะตรงกันข้ามก็ตาม สามารถนำมาคิดไปพร้อมๆ กันได้

๓) บทบาทของหมวกแต่ละสี ทำให้เกิดการมองไปในทิศทางเดียวกัน เช่น หมวกสีเหลืองและหมวกสีดำ เป็นความพยายามร่วมกันที่จะค้นหาประโยชน์และอุปสรรคไม่ใช่หันหน้าเข้ามาต่อสู้กันสิ่งที่ผู้สอนต้องติดตามการใช้หมวกของแต่ละกลุ่มเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงการทำงานของกลุ่ม

๒.๒ ใช้ในการพัฒนาทักษะการคิดตามสีของหมวก ผู้สอนจะต้องเตรียมการจัดทำใบงาน ในการสอนแต่ละครั้ง สอดแทรกไว้ในแผนการสอน ใบงานนี้จะระบุสีของหมวกไว้ท้ายคำถาม หรือเขียนภาพหมวก หรือมีเฉพาะคำถามก็ได้และในแต่ละใบงานพยายามตั้งคำถาม ให้ได้ครบทุกสีของหมวก

เดอ โบโน (อ้างถึงใน สุทธาทิพย์ จันทิมางกูร.๒๕๕๓) ได้เสนอขั้นตอนการใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบในการสอน ดังนี้

๑. ขี่นำ (Lead-in) แนะนำเรื่องที่จะสอน โดยการให้เห็นภาพประกอบง่ายๆ หรือแสดงตัวอย่างให้เห็นกระบวนการที่จะสอน

๒. ขี่อธิบาย (Explanation) อธิบายว่าจะสอนอะไร ตามลักษณะพื้นฐานของหมวกใบที่จะเลือก ซึ่งแจกจ่ายละเอียดเกี่ยวกับธรรมชาติ ลักษณะของหมวกแต่ละใบ

๓. ขี่สาธิต (Demonstration) สาธิตให้เห็นแสดงการใช้หมวกที่มีความสัมพันธ์กับการคิดแต่ละแบบ พร้อมกับอธิบาย แนะนำตัวอย่างคำถาม

๔. ขี่ฝึกปฏิบัติ (Practice) ให้นักเรียนฝึกใช้หมวกคิดจากสถานการณ์ หรือหัวข้อที่กำหนดให้ โดยพยายามให้นักเรียนได้ฝึกคิดให้รอบคอบทั้งหกหมวก

๕. ขี่หารายละเอียดเพิ่มเติม (Elaboration) โดยครูกระตุ้นให้นักเรียนอภิปรายเกี่ยวกับวิธีการคิด ข้อคำถาม หรือข้อมูลที่ได้จากการใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เพื่อหารายละเอียดเพิ่มเติมเพื่อให้นักเรียนเห็นความชัดเจนในสิ่งที่คิด ป้องกันการสับสน

๖. ขี่สรุป (Conclusion) ทบทวน และเรียบเรียงสิ่งที่คิด โดยเน้นประเด็นสำคัญเพื่อให้เห็นผลที่เกิดจากการคิด สรุปกระบวนการคิด และคุณค่าของกระบวนการคิดด้วยเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

สุนันทา สายวงศ์ (๒๕๕๔, หน้า ๒) ระบุถึงขั้นตอนการจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคการคิดแบบหมวด ทกใบ ดังนี้

๑. ขั้นเตรียม แบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม ครูแจ้งจุดประสงค์การเรียนรู้ให้นักเรียนทราบ
 ๒. ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ใช้ภาพ แผนภูมิ เกม ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา นำมาสนทนาซักถาม ๓. ขั้นดำเนินการสอน

๑) ขั้นรวบรวมข้อมูลโดยใช้หมวดสีขาว ครูเสนอสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา โดยใช้กรณีตัวอย่าง เช่น นักเรียนแต่ละคน ใช้หมวดสีขาวรวบรวมข้อมูลจากการศึกษากรณีตัวอย่าง

๒) ขั้นกำหนดปัญหาโดยใช้หมวดสีฟ้า นักเรียนใช้หมวดสีฟ้าสรุปปัญหาที่พบจากการศึกษากรณีตัวอย่าง

๓) ขั้นเสนอทางเลือก โดยใช้หมวดสีเขียว นักเรียนเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นทางเลือกที่หลากหลาย และเป็นไปได้

๔) ขั้นตัดสินใจเลือกทางเลือก โดยใช้หมวดสีเหลือง สีดำ และสีแดง นักเรียนใช้หมวดสีเหลืองเพื่อบอกข้อดีและประโยชน์ของทางเลือกและใช้หมวดสีดำนองหาข้อบกพร่องและผลกระทบ นักเรียนตัดสินใจเลือกทางเลือก

๕) ขั้นวางแผนและกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติ นักเรียนร่วมกันอภิปรายโดยใช้หมวดสีฟ้านำทางเลือกที่ตัดสินใจมาวางแผน กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติ

๖) ขั้นสรุป ตัวแทนกลุ่มสรุป ครูเพิ่มเติมในประเด็นที่บกพร่อง

๗) ขั้นประเมินผล ประเมินผลจากการตอบคำถามของนักเรียน การเสนอรายงานการตรวจใบ

จากการศึกษาแนวคิดของนักการศึกษาหลายท่าน ผู้วิจัยจึงได้สรุปเป็นขั้นตอนการสอนของตนเอง ๓ ขั้นตอนคือ ขั้นนำ ขั้นสอน และขั้นสรุป ในขั้นนำ จะแบ่งกลุ่มนักเรียนตามหมวดทกสี หรือจัดแจงและทบทวนสถานภาพสัตามประเด็นปัญหาที่ได้ และใช้สื่อประกอบเช่น ภาพ วิดีทัศน์ กรณีตัวอย่าง เกม เพลงเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การสอน โดยใช้ประเด็นคำถามกระตุ้นให้เด็กคิด ส่วนในขั้นสอน จะใช้สื่อวีดิทัศน์ ใบความรู้ กรณีตัวอย่าง สถานการณ์จำลอง บทบาทสมมติ ให้นักเรียนได้เรียนรู้ในเนื้อหาสาระของบทเรียน พร้อมกับใช้ประเด็นคำถามตามลักษณะของหมวดสีต่างๆ ด้วยการให้นักเรียนสวมหมวดสี หรือผู้สอนสวมหมวดสี เพื่อวิเคราะห์ อภิปรายไปสู่ประเด็นคำถามตามสัจของหมวดที่ได้รับ พร้อมทั้งสรุปแนวคิดลงในผัง โน้ตบุ้ค แผนภูมิ วัสดุกราฟิกอื่นตามความเข้าใจของคน และในขั้นสรุป เป็นขั้นของการย้ำทวนด้วยวิธีการในการใช้หมวดสีฟ้าสรุปรวบรวมข้อมูลด้วยประเด็นเพิ่มเติมจากครู

เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบของ เดอโบ โนมี่ ประโยชน์ ดังนี้

๑. ง่ายต่อการเรียนรู้และการนำไปใช้ และเป็นการสร้างความสนใจ โดยการใช้สีเป็นสัญลักษณ์แทนการคิดต่างๆ ทำให้การคิดนั้นๆ ไม่น่าเบื่อหน่าย

๒. ทำให้เกิดเวลาสำหรับความคิดสร้างสรรค์

๓. ลดปัญหาความสับสนทางความคิดในขณะที่คิดแบบใดแบบหนึ่ง

๔. ทำให้สามารถเปลี่ยนแบบความคิดได้ง่ายและชัดเจน

๕. เป็นการลดอคติส่วนตัวและปล่อยความคิดให้มีอิสระ ไม่ยึดติดอยู่ แต่ความคิดของตน

๖. ทำให้สามารถจัดลำดับการระดมความคิดให้เหมาะที่สุดกับหัวข้อ หรือประเด็นของการคิด

๗. ป้องกันมิให้เกิดการโต้เถียงและลดแรงกดดันสำหรับผู้คิดเห็นไม่ตรงกัน

๘. ทำให้มีการระดมสมองในการคิด เพื่อผลิตผลงานออกมามีขึ้น

ทิสนา แคมมณี (๒๕๔๐, หน้า ๑๒) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบว่าเป็นการพัฒนาความคิดของผู้เรียน สามารถนำไปใช้ได้โดยง่าย เพราะไม่มีความซับซ้อน ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้พยายามคิด ซึ่งเป็นการคิดอย่างรอบด้าน คิดทั้งจุดดี จุดด้อย จุดที่น่าสนใจ ความรู้สึกที่มีต่อสิ่งนั้นๆ แทนที่จะยึดติดอยู่กับความคิดเพียงด้านเดียว

สรุปได้ว่าเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบเป็นวิธีที่ง่าย เป็นการคิดอย่างรอบด้านเวลาหนึ่งๆ ได้เต็มที่ ลดอคติการยึดติดและเชื่อมั่นในความคิดของคนเป็นใหญ่ สามารถให้คนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันคิดไปพร้อมๆ กันได้ และเป็นการสร้างกฎระเบียบในการใช้ความคิดร่วมกันระหว่างคนหลายคน

๓.๔ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ

๓.๔.๑ ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

คำว่า "การคิดอย่างมีวิจารณญาณ" แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า "Critical Thinking: CT." ซึ่งมีผู้ให้ชื่อภาษาไทยมากมายแตกต่างกันออกไป เช่น การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิดวิจญาณ ความคิดมีวิจารณญาณ การคิดแบบวิจารณ์ การคิดวิเคราะห์วิจารณ์ การคิดเชิงวิพากษ์ การคิดอย่างมีเหตุผล เป็นต้น ถึงแม้ชื่อจะแตกต่างกันไป แต่เมื่อพิจารณาความหมายแล้ว มีความหมายสอดคล้องกัน ซึ่งมีนักการศึกษา นักจิตวิทยา และผู้เชี่ยวชาญด้านการคิดหลายคนได้ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้หลายลักษณะ ดังนี้

คิวอี้ (๑๙๙๓, อ้างถึงใน อรุณี รัตนวิจิตร, ๒๕๔๓, หน้า ๘๔) กล่าวว่า การคิดอย่างมีวิจรรย์ญาณ หมายถึง การคิดอย่างใคร่ครวญ รอบคอบ เป็นการคิดเริ่มต้นจากสถานการณ์ที่มีความยุ่งยาก และสิ้นสุดลงด้วยสถานการณ์ที่มีความชัดเจนมากขึ้น

Watson and Glaser (๑๙๘๐ อ้างถึงใน ขอบกิจ กนกหงส์, ๒๕๔๗, หน้า ๕๔) ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการคิดประกอบด้วย ทักษะคิด ความรู้ และทักษะ โดยที่ทักษะคิด หมายถึง ทักษะคิดต่อการแสวงหาความรู้ และยอมรับการสรุปเป็นกรณีทั่วไป โดยคัดลอกหลักฐานอย่างสมเหตุสมผล สอดคล้องกับหลักตรรกวิทยา ตลอดจนทักษะในการใช้ทักษะคิดและความรู้ดังกล่าวมาประเมินผลความถูกต้องของข้อความ

สมชาย รัตนทองคำ (๒๕๔๕, หน้า ๑๕) กล่าวว่า การคิดอย่างมีวิจรรย์ญาณ หมายถึง การคิดอย่างมีจุดประสงค์ของบุคคล โดยผ่านกระบวนการแปลความ วิเคราะห์ ใคร่ครอง สื่อสาร และประเมินข้อมูลจากการสังเกตและ/หรือใช้ประสบการณ์ โดยอาศัยความรู้ เจตคติ และทักษะการคิดอย่างมีเหตุผล เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปอย่างสมเหตุสมผลและตัดสินใจตามข้อสรุปที่ได้ รวมทั้งสามารถแสดงเหตุผล อธิบายความ และยกตัวอย่างประกอบเพื่อการตัดสินใจด้วยตนเองว่า สิ่งใดควรเชื่อ สิ่งใดควรทำอย่างสมเหตุสมผล

ทิสนา เขมมณี และคณะ (๒๕๔๑, อ้างถึงใน สิทธิพล อาชอินทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๑๘) ได้สรุปความหมายของกระบวนการคิดอย่างมีวิจรรย์ญาณไว้ว่า เป็นลักษณะความคิด/กระบวนการคิดระดับสูงชนิดหนึ่งที่มีกระบวนการและขั้นตอนที่มากและซับซ้อน หากบุคคลใดที่สามารถคิดได้อย่างมีวิจรรย์ญาณแล้ว ก็จะได้ความคิดที่ผ่านการกลั่นกรองมาอย่างดี ซึ่งสามารถนำไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ที่เหมาะสมได้

ทศวรรษ ประจันตเสน (๒๕๕๑, หน้า ๙๗) กล่าวว่า การคิดวิจรรย์ญาณ หมายถึง การคิดหรือกระบวนการคิดพิจารณาใคร่ครองอย่างรอบคอบ และประเมินเกี่ยวกับข้อมูลหรือสถานการณ์ที่ปรากฏ โดยใช้ความรู้ ความคิด และประสบการณ์ของตนเองในการสำรวจหลักฐานอย่างรอบคอบ เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปอย่างสมเหตุสมผล

จากนิยามที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้นสรุปได้ว่า การคิดอย่างมีวิจรรย์ญาณเป็นความสามารถในการการคิดพิจารณาใคร่ครองอย่างรอบคอบเกี่ยวกับข้อมูล หรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหา โดยการเชื่อมโยงความรู้ ความคิด ประสบการณ์หลากหลายด้าน รวบรวมเป็นข้อมูลในการพิจารณาทางเลือกหรือเพื่อแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล เป็นการคิดที่มีเหตุผล โดยผ่านการพิจารณาใคร่ครองอย่างรอบคอบ มีหลักเกณฑ์ มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ เพื่อนำไปสู่การสรุปและตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพว่า สิ่งใดถูกต้อง

๓.๔.๒ กรอบแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ เป็นความสามารถทางสมอง ซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน และมีความสำคัญ อรุณี รัตนวิจิตร (อ้างถึงใน ทศนัวรรณ ประจันตะเสน, ๒๕๕๑) เสนอแนวคิดที่ได้จากการศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ดังนี้

๑. ทฤษฎีพัฒนาการทางชีววิทยาของเพียเจท์ (Piage, ๑๙๖๔, ๑๖) ทฤษฎีพัฒนาการทางชีววิทยาของเพียเจท์ มีแนวคิดที่ว่าชีววิทยาเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทั้งทางชีวภาพและสังคม ส่วนพัฒนาการทางชีววิทยา เป็นผลมาจากประสบการณ์เด็กที่มีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) อย่างต่อเนื่องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวตั้งแต่เกิดการมีปฏิสัมพันธ์นี้ทำให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง (Adaptation) อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดความสมดุล (Equilibrium) ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อมภายนอก รวมทั้งกระบวนการคิดของคิดโมเดลการคิดของเพียเจท์ประกอบด้วยมโนคติที่สำคัญ ๒ มโนคติคือ การซึมเข้า โครงสร้าง (Assimilation) หมายถึง การตีความหมายหรือการรับรู้ข้อมูลภายนอกเข้าสู่โครงสร้างทางความคิด โดยอาศัยความรู้หรือวิธีการที่มีอยู่แล้ว และการปรับโครงสร้าง (Accommodation) หมายถึง การสังเกตคุณสมบัติตามความจริงของวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมแล้วปรับโครงสร้างทางความคิดให้เข้ากับความเป็นจริงนั้น ดังนั้นการดูดซึมเข้าโครงสร้างจึงเป็นกระบวนการปรับสิ่งแวดล้อมภายนอกให้เข้ากับโครงสร้างทางความคิด และการปรับโครงสร้างจึงเป็นการปรับโครงสร้างทางความคิดให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม กระบวนการปรับตัวดังกล่าวทำให้พัฒนาการความสามารถทางสมองของมนุษย์นั้นแบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอนดังนี้

๑. ขั้นประสาทสัมผัสและการเคลื่อนไหว (Sensorimotor Stage) เริ่มตั้งแต่แรกเกิดถึงประมาณ ๒ขวบเป็นขั้นที่เด็กสามารถแสดงออกโดยการเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อ ไม่ได้ใช้กระบวนการความคิดเนื่องจากชีววิทยาเป็นการปรับตัว การคิดของเด็กในขั้นพัฒนาการนี้ใช้สัญลักษณ์น้อยมาก แต่จะมีการเรียนรู้เข้าใจสิ่งต่างๆจากการกระทำและการเคลื่อนไหว

๒. ขั้นก่อนปฏิบัติการ (Preoperational Stage) อายุประมาณ ๒ ขวบถึง ๖ ปี เป็นขั้นต่ำที่เด็กเริ่มใช้ภาษาและสัญลักษณ์ เด็กในขั้นพัฒนาการนี้ อาศัยภาษาเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนคติเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ แต่การคิดของเด็กยังไม่สมเหตุสมผล โดยการคิดของเด็กในขั้นนี้จะยึดติดอยู่กับสิ่งที่เป็นรูปธรรม ไม่สามารถคิดย้อนกลับโดยการให้เหตุผล มีการมองปัญหา สิ่งของหรือ เหตุการณ์จะ เป็นไปทีละด้าน มีการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางมีการตัดสินใจตามสภาพที่รับรู้ในขณะนั้น มีการเชื่อมโยงเหตุการณ์ หรือ สิ่งของโดยไม่ใช้เหตุผล

๓. ขั้นปฏิบัติการด้านรูปธรรม (Concrete Preoperational Stage) อายุประมาณ ๖ ถึง ๑๑ ปี เป็นขั้นที่เด็กสามารถคิดด้วยการใช้สัญลักษณ์และภาษา สามารถสร้างภาพในใจได้ สามารถ

แก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรมได้ สามารถคิดย้อนกลับได้ สามารถจัดประเภทสิ่งของได้ เข้าใจการเปรียบเทียบและการคิดยี่ตนเองเป็นศูนย์กลางน้อยลง

๔. ขั้นปฏิบัติการด้านนามธรรม (Formal Preoperational Stage) อายุประมาณ ๑๒ ปีขึ้นไป เป็นขั้นที่เด็กสามารถเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ มีการพัฒนาทางความคิดถึงขีดสูงสุด สามารถคิดวิเคราะห์เชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างได้ การคิดของเด็กจะไม่ยึดติดอยู่กับข้อมูลที่มาจากการสังเกตอย่างเดียว เด็กวัยนี้มีความคิดเป็นของตนเองและเข้าใจความคิดผู้อื่น

นอกจากนี้ เพียเจท์ ได้เสนอว่า การใช้ความคิดของวัยรุ่นจะใกล้เคียงกับผู้ใหญ่ เมื่อเผชิญปัญหา วัยรุ่นหรือผู้ใหญ่จะแก้ปัญหา โดยการพิจารณาข้อมูลที่ได้มา ตั้งสมมติฐานจากข้อมูลแล้วทดลองเพื่อดูว่าสิ่งที่ตั้งสมมติฐานไว้เป็นจริงหรือไม่ จากนั้นจึงสรุปผลอีกครั้ง ซึ่งเป็นการใช้เหตุผลที่เรียกว่าการนิรนัยเชิงสมมติฐาน (Hypothesis – Deductive Reasoning) จากแนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่าวัยรุ่นน่าจะเป็นวัยที่สมควรจะได้รับการฝึกการคิดวิจารณ์ญาณ ให้เพิ่มประสิทธิภาพให้เต็มศักยภาพ

๒. ทฤษฎีเขาวงกตปัญญาด้านแนวคิดด้านประมวลข่าวสาร

Sternberg (๑๙๘๕, อ้างถึงในทัศนัวรรณ ประจันตเสน, ๒๕๕๑, หน้า ๑๐๖) ได้เสนอทฤษฎีเขาวงกตปัญญาด้านแนวคิดด้านประมวลข่าวสารว่า ส่วนประกอบเขาวงกตปัญญามี ๓ ส่วน สามารถอธิบายทฤษฎีย่อได้ ๓ ทฤษฎี ได้แก่

๑. ทฤษฎีย่อของความสอดคล้องกับบริบทหลังคม อธิบายถึง ความสามารถทางเขาวงกตปัญญาด้านที่ข้องเกี่ยวกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม การเลือกสิ่งแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกมากกว่าที่ทำความเครียด และการตัดแปลงสิ่งแวดล้อมในขณะนั้นให้เหมาะสมกับทักษะความสนใจและค่านิยม

๒. ทฤษฎีย่อประสบการณ์ อธิบายว่า งานหรือสภาพการณ์เป็นสิ่งกำหนดให้คนแสดงความสามารถทางเขาวงกตปัญญาด้านแนวคิดที่ดีที่สุด โดยงานหรือสภาพการณ์นั้นจะต้องมีลักษณะค่อนข้างแปลกใหม่

๓. ทฤษฎีย่อกระบวนการคิด อธิบายถึง โครงสร้างและกลไกที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมทางปัญญา กระบวนการคิดแยกเป็น ส่วนที่เป็นตัวควบคุม ซึ่งควบคุมการประมวลความรู้และช่วยในการดำเนินการคิดและประเมินผลที่ได้จากการคิดของบุคคล ส่วนของการปฏิบัติงาน ดำเนินงานไปตามแผนที่ได้วางไว้และส่วนที่ทำให้ได้ความรู้ เป็นส่วนที่เลือกความรู้ จำได้ ประมวลความรู้ใหม่ แล้วเปรียบเทียบกับความรู้เดิมเพื่อรับความรู้ใหม่เข้าไปในระบบความรู้

จากทฤษฎีย่อทั้งสามนี้ เป็นการอธิบายกระบวนการคิดที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการเลือกและการตัดแปลงสิ่งแวดล้อมของบุคคล สเตอร์เบอร์เกอร์เชื่อว่าการคิด

วิจารณ์ญาณเป็นการคิดที่อยู่ในส่วนที่เป็นตัวควบคุม ซึ่งควบคุมกระบวนการประมวลความรู้และช่วยให้บุคคลดำเนินการคิดและประเมินผลให้จากการคิด

๓. ทฤษฎีทางสติปัญญาของกิลฟอร์ด

กิลฟอร์ด ได้เสนอโครงสร้างทางสติปัญญา โดยอธิบายว่า ความสามารถทางสมองของมนุษย์ประกอบด้วยสามมิติ คือ มิติด้านเนื้อหา (Content) มิติด้านปฏิบัติการ (Operation) และ มิติด้านผลผลิต (Product) ทั้งสามมิติประกอบเป็นหน่วยจุลภาคจำนวน ๑๒๐ หน่วย แต่ละหน่วยมีสามมิติ นอกจากนี้ กิลฟอร์ดยังได้อธิบายรูปแบบของการคิดแก้ปัญหาโดย ทั่ว ๆ ไปว่า เป็นกระบวนการของความสามารถทางสมอง ๕ ด้านที่ทำงานร่วมกันคือ ๑) การรับรู้และการเข้าใจ ๒) การจำ ๓) การคิดแบบขนาน ๔) การคิดแบบเอกลักษ์ ๕) การประเมินค่า การคิดวิจารณ์เป็นการผสมผสานกันระหว่างองค์ประกอบที่เป็นมิติตามแนวคิดของ กิลฟอร์ดที่อธิบาย เมื่อนุคคลเผชิญปัญหาจากสิ่งแวดล้อม บุคคลจะหาความรู้จักสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของปัญหาและสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหา โดยการแปลงรูปให้เข้ากับความรู้ที่มีอยู่ในส่วนของความจำ จากนั้นจะประเมินกลั่นกรองเพื่อแยกประเภทข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหา และหาทางออกของปัญหา ซึ่งในแต่ละปัญหาอาจมีทางออกหลายทาง โดยกระบวนการแก้ปัญหาหนึ่งอาจใช้การคิดทั้งแบบเอกลักษ์และเอกลักษ์สลับกันเพื่อหาคำตอบ นอกจากนี้เมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบพบว่า องค์ประกอบที่มีความสำคัญสำหรับวิจารณ์ญาณแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. องค์ประกอบด้านพุทธิปัญญา

๒. องค์ประกอบด้านการแก้ปัญหา แบ่งเป็นการคิดแบบเอกลักษ์

๓. องค์ประกอบด้านการประเมิน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกรอบแนวคิดทฤษฎีการคิดอย่าง มีวิจารณ์ญาณ ผู้วิจัย ได้ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางเชาว์ปัญญาของเพียเจท์ มาใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ ซึ่งทฤษฎีพัฒนาการทางเชาว์ปัญญาของเพียเจท์ ได้อธิบายว่า พัฒนาการเป็นผลจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงวุฒิภาวะอันเนื่องมาจากความเจริญทางด้านร่างกายและการได้รับประสบการณ์ต่างๆ พัฒนาการทางสติปัญญาเป็นผลมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อม โดยบุคคลพยายามปรับตัวให้อยู่ในสภาวะสมดุลด้วยการใช้กระบวนการดูดซึม (Assimilation) และกระบวนการปรับให้เหมาะสม (Accommodation) จนทำให้เกิดการเรียนรู้โดยเริ่มจากการสัมผัส ต่อมาเกิดการคิดทางรูปธรรมและพัฒนาไปเรื่อยๆจนเกิดการคิดเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นพัฒนาการช่วงสุดท้ายของเด็กที่มีอายุอยู่ในช่วง ๑๒ ปีขึ้นไป และในงานวิจัยครั้งนี้ ทำการศึกษาแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ซึ่งอยู่ในช่วงวัยที่สามารถคิดในเชิงนามธรรมได้ ซึ่งเป็นพัฒนาการทางสติปัญญาขั้นสูงสุด

๓.๕ กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

การคิดอย่างมีวิจารณญาณประกอบด้วยกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการคิดนับตั้งแต่การกำหนดปัญหาจนถึงประเมินสรุปและตัดสินใจ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักการศึกษา สรุปได้ดังนี้

Watson และ Glaser (๑๙๘๐, อ้างถึงใน สมจินต์ ศรีเมือง, ๒๕๔๘, หน้า ๕๔) กล่าวถึงการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่าประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ องค์ประกอบ ดังนี้

๑. ทักษะ (Attitude) ในการแสวงหาความรู้ กล่าวคือ การมีทัศนคติที่ดีต่อการตั้งคำถามว่าอะไรเป็นปัญหา และยอมรับการแสวงหาหลักฐานมาสนับสนุนสิ่งที่อ้างว่าเป็นจริง

๒. ความรู้ (Knowledge) ในวิธีการของการสำรวจหาแลใช้ข้อมูล กล่าวคือ มีความรู้ต่อข้ออ้างอิง และสรุปหลักฐานหลายๆอย่างที่น่ามาใช้

๓. ทักษะ (Skill) ในการประยุกต์ใช้ความรู้และทัศนคติ

Facione & Facione (๑๙๘๘, อ้างถึงใน สิทธิพล อาจอินทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๔๑) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณว่า ประกอบด้วย

๑. ความสามารถในการแปลความ

๒. การควบคุมตนเองในด้านการคิด

๓. การวิเคราะห์ประเด็นปัญหา

๔. การประเมินปัญหา

๕. ความสามารถในการสรุปอ้างอิง

๖. ความสามารถในการอธิบายความ

Scriven & Paul (๑๙๘๘, อ้างถึงใน สิทธิพล อาจอินทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๕๑) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่า

๑. การกำหนดหรือนิยามปัญหา

๒. การรวบรวมข้อมูลหลักฐานจากแหล่งที่เชื่อถือได้

๓. วิเคราะห์ จัดระบบ กำหนดเกณฑ์ของข้อมูล

๔. การลงสรุปโดยอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ

๕. การประเมินผลการให้เหตุผล

๖. การนำไปประยุกต์ หรือการนำไปปฏิบัติ

Dressel and Mayhew (๑๙๗๕, อ้างถึงใน ทศนัวรรณ ประจันตเสน, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔)

ได้กล่าวถึงความสามารถ ๕ ขั้นตอนของบุคคลที่มีความคิดอย่างมีวิจารณญาณ ไว้ดังนี้

๑. การนิยามปัญหา ประกอบด้วย

๑) การตระหนักถึงความเป็นไปของปัญหา ได้แก่ การล่วงรู้ถึงเงื่อนไขต่างๆที่มีความสัมพันธ์กันในสภาพการณ์ การรู้ถึงความขัดแย้งและเรื่องราวที่สำคัญในสภาพการณ์ การรู้ถึงความขัดแย้งและเรื่องราวที่สำคัญในสภาพการณ์ การระบุจุดเชื่อมต่อที่ขาดหายไปของชุดเหตุการณ์หรือความคิดและการรู้ถึงสภาพปัญหาที่ยังไม่มีคำตอบ

๒) การนิยามปัญหา ได้แก่ การระบุถึงธรรมชาติของปัญหาความเข้าใจถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง และจำเป็นในการแก้ปัญหา นิยามองค์ประกอบของปัญหาซึ่งมีความมุ่งชุกและเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม จำแนกแยกแยะองค์ประกอบของปัญหาที่มีความซับซ้อนออกเป็นส่วนประกอบที่สามารถจัดกระทำได้ ระบุองค์ประกอบที่สำคัญของปัญหา จัดองค์ประกอบของปัญหาให้เป็นลำดับขั้นตอน

๒. การเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการหาคำตอบของปัญหา คือการตัดสินใจว่าข้อมูลใดมีความจำเป็นต่อการแก้ปัญหา การจำแนกแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้กับแหล่งข้อมูลที่ไม่ได้ การระบุข้อมูลใดควรยอมรับ ไม่ยอมรับ การเลือกตัวอย่างของข้อมูลที่มีความเพียงพอและเชื่อถือได้ ตลอดจนการจัดระบบระเบียบของข้อมูล

๓. การระบุข้อตกลงเบื้องต้น ประกอบด้วย การระบุข้อตกลงเบื้องต้นที่อ้างเหตุผลไม่ได้ กล่าวไว้ การระบุข้อตกลงเบื้องต้นที่คัดค้านการอ้างเหตุผล และการระบุข้อตกลงเบื้องต้นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอ้าง

๔. การกำหนด และการเลือกสมมติฐาน ประกอบด้วย การค้นหา การชี้แนะ (Clues) คำตอบปัญหา การกำหนดสมมติฐานต่างๆ โดยอาศัยข้อมูลและข้อตกลงเบื้องต้น การเลือกสมมติฐานที่มีความเป็นไปได้มากที่สุดมาพิจารณาเป็นอันดับแรก การตรวจความสอดคล้องระหว่างสมมติฐานกับข้อมูล และข้อตกลงเบื้องต้น การกำหนดสมมติฐานที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลที่ยังไม่ทราบและเป็นข้อมูลที่จำเป็น

๕. การลงสรุปอย่างสมเหตุสมผล และการตัดสินใจอย่างสมเหตุสมผลของการคิดหาเหตุผล ประกอบด้วย

๑) การลงข้อมูลอย่างสมเหตุสมผล โดยอาศัยข้อตกลงเบื้องต้นสมมติฐานและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การระบุความสัมพันธ์ระหว่างคำกับประพจน์การระบุถึงเงื่อนไขที่จำเป็นและเงื่อนไขที่เพียงพอ การระบุความสัมพันธ์เชิงเหตุผล และการระบุและกำหนดข้อสรุป

๒) การพิจารณาการตัดสินใจอย่างสมเหตุสมผลของกระบวนการที่นำไปสู่ข้อสรุป ได้แก่ การจำแนกการสรุปที่สมเหตุสมผลการสรุปที่อาศัย คำนิยาม ความพึงพอใจ และความอึดใจ

การจำแนกระหว่างการคิดหาเหตุผลที่มีข้อสรุปได้แน่นอนกับการคิดหาเหตุผลที่ไม่สามารถหาข้อสรุปที่เป็นข้อยุติได้

๓) การประเมินข้อสรุปโดย อาศัยเกณฑ์การประยุกต์ใช้ ได้แก่ การระบุเงื่อนไขที่เป็นต้นต่อการพิสูจน์ข้อสรุป การรู้ถึงเงื่อนไขที่ทำให้ข้อสรุปไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้และการตัดสินใจความเสี่ยงของข้อสรุปในลักษณะที่เป็นคำตอบของปัญหา

จากการศึกษากระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ เดรสเซล และเมย์ฮิว มาใช้ในการออกแบบทดสอบวัดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ โดยปรับปรุงแก้ไขให้มีความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย ตามรายละเอียดดังนี้

๑. ความสามารถในการนิยามปัญหา หมายถึงความสามารถในการพิจารณา ข้อมูลประเด็นที่เป็นปัญหา บอกรูปภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ภายใต้ข้อเท็จจริงที่กำหนดให้

๒. ความสามารถในการเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหา หมายถึง ความสามารถพิจารณาความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล พิจารณาความพอเพียงของข้อมูล สามารถจำแนกได้ว่าข้อมูลใดเป็นข้อเท็จจริงหรือเป็นข้อคิดเห็น และเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง

๓. ความสามารถในการตระหนักในข้อตกลงเบื้องต้น หมายถึง ความสามารถในการพิจารณาแยกแยะข้อความ ข้อมูลหรือสถานการณ์ที่กำหนดให้ แล้วระบุได้ว่าข้อความหรือสถานการณ์ใดเป็นข้อตกลงเบื้องต้น และข้อความใดไม่ใช่ข้อตกลงเบื้องต้น

๔. ความสามารถในการกำหนดและเลือกสมมติฐาน หมายถึง ความสามารถในการกำหนดหรือเลือกสมมติฐานจากข้อความหรือสถานการณ์ให้ตรงกับปัญหาในข้อความหรือสถานการณ์นั้น

๕. ความสามารถในการสรุปอย่างสมเหตุสมผล หมายถึง ความสามารถในการคิดพิจารณาข้อความที่เป็นเหตุเป็นผลกัน โดยคำนึงถึงข้อเท็จจริงที่เป็นสาเหตุและความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุทั้งหมดเพื่อลงสรุปได้อย่างสมเหตุสมผล

๓.๕.๑ ลักษณะการแสดงออกของผู้ที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ นักจิตวิทยา นักศึกษา และผู้เชี่ยวชาญ ได้สรุปลักษณะการแสดงออกของผู้ที่มีการคิดอย่างแตกต่างกัน ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดที่น่าสนใจดังนี้

Watson and Glaser (๑๙๖๔, อ้างถึงใน อรุณี รัตนวิจิตร, ๒๕๕๑, หน้า ๘๕) แบ่งลักษณะการแสดงออกของผู้ที่มีการคิดวิจารณ์เป็น ๕ ข้อดังนี้

๑. จำแนกระดับความน่าจะเป็นของข้อสรุปที่คาดคะเนจากสถานการณ์ที่กำหนดให้

๒. จำแนกได้ว่าข้อความใดเป็นข้อตกลงเบื้องต้นที่ต้องยอมรับก่อนมีการโต้แย้งหรืออธิบายข้อความอื่น

๓. จำแนกได้ว่าข้อสรุปใดเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ของสถานการณ์ที่กำหนดให้

๔. จำแนกได้ว่าข้อสรุปใดเป็นลักษณะหรือคุณสมบัติทั่วไปที่ได้จากสถานการณ์ที่กำหนดให้

๕. จำแนกได้ว่าการอ้างเหตุผลใดหนักแน่นน่าเชื่อถือหรือไม่หนักแน่น เมื่อมาพิจารณาตามความสำคัญและความเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหา

Dressel and Mayhew (๑๙๕๔, อ้างถึงวารุณี จังตระกุล, ๒๕๕๐, หน้า ๕๖) แบ่งลักษณะการแสดงออกของผู้ที่มีการคิดวิจารณ์ญาณไว้ ๔ ข้อ ดังนี้

๑. บ่งชี้ประเด็นปัญหาได้

๒. ยอมรับข้อตกลงเบื้องต้นได้

๓. ประเมินจากหลักฐานหรือข้อมูลได้ โดยพิจารณาจากลักษณะประจำของบางสิ่งองค์ประกอบที่ให้ความรู้สึกหรือความลำเอียงในการนำเสนอ การจำแนกข้อมูลว่าจริงหรือเท็จ ความพอเพียงของข้อมูล การพิจารณาตัดสินว่าข้อเท็จจริงใดสนับสนุนข้อสรุป จำแนกหลักฐานที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องได้ และตรวจสอบความสอดคล้องหรือความคงที่ของหลักฐาน

๔. ลงข้อสรุปได้อย่างถูกต้องและมีเหตุผล

เอนนิส (๑๙๘๘, อ้างถึงในสิทธิพล อาจอินทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๑๗) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณสรุปได้ดังนี้ คือด้านการแสดงออกพูด เขียน หรือสื่อความหมาย ความเข้าใจ โดยสื่อความหมายชัดเจนกำหนดประเด็นปัญหาที่แน่นอน โดยพิจารณาสถานการณ์รวมทั้งหมดเป็นผู้ที่มีความรู้ทันสมัยอยู่เสมอ

๑. มองหาทางเลือกหลากหลาย ทางแสวงหาความรู้ต้องแม่นยำให้มากที่สุด

๒. เปิดใจให้กว้างเพื่อพิจารณาทัศนะอื่นๆ

๓. ไม่ด่วนตัดสินใจในกรณีที่เกิดเหตุผลหรือหลักฐานไม่เพียงพอ

๔. ยินยันทุคติหรือจุดเปลี่ยนเมื่อมีหลักฐานหรือเหตุผลเพียงพอ

๕. ดำเนินการอ้างประเด็นปัญหาหรือข้อสรุป

๖. ถามหรือตอบคำถามเกี่ยวกับความชัดเจนและความถูกต้องตามหลักก

๗. วินิจฉัยความน่าเชื่อถือของที่มาของแนวคิดและเหตุผลต่างๆ ได้

๘. ตัดสินใจด้วยการใช้กฎต่างๆ

๙. วินิจฉัยตัดสินค่านิยมต่างๆ

๑๐. ดำเนินการตามระเบียบแบบแผนที่เหมาะสมกับสถานการณ์

นอกจากนั้น ลักษณะของผู้ที่มีความคิดวิจารณ์ญาณสามารถพิจารณาตัดสินข้อความหรือ

เหตุผลต่างๆ ได้ดี เช่น

๑. ตัดสินข้อความที่คลุมเครือในความหมายที่แตกต่างกัน
๒. ตัดสินข้อความที่ขัดแย้งซึ่งกันและกันได้เพื่อประโยชน์ในการตัดข้อความ ที่ขัดแย้ง

ออก

๓. ตัดสินข้อความได้ว่ามีข้อมูลเพียงพหรือไม่
 ๔. ตัดสินข้อสรุปตามที่มีข้อมูลที่สนับสนุนได้
 ๕. ตัดสินข้อความที่เป็นหลักการจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้
 ๖. ตัดสินข้อความว่าน่าเชื่อถือเพียงใด
 ๗. ตัดสินเหตุผลในการสรุปได้
 ๘. ตัดสินว่ามีการกำหนดปัญหาแล้วหรือยัง
 ๙. ตัดสินข้อความที่เป็นข้อตกลงเบื้องต้น
 ๑๐. พิจารณาว่ามีคำนิยามเพียงพหรือยัง
 ๑๑. พิจารณาข้อความที่กระทำโดยผู้เชี่ยวชาญเป็นที่ยอมรับหรือไม่จากข้อมูลข้างต้น
- สามารถสรุปลักษณะของผู้ที่มีการคิดวิจารณ์ญาณไว้ดังนี้
๑. ด้านการระบุประเด็นปัญหา บุคคลควรมีการแสดงโดยการระบุหรือกำหนดประเด็นปัญหาที่ชัดเจนได้
 ๒. ด้านการรวบรวมข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออกโดยการสังเกตปรากฏการณ์ต่างๆ ด้วยความเป็นอุปนิสัย วิจัยจัดตัดสินการรายงานจากการสังเกตได้ รู้จักค้นหาและเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง
 ๓. ด้านการพิจารณาความน่าเชื่อถือของข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออก โดยแสดงถึงข้อจำกัดของข้อมูลได้และไม่ใช้การเดาในการหาข้อเท็จจริง
 ๔. ด้านการระบุลักษณะข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออก โดยการจำแนกความแตกต่างหรือประเภทของข้อมูลได้และสามารถแสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังข้อตกลงเบื้องต้นได้
 ๕. ด้านการตั้งสมมติฐาน บุคคลมีการแสดงออก โดยการให้ความสำคัญกับการตั้งสมมติฐานในการแก้ปัญหาและมีการค้นหาทางเลือกอย่างหลากหลาย
 ๖. ด้านการลงข้อสรุปโดยการให้เหตุผลแบบอุปนัยและนิรนัย บุคคลควรมีการแสดงออก โดยมีความใจกว้าง แสวงหาเหตุผลอยู่เสมอ ความรู้ทันสมัย สามารถคิดอย่างมีเหตุผลจากข้อมูลแล้วสรุปเป็นประเด็นได้ สามารถสังเกต ควบคุม แก้ไขกระบวนการคิดของตนเองได้ และสามารถตัดสินใจลงสรุปเมื่อมีเหตุผลพอ๑) ด้านการประเมินผล บุคคลควรมีการแสดงออกโดยมีการยืนยัน

ข้อสรุป เมื่อมีหลักฐานพอเพียงและพิจารณาข้อสรุปใหม่เมื่อมีหลักฐานหรือเหตุผลเพิ่มเติม

๓.๕.๒ องค์ประกอบการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

Center for Critical thinking (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๐, หน้า ๒๘) จำแนกองค์ประกอบของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ ๗ ประการดังนี้

๑. จุดมุ่งหมาย คือ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการคิด คือคิดเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาหรือคิดเพื่อหาความรู้

๒. ประเด็นคำถาม คือ ปัญหาหรือคำตอบที่ต้องการรู้ คือผู้คิดสามารถระบุปัญหาสำคัญที่ต้องการแก้ไข หรือคำถามสำคัญที่ต้องการรู้คำตอบ

๓. สารสนเทศ คือ ข้อมูล หรือความรู้ต่างๆ เพื่อใช้ประกอบการคิด ข้อมูลต่างๆ ที่ได้มาควรมีความกว้าง ลึก ชัดเจน ชัดหยุ่นได้และมีความถูกต้อง

๔. ข้อมูลเชิงประจักษ์ คือ ข้อมูลที่ได้มานั้นต้องเชื่อถือได้ มีความชัดเจน ถูกต้อง และความเพียงพอในการใช้เป็นพื้นฐานของการคิดอย่างมีเหตุผล

๕. แนวคิดอย่างมีเหตุผล คือ แนวคิดทั้งหลายที่มี อาจรวมถึง กฎ ทฤษฎี หลักการซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีความจำเป็นสำหรับการคิดอย่างมีเหตุผล แนวคิดที่ได้มานั้นต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาหรือคำถามที่ต้องการหาคำตอบ และต้องเป็นแนวคิดที่ถูกต้องด้วย

๖. ข้อสันนิษฐานเป็นองค์ประกอบสำคัญของการคิดอย่างมีเหตุผลเพราะผู้คิดต้องมีความสามารถในการตั้งสันนิษฐานให้มีความชัดเจน สามารถตัดสินใจเพื่อประโยชน์ในการหาข้อมูลมาใช้ในการคิดอย่างมีเหตุผล

๗. การนำไปใช้และผลที่ตามมา เป็นองค์ประกอบสำคัญของการคิดอย่างมีเหตุผล ซึ่งผู้คิดต้องคำนึงถึงผลกระทบ สามารถมองการณ์ไกล มองถึงผลที่ตามมาพร้อมกับนำไปใช้ได้หรือไม่เพียงใด

Scriven&Paul (๑๙๘๘, อ้างถึงใน สิทธิพล อาชอินทร์, ๒๕๕๐, หน้า ๖๕) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ว่า

๑. การกำหนดหรือนิยามปัญหา

๒. การรวบรวมข้อมูลหลักฐานจากแหล่งที่เชื่อถือได้

๓. วิเคราะห์ จัดระบบ กำหนดเกณฑ์ของข้อมูล

๔. การลงสรุปโดยอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ

๕. การประเมินผลการให้เหตุผล

๖. การนำไปประยุกต์ หรือการนำไปปฏิบัติ

๓.๕.๓ พฤติกรรมของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

ฮานาเดค (๑๙๗๖, อ้างถึงใน นารี เจนสาริกร, ๒๕๔๘, หน้า ๔๕) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณสรุปได้ดังนี้

๑. เปิดใจยอมรับความคิดใหม่ๆ
๒. ไม่ได้แข็งในเรื่องใดๆ ถ้ายังไม่ทราบรายละเอียดข้อมูลของเรื่องนั้น
๓. ทราบว่าเมื่อไรที่จำเป็นต้องได้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา
๔. จำแนกระหว่างข้อสรุปที่อาจจะจริง กับข้อสรุปที่ต้องเป็นจริง
๕. ยอมรับว่าคนเรานั้นมีความคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับความหมายของคำ
๖. พยายามหลีกเลี่ยงความผิดพลาดในการให้เหตุผล
๗. พยายามถามทุกๆ สิ่งที่ไม่เข้าใจ
๘. พยายามจำแนกความคิดด้วยอารมณ์ออกจากความคิดด้วยเหตุผลเชิงตรรกวิทยา
๙. พยายามสร้างคำใหม่ๆ เพื่อจะได้เข้าใจเมื่อผู้อื่นกล่าวถึง ตลอดจนสามารถนำ

ความคิดของตนเองเสนอผู้อื่นให้เข้าใจชัดเจน

เบเยอร์ (๑๙๙๕, อ้างถึงใน รำพึง กลิ่นกลาง, ๒๕๕๓, หน้า ๑๑๒) กล่าวว่าลักษณะของผู้มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้แก่

๑. คิดตั้งคำถาม
๒. วิเคราะห์ข้อสันนิษฐาน
๓. ให้เหตุผล สามารถหาข้อยุติจากข้อเสนอหรือหลักฐานที่มีอยู่หลากหลาย
๔. รู้จักใช้มุมมองต่างๆ ในการตีความ เพื่อให้เข้าใจได้ดีขึ้น
๕. ใจกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เคารพต่อเหตุผลยอมเปลี่ยนจุดยืนเมื่อมีเหตุผลที่ดีกว่า
๖. แยกแยะหาข้อสรุป หรือข้อคิดเห็นที่ตั้งอยู่บนหลักความจริงที่เชื่อถือได้ มีความแม่นยำ สามารถถกเถียงอย่างสร้างสรรค์

กล่าวโดยสรุปแล้วพฤติกรรมของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณนั้นประกอบด้วย การเปิดใจยอมรับความคิดใหม่ๆ ไม่ได้แข็งโดยไม่มีเหตุผล จำแนกข้อสรุปที่เป็นจริงและอาจจะเป็นจริง ใช้มุมมองต่างๆ ในการตีความ ให้เหตุผลจากหลักฐานที่มีอยู่

๓.๖ ประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

อุษณีย์ อนุรุทวงศ์ (๒๕๔๕) กล่าวถึงประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ดังนี้

๑. ให้เข้าใจที่จะประเมินข้อมูล

๒. มีความเข้าใจสิ่งที่ถูกเอ่ยอ้าง

๓. สามารถแยกแยะความแตกต่างว่า อะไรคือความรู้ อะไรคือความจริง และอะไรเป็นเพียงความคิดเห็น

๔. รู้จักประมวลข้อมูล ประมวลความคิด

๕. รู้จักจัดลำดับข้อมูล

๖. รู้จักสรุปเหตุผลข้อมูลหรือประเด็นต่างๆ

๗. มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ

๘. รู้จักตั้งเป้าหมาย

๙. มีความสามารถเชิงเปรียบเทียบ

๑๐. สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ดี

สรุปได้ว่าประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณญาณคือ สามารถจัดระบบข้อมูล เพื่อให้การคิดเป็นระบบมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังฝึกให้เป็นผู้ที่มีเหตุผลรู้จักเลือกแหล่งข้อมูลและสามารถแยกแยะระหว่างข้อเท็จจริงกับข้อคิดเห็น อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมทักษะด้านการประเมินด้วย

๓.๗ สรุป

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบมหวกทกโบช่วยพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และช่วยในการจัดระบบความคิด ช่วยลดระยะเวลาในการระดมความคิด สามารถพัฒนาได้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ผู้ที่ได้รับการพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณญาณ จะเป็นผู้ที่มีทักษะในการแก้ไขปัญหา มีเหตุผลซึ่งผู้สอนควรจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดอย่างเหมาะสม

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาท กับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

๔.๑ เปรียบเทียบความหมาย

๔.๑.๑ ความเหมือน

โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ได้อธิบายความหมายและสรุปใจความว่าการใช้ความคิดให้ถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระบบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่ตั้งนั้นๆนั้นเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะออกวิเคราะห์หาคำด้วยปัญหาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆหรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ที่สอดคล้องแห่งเหตุปัจจัย

๔.๑.๒ ความแตกต่าง

โยนิมณสิการในพุทธปรัชญาเถรวาท โยนิโสมนสิการมีลักษณะจุดสหพชายามและมีลักษณะจะถือเอาให้ได้ ส่วนปัญหานั้นมีลักษณะตัดให้ขาดอุปมาเปรียบเหมือนการเกี่ยวข้าว มือข้างหนึ่งรวรวงข้าวถือไว้ มือข้างหนึ่งถือเกี่ยวเกี่ยวรวงข้าวตัดกระชากให้ขาด ฉะนั้น โยนิโสมนสิการมีลักษณะถือเอาถือเป็นการจัดระเบียบความคิดให้เป็นระบบและใช้ปัญญาตัดให้ขาด คลงใจ แก้ไขปัญหาที่ประสบให้เด็ดขาดแน่นอนลงไป

การคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นวิธีการคิดที่มุ่งเน้น การคิดที่หลากหลายแง่มุมและรอบด้าน โดยจัดระบบวิธีคิดเป็นขั้นตอนเพื่อความสะดวกในการรวบรวมความคิด โดยใช้สีของหมวกเป็นตัวแทนในการคิดแต่ละด้าน การฝึกคิดตามสัญลักษณ์สีของหมวกสรุปได้ว่าเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการกำหนดบทบาทในการคิดเพื่อลดความสับสนโดยใช้สีเป็นตัวแทนในการคิดซึ่งมีความหมายในแต่ละสี ได้แก่ หมวกสีขาวย การคิดด้านข้อมูล ที่เป็นความจริง อาจเป็นตัวเลข สถิติ หมวกสีแดง การคิดด้านอารมณ์ความรู้สึก หมวกสีน้ำเงิน การคิดด้านสิ่งที่เป็นอย่างอื่นตรงข้าม ขอบกพร่อง หมวกสีเหลือง การคิดด้านบวก ความดีงาม ประโยชน์ ข้อดี หมวกสีเขียวการคิดริเริ่ม มุมมองใหม่ สิ่งใหม่ๆ หมวกสีฟ้า การควบคุมการคิดให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๔.๒ เปรียบเทียบความสำคัญ

๔.๒.๑ ความเหมือน

โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นมูลรากของกุศลธรรมทั้งหมด เป็นองค์ประกอบภายในที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เป็นตัวนำแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัฏฐากิยมรรค เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วเจริญยิ่งขึ้นมีความแกร่ง มีความสามารถจริงจังเลย ความสามารถพิเศษ ที่สามารถทำให้เกิดความสำเร็จ มรรคผลทางจิต เกิดการ ปฏิบัติการเรียนรู้ อริยะสัจ เรียนรู้เหตุแห่งทุกข์ แล้วก็กำจัดประหาร มีปหานปราน มีการทำลาย มีการกำจัดต้นตอ สมุทัย ตัวกิเลส ตัวคั่นหนี่งแท้จริง อันนี้เป็นเป้าหมายหลักเป็นเนื้อแท้ เกิดประสบการณ์ชีวิตทางสร้างสรรค์ ประสบการณ์ย่อม ประกอบด้วยความรู้ที่สันทัด และทักษะซึ่งผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเอง พัฒนาสังคม ปรับตัวเข้ากับภาวะของสังคมได้เป็นอย่างดี การจัดการเรียน การสอนอย่างเป็นระบบแก้ปัญหาและประสานความร่วมมือกับผู้อื่นกับความคล่องแคล่วชำนาญในการปฏิบัตินั้นจนเกือบเป็นลักษณะนิสัย บุพผา กุมมานนถ์ (๒๕๒๕, หน้า ๓๖)

๔.๒.๒ ความแตกต่าง

โยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาเถรวาทการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เป็นมูลรากของกุศลธรรมทั้งหมด เป็นองค์ประกอบภายในที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เป็นตัวนำแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัฏฐากิยมรรค เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วเจริญยิ่งขึ้นพฤติกรรมของมนสิการ หมายความว่า มีการงานขึ้นที่จิต มนสิ นี้คือ "ที่จิต หรือ ในจิตวิญญาณ ในจิตในใจ" การะก็คือมัน ได้เกิดการงาน มันได้เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตแล้ว "มนสิการ" นี้ในพระไตรปิฎก เล่ม ๒๔ ข้อ ๖๑ และ ๖๒ พระพุทธเจ้า คริสท์ไวโน อวิชาสูตรและคัมภัสสูตราว่า "อาหารของ การทำไว้ในใจ โดยแบบกาย คือ ศรัทธา อาหารของศรัทธาคือ การได้ฟังสัตถธรรม และอาหารของ การฟังสัตถธรรม คือ การคบสัตนุรุษ ดังนั้น การคบสัตนุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมยังการฟังสัตถธรรมให้บริบูรณ์ การฟังสัตถธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมยัง ศรัทธา ให้บริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ย่อมยัง การทำไว้ในใจโดยแบบกายให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น คนที่ "ทำใจในใจ" หรือ "การทำไว้ในใจ"โดยภาษาเพียงครคระ "ทำใจในใจ" โดยเข้าใจว่าวิธีการก็คือ ไปนั่งสะกดจิต ไปนั่งสมาธิแบบฤาษี เสร็จแล้วก็ไปคิด พอเข้าไปอยู่ในภวังค์ เป็นถนแบบฤาษี เข้าไปอยู่ภวังค์ แล้วก็ พยายามที่จะมีสติ พยายามที่จะใช้ความนึกคิดอยู่ในภวังค์นั้น เมื่อขบคิดได้แล้ว ก็ถือว่า มีปัญญาอันแบบกาย ที่จริง นั้นเป็นเพียง ความนึกคิดในภวังค์นั้น ขบคิดขบคิดอยู่ในภพ เหมือนกับเรานั่งขบคิด คอนเซนเทรต ใช้สมาธิ ที่นั่งเพ่ง การขบคิดเฉงๆ แค่นี้ มันไม่ใช่ มนสิการ มันเป็นการคิด มันเป็นเพียง การเกิดผล ของความนึกคิด เท่านั้น มันไม่ใช่ ลักษณะของ "มนสิการ" ที่แท้จริง

การคิดอย่างมีวิจารณญาณของเฮ็ดเวิร์ด เดอ โบโน การพัฒนาให้คนให้เป็นพลเมืองดี เป็นวิชาที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมตลอดจนเข้าใจการดำรงชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหา และเลือกปฏิบัติต่อสถานการณ์ต่างๆ อย่างเหมาะสม ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขในสังคมนั้น การประเมินผลจะใช้วิธีการต่างๆ เช่น การสังเกต การสอบถาม การตรวจ ผลงาน การทดสอบ ศัตรูที่สำคัญของการคิดคือ ความยุ่งยากซับซ้อนเพราะจะนำไปสู่ความสับสน เวลาที่การคิดเป็นไปอย่างชัดเจนและไม่ยุ่งยาก การคิดก็สนุกและมีประสิทธิภาพมากขึ้น วิธีคิดแบบหมวกหกใบมีเป้าหมายสำคัญคือ ทำให้การคิดง่ายขึ้น โดยผู้คิดรับมือกับเรื่องหนึ่งเรื่องเดียวในแต่ละครั้ง ช่วยให้ผู้คิดสามารถจัดการแต่ละอย่างแยก จากกัน นอกจากนั้นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งของวิธีคิดแบบหมวกหกใบนี้ก็คือเพื่อให้มีการสลับเปลี่ยนแนวความคิดบ้าง วิธีคิดเช่นนี้มีประโยชน์มากที่สุด ถ้าทุกคนในกลุ่มหรือในองค์กรมีความเข้าใจเรื่องนี้ตรงกัน และร่วมมือกันสวมบทบาทสมมติ ทำตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ก็จะช่วยลดการประชุมที่มีการถกเถียง กันตลอดเวลา และสามารถนำพาทุกคนไปสู่จุดมุ่งหมายหลักของตน และขององค์กร ได้ด้วยการคิดอย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับคำกล่าวที่ว่า “เมื่อใดที่เราเปลี่ยนความคิดได้ เมื่อนั้นเราก็เปลี่ยนวิถีชีวิตได้”

๔.๓ เปรียบเทียบการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

๔.๓.๑ ความเหมือน

ได้อธิบายความคิดแบบ โยนิ โสมนสิการ ได้ ๑๐ ข้อ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ เป็นการฝึกการใช้การใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ สามารถคิดอย่างมีเหตุผลจากข้อมูลแล้วสรุปเป็นประเด็นได้ สามารถสังเกต ควบคุม แก้ไขกระบวนการคิดของตนเองได้ และสามารถตัดสินใจลงสรุปเมื่อมีเหตุผลพอ ส่วนการคิดของเฮ็ดเวิร์ดเดอโบโนนั้นว่าเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการกำหนดบทบาทในการคิดเพื่อลดความสับสน โดยใช้สีเป็นตัวแทนในการคิดซึ่งมีความหมายในแต่ละสี ได้แก่ หมวกสีขาว การคิดด้านข้อมูล ที่เป็นความจริง อาจเป็นตัวเลข สถิติ หมวกสีแดง การคิดด้านอารมณ์ ความรู้สึก หมวกสีดำ การคิดด้านลบสิ่งที่เป็นอันตราย ข้อบกพร่อง หมวกสีเหลือง การคิดด้านบวก ความดีงาม ประโยชน์ ข้อดี หมวกสีเขียวการคิดริเริ่ม มุมมองใหม่ สิ่งที่แปลกใหม่ หมวกสีฟ้า การควบคุมการคิดให้เป็น ไปใน ทิศทางเดียว

๔.๓.๒ ความแตกต่าง

การใช้ความคิดให้ถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระบบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่สิ่งนั้นๆมันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะออกวิเคราะห์คู่ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆหรือปัญญานั้นๆ ตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคณหาอุปาทานของคนเข้าจับ

การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของเฮ็คเวิร์ด เคอ โบน

พฤติกรรมของบุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณนั้นประกอบด้วย การเปิดใจยอมรับความคิดใหม่ๆ ไม่ได้แข็ง โดยไม่มีเหตุผล จำแนกข้อสรุปที่เป็นจริงและอาจจะเป็นจริง ใช้มุมมองต่างๆกันในการตีความ ให้เหตุผลจากหลักฐานที่มีอยู่ เริ่มแต่ นำความเข้าใจตามแนวศรัทธาไปเป็นพื้นฐาน ในการใช้ความคิดอย่างอิสระ ด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และทำให้ปัญญาเจริญยิ่งขึ้น จนกลายเป็นญาณทัสสนะ คือ การรู้การเห็นประจักษ์ ในที่สุด เป็นวิธีการคิดที่มุ่งเน้นการคิดที่ หลากหลายแง่มุมและรอบด้าน โดยจัดระบบวิธีคิดเป็นขั้นตอนเพื่อความสะดวกในการรวบรวมความคิด โดยใช้ศัพท์ของหมวกเป็นตัวแทนในการคิดแต่ละด้าน การฝึกคิดตามสัญลักษณ์ศัพท์ของหมวก

การฝึกคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณอยู่เสมอ จะทำให้ผู้เรียนรู้จักใช้เหตุผลพิจารณาใคร่ครองอย่างรอบคอบ ช่อมทำให้เป็นคนใจกว้าง ยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากคนได้ นอกจากนี้ยังรู้จักการหาแนวทางแก้ปัญหาด้วยการค้นหาความรู้ ทำให้เป็นคนมีความรู้อย่างกว้างขวาง ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้จักเรียนสามารถนำกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

๔.๔ เปรียบเทียบประโยชน์ของโยนิโสมนสิการ

๔.๔.๑ ความเหมือน การดำเนินชีวิตประจำวัน คนเราย่อมต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ มากมาย การนำวิธีคิดแบบ โยนิโสมนสิการ ๑๐ วิธี นั้นสามารถนำมา ใช้เพื่อคิดแก้ปัญหาในสถานการณ์นั้น ๆ จะทำให้ตัดสินใจได้ด้วยความมั่นใจและเกิดความภูมิใจในตนเอง อีกทั้งยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ส่วนประโยชน์ของแฮคเวิร์ดเคอ โบนนั้นก็ให้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้ถ้ามีความคิดที่ดีและเป็นระบบ

๔.๔.๒ ความแตกต่าง

โยนิโสมนสิการมีหลายวิธีที่ใช้ประโยชน์ได้ทั้งกำจัดอวิชชาและบรรเทาต้นเหตุไปพร้อมกัน ได้ แบ่งได้ ๑๐ วิธี กล่าวคือ

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
๓. วิธีคิดแบบสามัญญลักษณ์
๔. วิธีคิดแบบอริยสัง หรือคิดแบบแก้ปัญหา
๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์
๖. วิธีคิดแบบเห็นคุณ โทษและทางออก
๗. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม
๘. วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม
๙. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท

การคิดอย่างมีวิจารณญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

ประโยชน์ของแอดเวิร์ด เดอ โบ โน มีดังนี้

๑. ง่ายต่อการเรียนรู้และการใช้ และกระตุ้นความสนใจได้ดี การใช้หมวกจริงหรือ ภาพหมวกและสีต่างกัน มีส่วนช่วยอย่างมาก

๒. ทำให้เหลือเวลาสำหรับความคิดสร้างสรรค์อย่างแท้จริง

๓. ยินยอมให้แสดงออกในที่ประชุมได้อย่างถูกต้องเปิดเผยซึ่งความรู้สึกรหรือสัญชาติญาณ โดยไม่ต้องเกรงใจว่าจะไม่เหมาะสมแต่อย่างใด

๔. ทำให้สามารถคิดแบบใดแบบหนึ่ง ได้อย่างเต็มที่โดยไม่สับสนปนเปกับความคิดหมวกตอนในเวลาเดียวกัน

๕. ทำให้สามารถเปลี่ยนแบบความคิดได้ง่ายและตรงไปตรงมาโดยไม่ล่วงเกินใครด้วยการเปลี่ยนสีหมวก

๖. ทำให้ผลรวมระดมความคิดทุกคน สามารถใช้หมวกแต่ละสีได้ครบทุกสีแทนที่จะคิดแต่เพียงสีเดียวด้านเดียวตามปกติ

๗. เป็นการแยกทิวออกไป แล้วปล่อยความคิดใหม่อิสระภาพทางความคิดได้อย่างเต็มที่

๘. ทำให้สามารถจัดลำดับการระดมความคิดให้เหมาะสมที่สุดกับหัวข้อ

๙. ป้องกันมิให้เกิดการโต้เถียงกันไปมาในที่ประชุมเพื่อฝ่ายต่าง ๆ จะได้สามารถร่วมกัน

คิดอย่างสร้างสรรค์

๑๐. ทำให้การประชุมสามารถผลิตผลงานออกมาดีขึ้น

๔.๕ เปรียบเทียบหลักคำสอนโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนา

๔.๕.๑ ความเหมือน ถ้าคิดอย่างมีเหตุผลก็จะสามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกอย่างอย่างมีสติ และการแก้ปัญหาที่จะช่วยลดระยะเวลาในการระดมความคิด สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๔.๕.๒ ความแตกต่าง

จะเห็นได้ว่า โยนิโสมนสิการมีความแตกต่างจากปัญญา กล่าวคือ โยนิโสมนสิการมีลักษณะอุตสาหกรรมและมีลักษณะจะถือเอาให้ได้ ส่วนปัญญานั้นมีลักษณะคิดให้ขาด อุปมาเหมือนการเกี่ยวข้าว มือข้างหนึ่งรวบรวงข้าวถือไว้ มือข้างหนึ่งถือเคียวเกี่ยวรวงข้าวให้ขาด ฉะนั้น โยนิโสมนสิการมีลักษณะถือเอาคือเป็นการจัดระเบียบความคิดให้เป็นระบบและใช้ปัญญาตัดขาดตกลงใจแก้ปัญหาที่ประสบให้เด็ดขาดแน่นอนลงไป ฉะนั้น โยนิโสมนสิการนั้นมิได้เป็นแนวคิดจรจาดานแต่ปัญญานั้นมีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น

คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน

การจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหวมกหกใบช่วยพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และช่วยในการจัดระบบความคิด ช่วยลดระยะเวลาในการระดมความคิด สามารถพัฒนาได้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ผู้ที่ได้รับการพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ จะเป็นผู้ที่มิทักะในการแก้ไขปัญหา มีเหตุผลซึ่งผู้สอนควรจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดอย่างเหมาะสม

๔.๖ เปรียบเทียบหลักคำสอนโยนิโสมนสิการในอรรถถา

๔.๖.๑ ความเหมือน ส่วนโยนิโสมนสิการที่ปรากฏในชั้นอรรถถานั้น ก็ได้แตกต่างกันไป จากพระไตรปิฎกคุณประโยชน์ของการหลุดพ้นจากความทุกข์และเข้าสู่พระนิพพาน ส่วนในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้แสดงไปในลักษณะของการถามปัญหากันระหว่างพระนาคเสน และพระเจ้ามิลินท์ ดังนั้นจึงมีส่วนของโยนิโสมนสิการที่เน้นอธิบายให้เห็นถึงลักษณะที่แตกต่างว่า โยนิโสมนสิการมิใช่ตัวปัญญามีความแตกต่างจากปัญญาอย่างไร แต่ก็ไม้อาจจะขาดจากปัญญาได้ ทั้งสองอย่างนี้จึงเหมือนกับหลักการและการปฏิบัติ

โยนิโสมนสิการที่ปรากฏในส่วนของพระวินัยปิฎกพระพุทธองค์ทรงมุ่งแสดงเพื่อที่จะให้ภิกษุ ภิกษุณีได้เห็นถึงหนทางที่จะทำให้บรรลุมรรคนิพพานได้ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงโยนิโสมนสิการ ในแง่ของการปฏิบัติก็ว่าได้ ดังที่ปรากฏครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ครีวีสถึงหลักคำสอนเรื่องโยนิโสมนสิการเพื่อให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ การคิดอย่างนี้เป็นการที่ต้องใช้สมาธิที่มั่นคง ไม่ปล่อยอารมณ์ให้เป็นไปตามกระแสรบกวนภายนอก พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมข้อ

โยนิโสมนสิการร่วมกับหลักธรรมข้ออื่น พร้อมทั้งยังทรงสรรเสริญถึงหลักธรรมของโยนิโสมนสิการในฐานะที่เป็นการคิดในทางที่ถูกต้อง อันเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญาและสัมมาทิฐิ มีปัญญาอันบริสุทธิ์ และยังเป็นพื้นฐานที่จะให้เกิดหลักธรรมที่ต้งาม เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม อันจะก่อให้เกิดความสุขสูงสุดในชีวิต

๔.๖.๒ ความแตกต่าง การใช้ความคิดสืบสาวตลอดสาย การคิดอย่างมีระเบียบ การรู้จักคิดพิจารณาด้วยอุบาย การคิดแยกแยะสามารถจัดระบบข้อมูล เพื่อให้การคิดเป็นระบบมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังฝึกให้เป็นผู้ที่มีเหตุผลรู้จักเลือกแหล่งข้อมูลและสามารถแยกแยะระหว่างข้อเท็จจริงกับข้อคิดเห็น อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมทักษะด้านการประเมินด้วย

๔.๖ เปรียบเทียบการคิดในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอโบโนแบบหมวกหกใบ

๔.๖.๑ ความเหมือน เหตุ ต้นเหตุ แหล่งเกิด ปัญญาอุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ถึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบทอดกันมาว่า การทำในใจ โดยแยกคาย เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ให้ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมาย

๔.๖.๒ ความแตกต่าง พุทธปรัชญาเถรวาทขณะคิดพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาภายในตน ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วย โยนิโสมนสิการคือรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้และเป็นข้อมูลสำหรับสติเพื่อจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทางกิจต่างๆ โยนิโสมนสิการจะช่วยแบ่งเบา แก่ทุกข์ปัญหาให้ลดลงและทำให้เกิดคุณภาพทางอารมณ์อย่างใหม่ขึ้นทดแทน ส่วนการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบ โน เป็นเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบเป็นวิธีที่ง่าย เป็นการคิดอย่างรอบด้านเวลาหนึ่งๆ ได้เต็มที่ ลดอคติการยึดติดและเชื่อมั่นในความคิดของตนเป็นใหญ่ สามารถให้คนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันคิดไปพร้อมๆ กันได้ และเป็น การสร้างกฎระเบียบในการใช้ความคิดร่วมกันระหว่างคนหลายคนกรรมนั้น เมื่อจำแนก ตามคุณภาพ หรือตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ แบ่งได้ ๒ อย่างคือ

๑. อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ

๒. กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ

ถ้าจำแนกตามทวารคือทางที่ทำการ หรือทางแสดงออกของกรรม จัดเป็น ๓ คือ

๑. กายกรรม กรรมทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย
๒. วาจากรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา
๓. มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ

๔.๘ สรุปเปรียบเทียบเรื่องโยนิโสมนสิการในพุทธปรัชญาอรรถวาทและการคิดอย่างมี วิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ดเดอโบโนนั้น

ว่า ถ้าบุคคลทั้งหลายมี โยนิโสมนสิการ อันหมายถึงการที่บุคคลรู้พิจารณา ใคร่ครวญ ใคร่ตรอง ให้รู้ถึงต้นเค้าสาเหตุที่แน่ชัด บุคคลก็สามารถที่จะรู้ว่าความเป็นจริงเป็นเช่นไร เมื่อรู้ก็ทำให้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง เช่นเดียวกับการที่บุคคลละเมิด อินทริยสังวรศีล ก็เพราะละเมิดต่อการมี โยนิโสมนสิการ เพราะไม่รู้จักพิจารณา ใคร่ครวญ ถึงได้ไม่เห็นความเป็นจริงแล้วหลง กระทำผิดคือการละเมิดอินทริยสังวรศีล แต่ถ้าบุคคลมีโยนิโสมนสิการ พิจารณาโดยแยกขาด เห็นตามความจริง เสีย ก็สามารถที่จะละสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายได้

ปรัชญาสายตะวันออกทุกสำนักก็มีฐานกำเนิดมาจากศาสนาและเป้าหมายสูงสุดรวมทั้งวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดตามทฤษฎีของแต่ละศาสนานั้นถือว่าเป็นหลักปรัชญาของศาสนา นั้นๆ พุทธปรัชญาเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิต โดยตรงของคนที่เกิดมาบนโลก จะปฏิเสธมิได้ว่าไม่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เลย เช่น เรื่องอริยสัจ ๔ ที่บอกถึงความจริงของชีวิต วิธีการคิดและการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาชีวิตอย่างเป็นระบบแบบวิทยาศาสตร์ กฎ ไตรลักษณ์ ที่บอกถึงสรรพสิ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่มีผู้บังคับบัญชา ครั้นครั้นครั้นถึงกฎธรรมชาตินั้นย่อมสามารถควบคุมจิตใจตนเองได้และกฎแห่งกรรมที่สอนให้มนุษย์รับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนกระทำไปไม่ว่าดีหรือชั่ว ประการสำคัญที่สุด พุทธปรัชญา กระตุ้นให้มนุษย์แสวงหาความรู้สัจธรรมด้วยความพยายามของตัวเอง ไม่ให้พึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ให้กราบไหว้วิงวอน โดยที่ตัวเองมิได้ลงมือกระทำ ถ้ามนุษย์พยายามด้วยตนเอง จะถึงที่สุดแห่งทุกข์ประสบความสงบสุขได้แน่นอน พุทธปรัชญาจึงถือว่าเป็นมนุษย์นิยมที่เน้นการปฏิบัติเป็นฐาน

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาพบว่า ความหมายโยนิโสมนสิการในพุทธศาสนาเถรวาท คือการทำในใจให้แยกคาย เป็นการคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างดั่งแท้ขอบเขตของโยนิโสมนสิการ ก็นอกจากนี้แล้ว ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรมการติดตามหลักความดีงามและหลัก ความจริงต่างๆ ที่ตนได้ศึกษาหรือรับการอบรมสั่งสอนมา ความรู้ความเข้าใจคืออยู่แล้ว เช่น คิดในทางที่จะเป็นมิตรคิดรักคิดปรารถนาดีมีเมตตา คิดที่จะให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูล คิดในทางที่จะเข้มแข็ง ทำการจริงจังไม่ย่อท้อ เป็นต้น ซึ่งไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดขึ้นไปจนถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ ปัญญาละเอียดประณีต

โยนิโสมนสิการเป็นบุพนิมิตให้กับมองปัญหานั้นด้วยความมั่นใจได้โดยปราศจากความกังวลใดๆทั้งสิ้น ความหมายโยนิโสมนสิการในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลายนั้น จะช่วยให้เข้าใจรากศัพท์ บริบท สาระบบการตีความได้อย่างถูกต้องตามหลักเกณฑ์ปรกฏ อันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปศึกษาโยนิโสมนสิการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด โดยหลักคำสอนทั้งหมดล้วนดำเนินไปสู่เป้าหมายสุดท้าย คือปัญญาทั้งสิ้น ดังนั้นการที่เข้าถึงปัญญาได้นั้นจะต้องอาศัยวิถีคิดที่ถูกต้อง ครบถ้วนสมบูรณ์นั้นคือวิถีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการแบบต่างๆ สรุปได้เป็น ๒ คือ โยนิโสมนสิการเพื่อความรู้อย่างตามสภาวะ ซึ่งมีลักษณะที่แน่นอนเป็นอย่างเดียว และโยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ซึ่งมีลักษณะแยกกันไปได้หลากหลายนั้น มีจุดแยกอยู่ที่ขณะตั้งต้นความคิด และสติอาจมีบทบาทสำคัญในการเลือกทางแยกที่จุดตั้งระหว่างโยนิโสมนสิการแบบต่างๆนี้ เช่นเดียวกับที่สติสามารถเลือกกระหว่างโยนิโสมนสิการกับโยนิโสมนสิการ

คนทั่วไปซึ่งได้สั่งสมความเคยชินให้จิตมีนิสัยแห่งการคิดในแนวทางของการสนองตัณหาหรือคิดโดยมีความไม่ชอบใจเป็นพื้นฐานมาเป็นเวลายาวนาน วิถีโยนิโสมนสิการแบบต่างๆนี้ จะเริ่มเป็นเครื่องฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่จิต การสร้างนิสัยใหม่นี้ อาจจะต้องการใช้เวลานาน

บ้าง เพราะนิสัยเดิมเป็นสิ่งที่ได้ตั้งสมมานานคนละเป็นสิบๆปี แต่เมื่อได้ฝึกขึ้นบ้างแล้วก็ได้ผล
 คุ่มค่า เพราะเป็นการที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้แก้ปัญหาคับความทุกข์ได้แม้จะยังไม่ได้สมบุญก็ได้
 ยิ่งพอเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุล และได้มีทางออกในยามที่ถูกความกิดตามแนวนิสัยเดิมชัก
 นำไปสู่ความอับจน ความทุกข์ และปัญหาบีบคั้นต่างๆ

อนึ่ง พึงทราบ่วิธี โยนิ โสมนสิการแบบต่างๆถึงจะมีมากอย่าง ก็สรุปลงได้เป็น ๒
 ประเภทเท่านั้น คือ

๑. โยนิ โสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริงตรง
 ตามสภาวะแท้ๆ เน้นที่การ ขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิอาจะเรียกว่า โยนิ โส
 มนสิการระดับสังฆธรรม

๒. โยนิ โสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศล
 ธรรมต่างๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหาคือ เป็นเครื่องนำไปสู่โลกีย์สัมมาทิฐิ อาจะเรียกว่า โยนิ โส
 มนสิการระดับจริยธรรม วิธี โยนิ โสมนสิการต่อไปนี้ บางอย่างใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองประเภท
 ในที่นี้จะยังไม่แยกกลุ่มไว้ จะยกมาแสดงทีละอย่างตามลำดับที่
 เห็นสมควร และชี้แจงประโยชน์เป็นข้อๆไปหรือให้ผู้อ่านพิจารณาตนเอง ซึ่งก็จะแยกได้โดยไม่มียาก

การศึกษาการคิดอย่างมีวิจารณญาณของเฮ็คเวิร์ค เดอ โบ โน กล่าวถึงพฤติกรรมของ
 บุคคลที่มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณสรุปได้ดังนี้ คือด้านการแสดงออกพูด เขียน หรือสื่อความ
 หมายความว่าเข้าใจ โดยสื่อความหมายชัดเจนกำหนดประเด็นปัญหาที่แน่นอนโดยพิจารณา
 สถานการณ์รวมทั้งหมดเป็นผู้ที่มีความรู้ทันสมัยอยู่เสมอ นอกจากนั้น ลักษณะของผู้ที่มีความคิด
 วิจารณญาณสามารถพิจารณาตัดสินข้อความหรือเหตุผลต่างๆ ได้ดี เช่น

๑. ตัดสินข้อความที่คลุมเครือในความหมายที่แตกต่างกัน
๒. ตัดสินข้อความที่ขัดแย้งซึ่งกันและกันได้เพื่อประโยชน์ในการตัดข้อความที่ขัดแย้ง

ออก

๓. ตัดสินข้อความได้ว่ามีข้อมูลเพียงพอหรือไม่
๔. ตัดสินข้อสรุปตามที่มีข้อมูลที่สนับสนุนได้
๕. ตัดสินข้อความที่เป็นหลักการจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้
๖. ตัดสินข้อความว่าน่าเชื่อถือเพียงใด
๗. ตัดสินเหตุผลในการสรุปได้
๘. ตัดสินว่ามีอาการกำหนดปัญหาแล้วหรือยัง
๙. ตัดสินข้อความที่เป็นข้อตกลงเบื้องต้น
๑๐. พิจารณาวามีค่านิยมเพียงพอหรือยัง

๑๑. พิจารณาข้อความที่กระทำโดยผู้เชี่ยวชาญว่าเป็นที่ยอมรับหรือไม่

สรุปเปรียบเทียบเรื่อง โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดอย่างมี
 วิจารณ์ญาณของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน คือ ต้องมีความรู้จักคิด คิดถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ โยนิโส
 มนสิการมีลักษณะถือเอาถือเป็นการจัดระเบียบความคิดให้เป็นระบบและใช้ปัญญาตัดให้ขาด คกลง
 ใจ แก้ไขปัญหาที่ประสบให้เด็ดขาดแน่นอนลงไปก็มีความเหมือนกับแนวคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ
 ของเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน คือ การคิดอย่างเป็นระบบ คิดอย่างมีเหตุผลก่อนจะลงมือปฏิบัติ

โยนิโสมนสิการนั้นมีลักษณะให้อุตสาหกรรมมีความพยายามความเพียรมีความเหมือนกับ
 แนวคิดเอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน คือการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบช่วยพัฒนา
 ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และช่วยในการจัดระบบความคิด ช่วยลดระยะเวลาในการระดมความคิด
 สามารถพัฒนาได้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้ด้วย
 ตนเอง ผู้ที่ได้รับการพัฒนาการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ จะเป็นผู้ที่ทักษะในการแก้ไขปัญหา มี
 เหตุผลซึ่งผู้สอนควรจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดอย่างเหมาะสม

สรุปได้ว่าประโยชน์ของการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณคือ สามารถจัดระบบข้อมูล เพื่อให้
 การคิดเป็นระบบมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังฝึกให้เป็นผู้ที่มีเหตุผลรู้จักเลือกแหล่งข้อมูลและสามารถ
 แยกแยะระหว่างข้อเท็จจริงกับข้อคิดเห็น อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมทักษะด้านการประเมินด้วย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

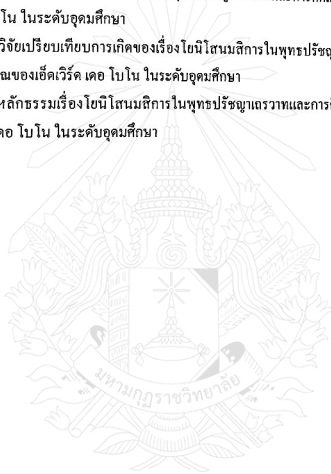
เรื่อง โยนิโสมนสิการ ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นหลักการอันดีที่มีความสำคัญ ที่รัฐบาล
 ควรส่งเสริมให้ทุกคนได้ปฏิบัติซึ่งในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งแต่ยุคเก่ายุคพระไตรปิฎกก็ได้ให้
 ความสำคัญอย่างมาก บุคคลที่มีหลักเรื่อง โยนิโสมนสิการก็จัดเป็นคนดี มีความเป็นระบบระเบียบ
 รู้จักคิด รู้จักวิธีกำจัดความทุกข์ทั้งหลายให้ผ่อนคลายลง และเมื่อคนที่ได้ทราบเกี่ยวกับเรื่อง โยนิโส
 มนสิการมาพอสังเขปแล้วบุคคลนั้นก็สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ส่วนบุคคลที่ยังไม่เคย
 ทราบเรื่องเกี่ยวกับ โยนิโสมนสิการนั้นก็อยากให้ศึกษาหลักธรรมเพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน
 และสามารถช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นให้รู้จักนำหลักธรรมไปใช้ อีกประการหนึ่งที่สมควรส่งเสริม
 ให้ทุกคนได้ปฏิบัติอย่างแพร่หลายกว้างขวางออกไป

เมื่อส่งเสริมให้กว้างออกไปในระดับประเทศและประเทศหรือในระดับโลก โดย
 ส่งเสริมให้ทุกคนในโลกมีหลักธรรมเรื่อง โยนิโสมนสิการเพื่อนำมาในชีวิตจะได้มีความสุขมี
 ความร่มเย็น มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่สร้างปัญหาให้กัน ไม่ก่อสงครามระหว่างกัน เพราะมี
 หลักธรรมในตัวเอง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ในการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องโยนิโสมนติการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดอย่างมีวิจารณ์ของเฮ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ในครั้งนี้ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบที่มีความกว้างขวางมากจึงไม่สามารถที่จะศึกษาในรายละเอียดครบทุกประเด็น ฉะนั้น ยังมีบางประเด็นที่เป็นปัญหาที่ควรนำมาศึกษาต่อจากงานศึกษาวิจัยนี้คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง โยนิโสมนติการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดแบบวิจารณ์ของเฮ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ในระดับอุดมศึกษา
๒. ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบการเกิดของเรื่อง โยนิโสมนติการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดแบบวิจารณ์ของเฮ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ในระดับอุดมศึกษา
๓. ศึกษาหลักธรรมเรื่องโยนิโสมนติการในพุทธปรัชญาเถรวาทและการคิดแบบมหวกหกโบของเฮ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ในระดับอุดมศึกษา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, มุทนิธิ. (๒๕๕๒). พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับของมหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ชุด ๕๑ เล่ม, เล่มที่ ๑,๒,๓,๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒,๑๓,๑๔,๑๕,๑๖,๑๗. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

ข้อมูลทุติยภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. (๒๕๖๖). มิลินุทปญหา, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, พระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ สังยุตตนิกาย มหาวรรค ข้อ ๔๖๔.

ทิสมา แจมมณี. (๒๕๕๕). ศาสตร์การสอนองค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา. (๒๕๕๕). สอนให้คิด. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

พิมพ์พันธ์ เฉลชะอุบ. (๒๕๕๔). การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ: แนวคิดวิธีการและเทคนิคการสอน ๒. กรุงเทพฯ : เดอะมาสเตอร์กรุ๊ป แมเนจเม้นท์.

วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

คชาภรณ์ คลังชำนาญ. (๒๕๕๗). ผลการสอนคิดโดยใช้เทคนิคหมวกหกใบด้วยวิธีการสอนต่างกันที่มีต่อการคิดวิจารณ์ของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๓. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาเทคโนโลยีทางการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ชอบกิง กนกหงส์. (๒๕๕๗). การสร้างแบบสอบวัดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาการวัดและประเมินผลการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทัศนวรรณ ประจันตะเสน. (๒๕๕๑). ผลการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

นารี เจนสาริกกร. (๒๕๔๘). ผลการสอนโดยใช้กิจกรรมหมวดคิดหกลบของเดอโบโนที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.

บุตรี สมศรี. (๒๕๕๑). การพัฒนาความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยการจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคหมวดหกลบ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิริยา วิริยรัมย์. (๒๕๔๘). การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การอ่านอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ที่สอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวดหกลบ และวิธีสอนแบบปกติ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมันดา วีรกุล. (๒๕๕๗). การศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การอ่านวรรณคดีไทยอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โดยใช้วิธีการสอนตามแนวคิดหมวดหกลบกับวิธีการสอนแบบปกติ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมชาย รัตนทองคำ. (๒๕๕๕). การพัฒนารูปแบบการสอนที่เน้นกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณสำหรับนักศึกษาภาพบำบัด มหาวิทยาลัยขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ดุฎิบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุทธาทิพย์ จันทิมางกูร. (๒๕๕๑). การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษา และการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ด้วยการจัดการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวดหกลบ. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการมัธยมศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุนันtha สายวงศ์. (๒๕๔๔). การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาด้วยการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวดหกลบและการสอนแบบจินตคณิต. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุพัตรา แยมคณี. (๒๕๑๕). การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวดหกลบ. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร.

อรุณี รัตนวิจิตร. (๒๕๔๓). ผลของการฝึกการคิดวิจารณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑
โรงเรียนท่าม่วงแนววิทยา อำเภอวางน้อย จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต, สาขาหลักสูตรและการสอน, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

หนังสืออ้างอิง
(REFERENCE BOOK)
ให้ใช้เฉพาะในห้อง เท่านั้น

- ชื่อ-นามสกุล : นางสาวสาคร กองเพชร
- วัน เดือน ปีเกิด : วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๒๕
- สถานที่ที่อยู่ปัจจุบัน : ๕๕๕/๒๒ หมู่ที่ ๘ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
- ประวัติการศึกษา
- ชั้นประถมศึกษา : โรงเรียนบ้านหนองคู ตำบลโพนทอง อำเภอเขียงฮิน
จังหวัดมหาสารคาม
- ชั้นมัธยมศึกษา : โรงเรียนเขียงฮินพิทยาคม ตำบลเขียงฮิน อำเภอเขียงฮิน
จังหวัดมหาสารคาม
- ปริญญาตรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย จังหวัดเลย
- ประวัติการทำงาน
- พ.ศ. ๒๕๕๑ - ปัจจุบัน : โรงเรียนพิศาลปัญญวิทยา ตำบลบ้านหว้า อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

ไปรคนนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบคุณ